

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS**

**GIEDRĖ MAŽRIMAITĖ
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS PROGRAMA**

**NEPILNAMEČIO PROCESO DALYVIO PROCESINIS STATUSAS
Magistro baigiamasis darbas**

**Darbo vadovė –
Profesorė
Dr. Rima Ažubalytė**

Vilnius, 2016

TURINYS

ĮVADAS	3
1. NEPILNAMEČIO BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIO SAMPRATA	11
1.1. Nepilnamečio samprata.....	11
1.2. Amžius ir socialinė branda	13
1.3. Nepilnametis baudžiamojo proceso dalyvis	19
2. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO IR NEPILNAMEČIO LIUDYTOJO PROCESINIO STATUSO YPATUMAI	23
2.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo procesinis statusas ir šio statuso pagrindu baudžiamajame procese įgyjamos teisės	23
2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) teisės, realizuojamos per atstovus.....	25
2.3. Savarankiškai realizuojama nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) teisė ir šios teisės realizavimo apsauga.....	36
3. NEPILNAMEČIO ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) PROCESINIO STATUSO YPATUMAI	47
3.1 Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisės baudžiamajame procese.....	48
3.2 Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė į gynybą.....	51
3.3 Savarankiškai realizuojama nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė ir šios teisės realizavimo apsauga.....	57
4. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO (LIUDYTOJO), ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) PAREIGOS BEI ATSAKOMYBĖ BAUDŽIAMAJAME PROCESSE	64
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	68
LITERATŪROS SĄRAŠAS	71
SANTRAUKA	83
SUMMARY	84

IVADAS

Problemos formulavimas. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nemažai dėmesio skirta vaiko teisių apsaugos teisiniam reglamentavimui, priimant naujus, keičiant ar papildant galiojančius teisės aktus, tačiau vis dar nėra užtikrinamas¹ pakankamas nacionalinių teisės aktų suderinamumas su tarptautiniais² ir Europos Sąjungos teisės aktais³. Atkreiptinas dėmesys, kad, tik Lietuvai ratifikavus 1989 m. Jungtinių tautų vaiko teisių konvenciją (toliau – ir Konvencija), iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas, tačiau, autorės nuomone, vaiko, kaip baudžiamojo proceso teisės subjekto, statusas bei šio statuso realizavimas iki šiol nėra pakankamai sureguliuotas nacionalinės teisės atitinkamomis normomis. Žinoma, pirmasis svarbus žingsnis ginant vaiką, kaip savarankišką teisė subjektą, buvo žengtas priėmus Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą⁴ (toliau – ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas), tačiau ir šio įstatymo nuostatos nevisiškai atitinka Konvencijos dvasią.

Pažymėtina, jog Jungtinių tautų vaiko teisių komitetas⁵ (toliau – ir Komitetas) atkreipė dėmesį⁶, jog Lietuvai rekomenduojama peržiūrėti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą bei užtikrinti, kad jame aiškiau atsispindėtų Konvencijos principai ir nuostatos, kuriomis įtvirtinamas vaiko, kaip teisių turėtojo, statusas. Komitetas išreiškė susirūpinimą, kad vaikas minėtame įstatyme *inter alia* ne visiškai laikomas teisių turėtoju. Paminėtina, kad iki šiol Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, atsižvelgiant į Komiteto pastabas, peržiūrėtas nebuvo⁷. Kartu pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos teisinė sistema nenumato vaiko teisės kreiptis į teismą pačiam (be teisėtų atstovų pagalbos) ir teisės į teismo procesą, taip pat nenumatyta ir vaiko teisė baudžiamojo proceso metu reikšti nuomonę ne tik tada, kai šios nuomonės reiškinys tampa vaiko pareiga (t. y. pareiga duoti parodymus), taip pat konkrečiai nereglamentuota vaiko teisė į

¹ Pvz., Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nereglamentuota informacijos apie įgyjamas teises suteikimo nepilnamečiui specifinė tvarka; nereglamentuota teisė į individualų vertinimą, teisė į sveikatos patikrinimą ir kt.

² Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios 68, 2497 (2006); Jungtinių tautų vaiko teisių deklaracija, paskelbta Generalinės asamblėjos 1959-11-20, 1/86 (XIV) rezoliucija; 1989-11-20 Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios 60, 1501 (1995);

³ Pvz., 2013-10-22 Europos parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu“. [2013] OJ L 294, 6.11.2013;

⁴ „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, Valstybės žinios 33, 807 (1996).

⁵ Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas yra nepriklausomų ekspertų institucija, kuri stebi kaip įgyvendinama 1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių apsaugos konvencija, ir 2 jos papildomi protokolai – 2000 m. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvusis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos ir 2000 m. Fakultatyvusis protokolas dėl vaikų dalyvavimo ginkluotuose konfliktuose, valstybėse narėse.

⁶ 2013-10-04 „Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosiose išvadose“

⁷ Nuo 2016-01-01 pakeisti tik 1, 43, 47 str., nuo 2016-04-01 pakeistas 6 str. Šie pakeitimai nėra susiję su vaiko teisiniu statusu.

galimybę naudotis nemokama teisine pagalba ir kt. Autorės nuomone, mūsų šalies teisinis reglamentavimas norint kuo labiau apsaugoti vaikų interesus, teises ir pareigas realizuojant per atstovą yra pagirtinas, tačiau vertėtų nepamiršti esminio fakto – vaikas yra svarbiausia byloje dalyvaujanti šalis, o ne „šalutinis“ proceso dalyvis. Neretai yra pamiršamas vienas iš pamatinių – vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, principas, lemiantis, kad įstatymais teikiama apsauga vaikams nėra valstybės labdara jiems, o kyla iš prigimtinių vaiko teisių.⁸ Pažymėtina, kad Jungtinių tautų Vaikų fondo parengtame Konvencijos įgyvendinimo vadove⁹ pabrėžta, jog „Konvencijos dalyvės turi suprasti, kad asmens paskyrimas atstovauti vaiko interesams yra ne tas pats, kas suteikti galimybę pačiam vaikui reikšti savo pažiūras.“ Sutiktina su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) teisėjos J. Stripeikienės nuomone, kad „tokios teisinės nuostatos, kai vaiko teisės buvo laikomos išvestinėmis iš tėvų teisių, iš esmės pažeidė principą, kad ką tik gimęs asmuo įgyja teisinį subjektiškumą, ir vaiko teisė būti savarankišku teisės subjektu buvo paneigiama tik dėl amžiaus“.¹⁰ Žinoma, vaikas, būdamas savarankišku teisių turėtoju, dėl savo jauno amžiaus ir socialinės brandos trūkumo pats negeba savarankiškai realizuoti savo teisių bei pareigų, todėl jam padėti pavedama suaugusiems asmenims (tėvams, globėjams, rūpintojams).

Taigi, teisiškai ginti vaiko teises pasaulyje buvo pradėta tik XX – XXI a. – Jungtinėms Tautoms priėmus Konvenciją. Kaip minėta, įgyvendinant Konvencijos nuostatas, beveik visos šalys priėmė nacionalinius teisės aktus, skirtus vaikų teisių apsaugai, buvo įsteigtos vaikų teisių apsauga besirūpinančios institucijos.¹¹ Vaikų teises gina Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – ir Konstitucija)¹², vaiko teisių apsaugą nustato Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas¹³, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas¹⁴ ir kt. Kaip matyti iš pateiktų teisinių dokumentų, vaiko teisių apsauga Lietuvoje turi teisinį pamatą, kurio pagrindu laikomas būtent Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Šio įstatymo paskirtis – gerinti vaikų teisinę apsaugą šalyje, nustatant suderintus su Konstitucija ir tarptautinės teisės normomis bei principais vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindus. Lietuvos Respublikos

⁸ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. 2011-2012 apžvalga. Žiūrėta: 2016-01-03. <https://www.hrmi.lt/musu-darbai/apzvalgos11/>

⁹ Rachel Hodgkin ir Peter Newell. Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Unicef, Jungtinių tautų vaikų fondas, 2002. UDK 342.7-053.2.

¹⁰ Cituota iš: Gediminas Sagatys. „Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje“. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 37.

¹¹ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, „Specifinės baudžiamojo proceso rūšys“. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. P. 219.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucija: oficialių dokumentų tekstai su pakeitimais ir papildymais iki 2013-05-01 (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014).

¹³ „Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas“, Valstybės žinios 91, 3890 (2002).

¹⁴ „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas“, Valstybės žinios, 50, 1432 (2000)

baudžiamajame kodekse¹⁵ (toliau – ir BK) ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse¹⁶ (toliau – ir BPK) reglamentuojami nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės bei procesinių teisių ir garantijų, klausimai. Manytina, jog Lietuvos Respublikos įstatymai iš esmės atitinka tarptautinių dokumentų nuostatas, tačiau „šių nuostatų įgyvendinimas, ypač baudžiamajame procese, kuris pats savaime apriboja ir suvaržo asmenų, dalyvaujančių jame, teises, yra sudėtingas ir lėtas procesas.“¹⁷

Autorės nuomone, baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, yra specifinis jau vien dėl to, kad jame dalyvauja pilnametystės nesulaukę, socialiai nebrandūs, emociškai bei psichologiškai nesusiformavę asmenys. Pripažįstama, kad baudžiamojo proceso metu didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas pačiam nepilnamečiui, jo charakterio bruožams, kiekvienos konkrečios situacijos individualizavimui. Nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio turėtų būti saugomi tiek nepilnamečiai nukentėjusieji, tiek liudytojai, tiek įtariamieji (kaltinamieji). 1985 m. Jungtinių Tautų standartinėse minimaliose nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklėse (toliau – ir Pekino taisyklės)¹⁸ 11 str. įtvirtinta, jog valstybės turėtų siekti nustatyti priemones, kad nepilnamečiams nebūtų taikomas formalus teisminis nagrinėjimas, užtikrinant žmogaus teisių laikymąsi ir visišką teisinę apsaugą. Apskritai, „nepilnamečių baudžiamajame procese dėmesio centre daugiau turėtų būti ne pati veika, o tą veiką padaręs asmuo.“¹⁹ Sutinkant su Laura Ūsele pažymėtina, jog „siekiant užtikrinti nepilnamečių baudžiamojo proceso efektyvumą, proceso metu daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama būtent nepilnamečio proceso dalyvio asmenybei, jo brandai, socialinei aplinkai.“²⁰ Ištyrus šiuos specifinius požymius, taptų ne tik paprasčiau parinkti nepilnamečiui tinkamiausią sprendimą jo atžvilgiu, tačiau ir tinkamai užtikrinti jo veiksmingą dalyvavimą baudžiamajame procese. Taip pat būtų tikslinga skirti daugiau dėmesio proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, ypatumams: pareigūnų specializacijai, specialistų dalyvavimui šiame procese, nepilnamečio privatumo apsaugai, apklausų specifiškumui, formalaus proceso alternatyvų paieškoms ir kt.

Autorės nuomone, siekiant užtikrinti nepilnamečių asmenų teisę į teisingą baudžiamąjį procesą, visų pirma, nacionaliniuose teisės aktuose reikėtų aiškiai identifikuoti, kokias teises,

¹⁵ „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, Valstybės žinios 89, 2741 (2000).

¹⁶ „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, Valstybės žinios 37, 1341 (2002).

¹⁷ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, supra note 11. P.61.

¹⁸ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės. Paskelbta 1985-11-29 Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/33.

¹⁹ Gintaras Goda, „Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese“, iš Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vanda Vaitekoniene, Dalia Vyčienė, Aldona Lekaravičiūtė, Vytautas Blažys ir kt. (Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002), P. 197.

²⁰ Laura Ūselė, „Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. Teisė, 2011 78. P. 193

pareigas bei atsakomybę turi nepilnamečiai asmenys ir kokių būdu šias teises bei pareigas jie gali realizuoti.

Temos naujumas ir aktualumas. Tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse įrodinėjimo procese svarbią vietą užima proceso veiksmai, atliekami su nepilnamečiais asmenimis. Paminėtina, kad pastaruoju metu Europos Sąjungos mastu įvyko daug pasikeitimų, susijusių su nepilnamečių asmenų baudžiamąja justicija bei pastarųjų padėtimi baudžiamajame procese, priimta ir ratifikuota nemažai reikšmingų, vaiko teises ginančių teisės aktų, tačiau mažesnėms valstybėms, tokioms kaip Lietuva, vis dar iškyla sunkumų nacionalinės teisės normas derinti su Europos sąjungos teisės normomis, tobulinti baudžiamąjį procesą tokiu lygmeniu, kad jis atitiktų Europos Sąjungos teisės aktuose įtvirtintus normatyvus.²¹ Bene naujausias Europos Sąjungos lygmeniu išreikštas Europos Komisijos pasiūlymas valstybėms narėms yra susijęs būtent su nepilnamečių įtariamųjų ir nepilnamečių kaltinamųjų procesinėmis garantijomis baudžiamosiose bylose. 2013-11-27 Europos parlamento ir Europos tarybos pasiūlyme „Dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiems vaikams“²² (toliau – ir Pasiūlymas) pabrėžiama, jog „vaiko gebėjimas veiksmingai įgyvendinti savo teises baudžiamojo proceso metu priklauso nuo įtariamo ar kaltinamo asmens gebėjimo sekti procesą ir visapusiškai jame dalyvauti“. Kartu pabrėžta, jog šį gebėjimą gali menkinti amžius ar nepakankama asmens branda, būtent tai reiškia, jog vaikams reikia taikyti specialias priemones, kuriomis būtų užtikrinama, kad jie galėtų veiksmingai dalyvauti procese ir naudotis teise į teisingą bylos nagrinėjimą taip, kaip ir pilnamečiai įtariamieji ar kaltinamieji. Analizuojant Europos Sąjungos teisės aktus, bus vertinama, ar Lietuvoje nepilnamečiams baudžiamojo proceso metu taikomos specialiosios priemonės yra pakankamos, kad būtų užtikrinta nepilnamečio teisė į teisingą baudžiamosios bylos nagrinėjimą, ir ar pakankamai užtikrinama teisė į veiksmingas teisių gynimo priemones.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2014 m. veiklos ataskaitoje pateiktais duomenimis, per 2014 m. ištirtos 3 387 nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtarta (kaltinta) 2 513 nepilnamečių. Palyginti su bendru ištirtų nusikalstamų veikų skaičiumi, 2014 m. nepilnamečiai įtariamieji padarė 7,3 proc. visų ištirtų nusikalstamų veikų. Pažymėtina, jog 2013 m. šis procentas buvo mažesnis – 6,7 proc. Džiugina nebent tai, kad

²¹ Europos komisija priėmė nemažai teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių asmenų justiciją, taip pat ir procesines nepilnamečių asmenų teises bei pareigas, pvz., 2011-12-13 Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2011/92/ES „Dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR“; Europos komisijos 2013-11-27 rekomendacija Nr. 2013/C 378/02 „Dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose“, Europos tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. CM/Rec(2008)11 „Dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių“ ir kt.

²² Europos Komisijos pasiūlymas Nr. 2013/0408 (COD) dėl Europos parlamento ir Europos tarybos direktyvos „Dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiems vaikams“.

lyginant su 2013 m. 3,9 proc. sumažėjo sunkių ir labai sunkių nusikalstamų veikų, kurių padarymu įtariami (kaltinami) nepilnamečiai asmenys.

Atkreiptinas dėmesys, kad buvo priimti ne tik Europos Sąjungos teisės aktai, susiję su nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) procesinėmis garantijomis, tačiau ir teisės aktai reglamentuojantys nepilnamečių nukentėjusiųjų specifines procesines garantijas. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (toliau – ir Direktyva 012/29/ES)²³ 14 punkte įtvirtinta, jog „taikant šios direktyvos nuostatas, visų pirma, būtina atsižvelgti į vaiko interesus pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją ir 1989 m. lapkričio 20 d. priimtą Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją. Taip pat turėtų būti laikoma, kad vaikai aukos turi visas šioje direktyvoje nustatytas teises, ir su jais turėtų būti atitinkamai elgiamasi, jiems turėtų būti leidžiama taip naudotis tomis teisėmis, kad būtų atsižvelgiama į jų gebėjimą susidaryti savo nuomonę.“ Kyla klausimas, ar Lietuvos Respublikos teisės aktais yra pakankamai reglamentuotas nukentėjusio vaiko procesinis statusas, ar nacionaliniuose teisės aktuose pakankamai apibrėžtos nepilnamečio nukentėjusiojo procesinės garantijos, teisės, pareigos bei atsakomybė. Šiame kontekste tikslinga pažymėti, kad per 2014 – 2015 m. BPK buvo keistas 21 kartą. Paminėtina, jog nemažai pakeitimų tiesiogiai susiję su nepilnamečiais asmenimis, ypač didelis dėmesys nepilnamečiui proceso dalyviui skiriamas naujausiame BPK pakeitimo ir papildymo įstatyme.²⁴

Pagal Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2014 m. veiklos ataskaitoje pateiktus duomenis, 2014 m. nuo nusikalstamų veikų iš viso nukentėjo 45 399 fiziniai asmenys, iš jų – 2 436 vaikai.²⁵ 2015 m. užregistruota 319 seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų prieš 134 vaikus (2014 m. – 296 veikos prieš 123 vaikus), tai yra 7,7 proc. daugiau nei 2014 m.²⁶ Paminėtina, kad „viena pagrindinių Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. užduočių buvo trumpinti ikiteisminių tyrimų dėl seksualinio vaikų išnaudojimo trukmę, kad

²³ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [2012] OJ L 315.

²⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 276, 280, 308 str. ir priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 271, 36², 184¹ str. įstatymas Nr. XII-2194, įsigaliojęs 2016-03-01. Minėtų pakeitimų tikslas – įgyvendinti Direktyvą 2012/29/ES. Kartu įstatymo projektas parengtas siekiant įgyvendinti ir Valstybės kontrolės atlikto Valstybinio audito 2012 m. gruodžio 31 d. ataskaitoje Nr. VA-P-10-3-21 „Ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga“ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai pateiktas rekomendacijas. Tačiau, autorės nuomone, teisinis reglamentavimas įsigaliojus naujausiems pakeitimams vis dar nėra pakankamas.

²⁵ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2014 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-03-03 <http://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2015/12/ataskaita-2014.pdf>.

²⁶ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-03-03 <http://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2016/03/prokuraturos-veiklos-2015-m-ataskaita-2016-03-30.pdf>.

nukentėję nepilnamečiai patirtų kuo mažiau pakartotinio emocinio traumavimo ir dvasinių išgyvenimų.²⁷

Nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio statuso ypatumai, jo teisių, pareigų realizavimas baudžiamajame procese – tai tema, kuri iki šiol Lietuvos Respublikos mokslinėje literatūroje nebuvo plačiai ir visapusiškai nagrinėta. Įvairūs autoriai, nagrinėjantys nepilnamečių justiciją bei jos specifiškumą, daugiausia dėmesio skyrė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimams, laisvės apribojimo (tiek baudžiamojo proceso metu, tiek paskyrus bausmę) aspektams, taip pat nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai.²⁸ Nepilnamečių procesinio statuso ypatumus bei svarbą savo moksliniuose darbuose ir tyrimuose aptarė vos keletas mokslininkų.²⁹

Paminėtina, jog nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus nagrinėjo daug Lietuvos ir užsienio autorių, tokių kaip A. Drakšienė³⁰, R. Drakšas³¹, V. Justickis³², P. Ancelis³³, M. B. Abramson³⁴, K. Krajewski³⁵, F. Dunkel³⁶, E. Melnikova³⁷ ir kt. Tačiau paminėtina, kad nacionaliniu lygmeniu ypač mažai dėmesio skirta nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio procesinio statuso ypatumams nagrinėti. Nepilnamečių proceso dalyvių baudžiamojo proceso ypatumus savo moksliniuose straipsniuose nagrinėjo G. Goda, A. Jatkevičius, G. Sakalauskas, R. Ažubalytė, D. Murauskienė.

G. Goda nagrinėjo nepilnamečio teisinės padėties ypatumus, išskirdamas kiekvieno baudžiamojo proceso dalyvio teisių ir pareigų turinį ikiteisminiame tyrime ir teisminiame

²⁷ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. veiklos ataskaita, supra note 26.

²⁸ Anna Drakšienė ir Romualdas Drakšas, Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008; Laurynas Pakštaitis, „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos“, Jurisprudencija, 2007, 8(98):13-18; Gintaras Sakalauskas, „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos“, Teisė. 2001, 41: 148-162, ir kt.

²⁹ Gintaras Goda, supra note 19.; Antanas Jatkevičius, „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese“, Teisė, 2001 41; Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, supra note 11; Dovilė Murauskienė „Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą“ iš Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai: mokslo studija, Armanas Abramavičius, et al. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014).

³⁰ Anna Drakšienė ir Romualdas Drakšas, op. cit. 28

³¹ Ibid.

³² Viktoras Justickis, „Akcentuotas nepilnamečių nusikaltėlis“, Teisė (1993 m.).

³³ Rima Ažubalytė, Petras Ancelis ir Ryšardas Burda, „Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais“, žiūrėta 2015-12-15, <http://www.vrm.lt/index.php?id=612> (2005)

³⁴ Abramson, B. (2000) Juvenile Justice: the ‘Unwanted Child’ of State Responsibilities. An analysis of the concluding observations of the UN Committee on the Rights of the Child, in regard to juvenile justice from 1993 to 2000. Brussels, International Network on Juvenile Justice/Defence for Children International.

³⁵ Krajewski, K. The Juvenile Justice System in Poland. Juvenile Law Violations, Human Rights, and the development of new Juvenile Justice Systems. Edited by Eric L. Jensen and Jorgen Jepsen. Oxford and Portland, Oregon, 2006.

³⁶ Dunkel F. Juvenile justice systems in Europe: current situation and reform developments between justice, welfare and new punitiveness. ISSN 2351-6097 Kriminologijos studijos 2014/1.

³⁷ Melnikova E. Juvenile Victimization (International Review of Criminal Policy, Nos. 39 and 40, P 125-130, 1990 - See NCJ-132076.

nagrinėjime, taip pat analizavo nepilnamečių justicijos bruožus atskirose užsienio valstybėse (Austrijoje, Vokietijoje, JAV bei Prancūzijoje).

A. Jatkevičius analizavo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimą baudžiamajame procese, detalizavo kokiomis baudžiamojo proceso normomis turėtų būti papildytas BPK, kad atitiktų tarptautinių teisės aktų nuostatas ir keliamus reikalavimus.

G. Sakalauskas nagrinėjo tarptautinių nepilnamečių justicijos standartų principines nuostatas, remdamasis Europos Tarybos komiteto 1987 m. rekomendacijomis, analizavo diversijos ir mediacijos procedūrų vystymą prokuroro lygmenyje, taip pat kėlė klausimą dėl socialinio darbo srities specialistų dalyvavimo baudžiamajame procese, tikslu atstovauti nepilnamečio interesus bei padėti teisėsaugos sistemai parinkti nepilnamečio resocializacijai tinkamas priemones.

R. Ažubalytė nagrinėjo baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidas ir iš jų kylančius reikalavimus. Taip pat aptarė galimybes taikyti alternatyvas baudžiamajam nepilnamečių persekiojimui Lietuvoje bei nagrinėjo nepilnamečio proceso dalyvio apklausos baudžiamajame procese ypatumus.

D. Murauskienė nagrinėjo nepilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą užtikrinimą, vaiko interesų viršenybės ir reabilitacijos principų esmę, išskeldama jų ypatingą svarbą, baudžiamajame procese dalyvaujant nepilnamečiui nukentėjusiajam. Taip pat analizavo probleminius nekaltumo prezumpcijos aspektus, įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą.

Šiame darbe bus remiamasi šių bei kitų autorių tyrimais, tarptautiniais bei nacionaliniais teisės aktais, jų projektais, teismų praktika bei moksline literatūra, kurioje analizuojama Lietuvos bei užsienio valstybių patirtis sprendžiant nepilnamečio proceso dalyvio procesinio statuso ypatumus: jo teises, pareigas, atsakomybę, apklausų tvarką, atstovavimo instituto svarbą šiame procese, procesinių prievartos priemonių taikymo ypatumus ir kt.

Problema – nepilnamečio proceso dalyvio procesinis statusas nėra pakankamai aiškiai reglamentuotas BPK, praktikoje kyla sunkumų užtikrinant nepilnamečio teises.

Tyrimo objektas – nepilnamečio proceso dalyvio procesinis statusas, jo teisių bei pareigų įgyvendinimas baudžiamajame procese.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio statuso ypatumus, jo teisių, pareigų bei atsakomybės realizavimo baudžiamajame procese galimybes bei problemas, su kuriomis susiduriama nepilnamečiui pačiam negalint realizuoti visų teisių, pareigų bei prisiimti atsakomybės.

Tyrimo uždaviniai:

1. išnagrinėti nepilnamečio teisinės padėties baudžiamajame procese ypatumus.

2. išnagrinėti nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo teises, pareigas bei atsakomybę baudžiamajame procese
3. išnagrinėti nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teises, pareigas bei atsakomybę baudžiamajame procese.
4. išgryninti problemas, kylančias realizuojant nepilnamečio proceso dalyvio statusą bei pasiūlyti šių problemų sprendimo būdą.

Hipotezė – nepakankamas nepilnamečio proceso dalyvio procesinio statuso reglamentavimas gali nulemti nepilnamečio proceso dalyvio teisių ir pareigų netinkamą įgyvendinimą baudžiamajame procese.

Naudoti tyrimo metodai:

Magistro darbo tyrime taikomi **teoriniai** bei **empiriniai** tyrimo metodai.

Sisteminės analizės metodas **naudotas analizuojant** nepilnamečio proceso dalyvio padėties baudžiamajame procese ypatumus, tiriant kuo nepilnamečių baudžiamąjo proceso dalyvių statusas skiriasi nuo suaugusiųjų. Teisinių dokumentų analizės metodas buvo panaudotas tiriant mokslinės literatūros šaltinius, Lietuvos Respublikos, Europos Sąjungos ir tarptautinius teisės aktus. Taip pat panaudotas lyginamasis metodas, bandant atskleisti bei palyginti nepilnamečio proceso dalyvio statuso ypatumus bei skirtumus Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamąjo proceso teisės kontekste.

Kaip empirinė medžiaga buvo analizuotos atsitiktine tvarka atrinktos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys, analizuoti Europos žmogaus teisių teismo (toliau – ir EŽTT) sprendimai.

1. NEPILNAMEČIO BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIO SAMPRATA

Besirūpinant žmogaus teisėmis ir jų apsauga ypatingo dėmesio reikalauja viena iš labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių – vaikai. Tai nulemta vaiko amžiaus ypatumų, negebėjimo apginti savęs ir geriausių savo interesų. Specifinė vaiko padėtis visuomenėje, įtakota jo amžiaus, fizinio bei psichinio nebrandumo, lemia būtinumą užtikrinti jo teisių ir geriausių interesų apsaugą ne tik tuo atveju, kai vaikas tapo nusikalstamos veikos auka (nukentėjusiuoju), liudytoju, tačiau ir tada, kai pažeidė įstatymą ir taip sukėlė neigiamas pasekmes visuomenei.

Manytina, jog šiame darbe tikslinga apibrėžti nepilnamečio asmens sampratą, kadangi tik taip įmanoma rasti skirtynes nuo suaugusių asmenų procesinio statuso įgyvendinant teises, pareigas bei prisiimant atsakomybę už tam tikrų neteisėtų veiksmų atlikimą.

1.1. Nepilnamečio samprata

Tiek tarptautiniuose³⁸, nacionaliniuose³⁹ teisės aktuose, tiek teisinėje literatūroje neretai nepilnamečio samprata yra tapatinama su vaiko samprata. Tačiau, pavyzdžiui, Kristina Grinevičiūtė mini, jog „vaikas“ yra platesnė sąvoka už „nepilnametį“⁴⁰, nes „vaiko“ sąvoka apima ir kitus socialinius, biologinius ir teisinius ryšius. Sutiktina su tokia nuomone, tačiau toliau šiame darbe abi sąvokos bus naudojamos kaip sinonimai, t. y., kaip asmens, nesulaukusio pilnametystės, apibūdinimas. Atkreiptinas dėmesys, kad „tai iki kurio amžiaus asmuo laikytinas nepilnamečiu, priklauso nuo šalies kultūros, papročių, individualių gyvenimo aplinkybių“.⁴¹ Žinoma, atskirų valstybių nacionalinėje teisėje amžiaus riba, iki kada asmuo pripažįstamas vaiku, gali skirtis – ji gali būti arba aukštesnė, arba žemesnė.

Pažymėtina, kad požiūris į nepilnametį, įgijusį baudžiamojo proceso dalyvio statusą, yra pakitęs nuo *parens patriae*⁴² doktrinos laikų. Šios doktrinos esmė ta, kad asmenys, nesulaukę pilnametystės ir neįgiję visiško veiksnio, patys negali tinkamai pasirūpinti savo teisių, geriausių interesų bei pareigų realizavimu teisiniuose procesuose. Procesuose, kuriuose dalyvaudavo vaikai, buvo griežtai atsisakoma formalumo, nebuvo atsižvelgiama į sąžiningo

³⁸ 1989 m. Juntinių Tautų vaiko teisių konvencijos 1 str. įtvirtinta, kad „vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau“.

³⁹ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str. įtvirtinta, kad „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“.

⁴⁰ Kristina Grinevičiūtė, „Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės“, *Jurisprudencija*, 8(98) (2007): 81-88.

⁴¹ Drakšienė A., Drakšas R. *supra* note 28. P. 17.

⁴² Verčiant iš lotynų kalbos ši frazė reiškia „Tautos tėvas“ arba angl. „Parent of the nation“.

baudžiamąjo proceso principus.⁴³ Paminėtina, kad *parens patriae* doktrina gyvavo palyginti neilgai, kadangi „XX a. antrojoje pusėje iškilo konstitucionalistų (angl. constitutionalists) judėjimas, skelbiantis sąžiningo baudžiamąjo proceso principų viršenybę bei neigiantis baudžiamąjo proceso neformalumą, kuris buvęs toks priimtinas paternalizmo atstovams.“⁴⁴ Palaipsniui buvo prieita nuomonės, kad derinant *parens patriae* doktriną su sąžiningo baudžiamąjo proceso doktrina bus kur kas efektyviau įgyvendinamos visų proceso dalyvių teisės.

Atkreiptinas dėmesys, kad tik 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių apsaugos konvencijoje vaikas pripažintas savarankišku teisės subjektu, kurio teisės buvo apibrėžtos atskirai nuo tėvo ir motinos teisių, atsirado galimybė vaiko poreikius bei interesus vertinti atskirai nuo tėvų. Santuokos ir šeimos kodekse⁴⁵, galiojusiam iki dabartinio Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁴⁶ (toliau – ir CK) įsigaliojimo, vaikas taip pat nebuvo numatytas kaip savarankiškas subjektas, jo teisės buvo išvedamos iš tėvo ir motinos teisių ir tik priėmus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą buvo nustatytos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės bei pareigos bei šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo garantijos⁴⁷. Tiek Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme, tiek CK įtvirtinta, jog mūsų valstybėje kuriama vaiko teisių apsauga grindžiama vaiko geriausių interesų viršenybės principu. Iškyla klausimas, ar vaiką galima pripažinti ne tik civilinių, bet ir baudžiamųjų procesinių santykių savarankišku subjektu? Šiuo atveju, svarbu rasti atskirtį tarp teisės subjekto ir teisinių santykių subjekto. Profesorius A. Vaišvila pažymi, kad „teisės subjektas yra platesnė sąvoka nei teisinio santykio subjektas, kadangi galimi atvejai, kai asmuo, būdamas teisės subjektu, negali būti tam tikrų santykių subjektu.“⁴⁸ Sutiktina su profesoriaus A. Vaišvilos nuomone, jog ne kiekvienas teisės subjektas gali tapti teisinių santykių subjektu. „Teisinio santykio subjektas, tai asmuo, kuris jau turi teises ir pareigas, o teisės subjektas, tai asmuo, kuris gali įgyti tokias teises ir pareigas.“⁴⁹ Kai kurie teisės subjektais esantys asmenys dėl nepilnametystės, tam tikrų psichinių sutrikimų „gali būti laikomi subjektais tik tų teisinių santykių, kurie galimi atstovavimo, globos ir rūpybos pagrindu ir kurie reiškia, kad tokių asmenų pareigas perima kiti asmenys ir institucijos.“⁵⁰ Taigi, nepilnamečiai baudžiamajame procese negali savarankiškai pasinaudoti visomis atitinkamam proceso dalyviui suteiktomis teisėmis, nevisiškas jų procesinis veiksnumas šiuo atveju yra

⁴³ David W. Neubauer. „America’s Courts and the Criminal Justice System“ (6th ed., West/Wadsworth 1998). P. 348.

⁴⁴ Armanas Abramavičius, et al. supra note 29. P. 435.

⁴⁵ 1969 m. liepos 16 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų socialistinės respublikos santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo.“ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios 21, 186 (1969).

⁴⁶ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, Valstybės žinios 74, 2262 (2000).

⁴⁷ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 1 str. 2 d.

⁴⁸ Alfonsas Vaišvila, Teisės teorija (antrasis leidimas). (Vilnius: Justitia, 2004). P. 418

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid. P. 419

siejamas su amžiumi, taip pat socialine branda, neleidžiančia veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Darytina išvada, jog būtent dėl to, kad nepilnamečiai patys savarankiškai negali realizuoti visų procesinių teisių ir pareigų, jų procesinis veiksnumas turėtų būti pripažįstamas ribotu, todėl įstatymų leidėjas minėtiems asmenims laiduoja papildomas procesines garantijas, tokias kaip atstovo, būtino gynėjo, specialistų dalyvavimas, prokuroro papildomi įgaliojimai ir kt.

CK 2.5 str. 1 d. įtvirtinta civilinio veiksnumo samprata: tai asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir pareigas. Pažymėtina, jog civilinėje teisėje visiškai civilinis veiksnumas siejamas su asmens pilnametyste arba santuokos sudarymu. Baudžiamajame procese nėra reglamentuojama procesinio veiksnumo kategorija. Tačiau Baudžiamojo proceso teisės mokslų atstovai aiškina, kad „baudžiamojo proceso dalyvio procesinis veiksnumas – tai „<...> baudžiamojo procesinio įstatymo pripažintas psichinis ir fizinis asmens gebėjimas savarankiškai atlikti proceso veiksmus ar juose dalyvauti, t. y. sąmoningas naudojimasis procesinėmis teisėmis ir procesinėmis pareigomis“.⁵¹

Atsižvelgiant į išdėstytą, pažymėtina, jog vaikas nors ir pripažįstamas savarankišku teisės subjektu, tačiau jo statusas daugeliu atveju skiriasi nuo suaugusiųjų jau vien dėl to, kad dėl savo amžiaus, socialinės, psichologinės brandos trūkumo jis negali būti visapusiškas subjektyvių teisių ir pareigų subjektas. 1.2 poskyryje aptarsime du esminius kriterijus, apibrėžiančius nepilnamečio sampratą – amžių ir socialinę brandą.

1.2. Amžius ir socialinė branda

Senovės Romos teisėje pagal amžių visi žmonės skirstyti į tris grupes.⁵² *Infantes* buvo vadinami vaikai iki septynerių metų, kurie buvo laikomi visiškai neveiksniais. *Impuberes* – mergaitės, nuo septynerių metų iki dvylikos metų, ir berniukai, nuo septynerių metų iki keturiolikos metų, buvo laikomi nepilnamečiais, turinčiais ribotą veiksnumą. *Cura minoris* – mergaitės nuo dvylikos metų, o berniukai, nuo keturiolikos metų iki dvidešimt penkerių, laikyti pilnamečiais ir veiksniais, tačiau sudarę aiškiai nenaudingų sandorių, jie galėjo prašyti šių sandorių pripažinimo negaliojančiais.⁵³

⁵¹ Jolanta Kanapeckaitė, „Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)“. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai: teisė (01S) / LTU. - V., 2004. P. 22

⁵² Ipolitas Nekrošius, Vytautas Nekrošius ir Stasys Vėlyvis, Romėnų teisė. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999. P. 92

⁵³ Ibid.

Daugelyje tarptautinių teisės aktų, tarp jų ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte⁵⁴ yra numatyta, kad nepilnamečių baudžiamosiose bylose būtina taikyti tokią procedūrą, kurioje būtų atsižvelgiama į vaikų amžių ir pageidaujamą paramą jų perauklėjimui. Konvencijos 40 str. 1 d. taip pat įtvirtina kiekvieno vaiko, įtariamo pažeidus baudžiamuosius įstatymus, kaltinamo arba pripažįstamo kaltu dėl jų pažeidimo, teisę, kad su juo būtų elgiamasi stengiantis ugdyti jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir jaustųsi noras padėti jam reintegruoti ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje⁵⁵. Dar 1998 m. gruodžio 16 d. sprendimuose T. prieš Jungtinę Karalystę ir V. prieš Jungtinę Karalystę⁵⁵, kai EŽTT iš esmės pirmą kartą svarstė klausimą, kaip Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁵⁶ (toliau – EŽTK) 6 str. 1 d. įtvirtinta garantija – teisė į teisingą teismą plačiaja prasme – turėtų būti taikoma baudžiamajame procese, kuriame kaltinami nepilnamečiai asmenys.⁵⁷ Jau tada, EŽTT pažymėjo, jog būtina, kad su vaiku, apkaltintu nusikalstamos veikos padarymu, būtų elgiamasi atsižvelgiant į jo amžių, brandą, intelektualines bei emocines savybes.

Tarptautiniuose dokumentuose nepilnamečiu asmeniu paprastai yra laikomas toks asmuo, kuris nėra sulaukęs 18 metų amžiaus. Konvencijos 1 str. įtvirtinta, jog „vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“. Pilnametystės riba įtvirtinta ir tarptautiniuose rekomendacinio pobūdžio teisės aktuose. Pvz., Pekino taisyklėse pabrėžiama amžiaus ribos svarba, paminint, jog „nepilnamečio“ amžiaus apibrėžime amžius svyruoja nuo 7 iki 18 metų ir tokia įvairovė neišvengiama atsižvelgiant į skirtingas nacionalines teisės sistemas. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2011/92/ES⁵⁸ (toliau – ir Direktyva 2011/92/ES) bei Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2011/36/ES⁵⁹ (toliau – ir Direktyva – 2011/36/ES) įtvirtinta, jog vaikas, tai „bet kuris jaunesnis nei 18 metų asmuo“. Analogiškos nuostatos dėl amžiaus ribos įtvirtintos ir kituose tiek privalomo, tiek rekomendacinio pobūdžio teisės aktuose.⁶⁰ Paminėtina, jog Lietuvos Respublikos

⁵⁴ 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, 77, 3288 (2002).

⁵⁵ T. and V. v. United Kingdom, žiūrėta: 2016-04-02 <https://www.crin.org/en/library/legal-database/t-and-v-v-united-kingdom>.

⁵⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 40, 987 (1995).

⁵⁷ Gintautas Sakalauskas ir Mindaugas Girdauskas, „Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga“, žiūrėta 2016-02-02 <http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/ivairus/lit14.pdf>

⁵⁸ 2011-12-13 Europos parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/92/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR. [2011] OJ , 17.12.2011.

⁵⁹ 2011-12-05 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011 4 15.

⁶⁰ Pvz. jau minėtoje 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvoje, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, Europos Komisijos pasiūlyme Nr. 2013/0408 (COD) dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiems ar kaltinamiems vaikams“;

įstatymuose įtvirtinta amžiaus riba atitinka tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose įtvirtintą nepilnametystės ribą. Pvz., Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str. įtvirtinta, jog „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo⁶¹ 2 str. įtvirtinta paraleli nuostata. Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme⁶² reglamentuota, jog vaikas, tai „nuolat gyvenantis Lietuvos Respublikoje jaunesnis nei 18 metų asmuo, taip pat vyresnis nei 18 metų nedarbingas asmuo, kuriam iki sukankant 18 metų buvo nustatytas neįgalumas“. CK 2.5 str. 1 d. įtvirtinta, jog „fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų.“ Svarbu paminėti, kad įstatymų leidėjas amžiaus ribą įtvirtino ne visuose įstatymuose, pvz., BK nenumato, iki kokio amžiaus asmuo laikomas nepilnamečiu, tačiau sistemiškai ir kompleksiškai aiškinant BK 13 str., matyti, jog Lietuvoje baudžiamoji atsakomybė kyla asmeniui iki baudžiamosios veikos padarymo sulaukusiam 16 metų. Tiesa, už nusikalstamas veikas, numatytas BK 13 str. 2 d. baudžiamoji atsakomybė kyla ir asmenims iki baudžiamosios veikos padarymo sulaukusiems 14 metų amžiaus. Atkreiptinas dėmesys, kad 13 str. 2 d. pateiktas nusikalstamų veikų sąrašas yra baigtinis. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentare⁶³ įtvirtinta, jog „baudžiamosios atsakomybės nuo 14 metų nustatymą lemia du svarbiausi kriterijai: pirmiausia, įstatymo leidėjo požiūriu 14 metų sulaukęs asmuo geba suvokti komentuojamo straipsnio 2 dalyje įrašytų veikų pavojingumą bei galimų jam taikyti baudžiamojo pobūdžio suvaržymų reikšmę; antra – daugelis sąraše nurodytų nusikalstamų veikų yra labai sunkūs arba sunkūs nusikaltimai žmogaus gyvybei, sveikatai, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, asmens nuosavybei ir turtiniams interesams, visuomenės saugumui, t. y. didžiausią socialinę reikšmę turintiems gėriams.⁶⁴ Taigi, galiojančiame BK yra nustatytos dvi amžiaus ribos, nuo kurių nepilnamečiams gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, t. y. 14 ir 16 metų.⁶⁵ Pažymėtina, jog Lietuvoje asmenys, nesulaukę 14 metų, pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako, jiems taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. Mūsų šalyje pripažįstama, kad asmuo iki 14 metų amžiaus, atsižvelgus į jo socialinę brandą, negali būti baudžiamas baudžiamąja teisine tvarka, vyrauja požiūris, jog baudžiamosios atsakomybės subjektas turėtų būti visiškai subrendęs socialiai ir psichiškai. Būtent tai leidžia asmeniui suvokti baudžiamuoju įstatymu uždraustų veikų neleistinumą, suvokti jų reikšmę, socialinę žalą bei

Europos tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje CM/Rec(2008)11 valstybėms narėms „Dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės“.

⁶¹ „Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas“, Valstybės žinios 80, 3214 (2007).

⁶² „Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas“, Valstybės žinios 144, 5464 (2006).

⁶³ Armanas Abramavičius, et. al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras I dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 100.

⁶⁴ Ibid P. 101

⁶⁵ Ibid.

pasekmes visuomenei. Vadovaujantis šiuolaikiniu požiūriu atsižvelgiama, ar vaikas gali gyventi pagal moralinius ir psichologinius baudžiamosios atsakomybės pagrindus, t. y., ar vaikas dėl savo individualaus gebėjimo atskirti ir supratimo gali atsakyti už savo iš esmės antvisuomeninį elgesį. Nustačius labai jauną baudžiamosios atsakomybės amžių arba apskritai nesant jauniausio amžiaus ribos, atsakomybės sąvoka taptų bereikšmė⁶⁶. Išnagrinėjus 2014 metų duomenis⁶⁷, paaiškėjo, kad kai kuriose užsienio šalyse baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba itin žema: Jungtinėje Karalystėje – 10 metų; Olandijoje – 12 metų; Nyderlanduose – 12 metų; Šiaurės Airijoje – 10 metų. O štai Pietų Korėjoje baudžiamoji atsakomybė taikoma asmenims nuo 20 metų, Austrijoje – nuo 19 metų, Vokietijoje – tik nuo dvidešimt vienerių metų.⁶⁸

BPK 27¹ str. įtvirtinta, kad nepilnametis yra „fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų.“ Atkreiptinas dėmesys, jog baudžiamajame procese nepilnametystės riba svarbi dėl to, jog asmenims, nesulaukusiems 18 metų amžiaus, priklausomai nuo įgyto procesinio statuso, taikomos specifinės proceso taisyklės, veikia kitoks teisių, pareigų bei atsakomybės realizavimo mechanizmas. Taigi, „amžius ir branda tampa ne tik specifinių taisyklių taikymo pagrindu, bet ir atitinkamo proceso dalyvio teisinio statuso įgijimo prielaida.“⁶⁹

Minėta, jog nepilnamečio sampratą apibrėžia du esminiai kriterijai, t. y. amžius ir socialinė branda, todėl reikėtų nepamiršti aptarti ir socialinės brandos svarbos nepilnamečio asmens statusui. Tuo labiau, kad užsienio šalių teisės mokslininkai yra išsakę nuomonę, jog „vien asmens chronologinis amžius nėra pakankamas pagrindas apibrėžti asmens brandą“.⁷⁰ Socialinė branda teisės literatūroje apibrėžiama kaip fizinio ir psichinio asmenybės brandumo pakopa, kurią skirtingi asmenys pasiekia skirtingo amžiaus.⁷¹ Paminėtina, jog nei BK, nei BPK nėra pateikiama socialinės brandos sąvoka, darytina prielaida, kad ši sąvoka neįtvirtinama jau vien dėl to, kad socialinės brandos turinio nustatymas labiau susijęs su kriminologijos bei psichologijos mokslais. Socialinė branda šiame darbe bus vertinama išimtinai teisiniu aspektu, aptariant socialinės brandos svarbą tiek baudžiamąją materialine, tiek baudžiamąją procesine prasme.

⁶⁶ Cituota pagal Pekino taisyklių 4 punkto komentarą.

⁶⁷ Pagal Draft Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures European Committee on Crime Problems (CDPC), Council for Penological Co-operation (PC-CP). Item to be prepared by the GR-J on 23 September 2008. Appendix.

⁶⁸ Geraldine Van Buuren „The international law on the rights of the child“. Martinus Nijhoff publishers, the Hague/Boston/London, 1998, P. 35

⁶⁹ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, supra note 11. P. 228.

⁷⁰ B. P. Methews „Australian laws ascribing criminal responsibility to children: the implications of an internal critique, postmodern insight, and a deconstructive exploration. Queensland University of technology, Faculty of Law, 2001. P. 29

⁷¹ Jankauskaitė G. Matulaitytė V., et al. „Nepilnamečių teisės pažeidėjų resocializacijos/reabilitacijos ypatumai.“ Vilnius, 2008 m.

Konvencijos preambulėje teigiama, jog „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek ir po jo“. Pekino taisyklėse baudžiamosios atsakomybės atsiradimo pagrindas, siejamas ne tik su asmens amžiumi, tačiau ir su asmens gebėjimu dėl savo individualaus gebėjimo ir supratimo atskirti bei atsakyti už savo iš esmės antisocialines elgesį. Nepilnamečio socialinės brandos svarba paminėta ir anksčiau šiame darbe minėtame Europos Komisijos pasiūlyme „Dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams“, 23 p. įtvirtinta, kad „visomis aplinkybėmis, nepaisant to, ar daromas vaikų apklausos garso ir vaizdo įrašas ar ne, apklausos turėtų būti atliekamos atsižvelgiant į tų vaikų amžių ir brandą“. Paminėtina, jog nacionalinės teisės nuostatos atitinka minėtą nuostatą, kadangi „socialinės brandos“ terminas minimas keturiuose BPK straipsniuose, kurie reglamentuoja būtent nepilnamečių proceso dalyvių apklausų tvarką.⁷²

Paminėtina, jog socialinės brandos svarba išryškėja ir tada, kai kalbama apie nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo parodymų reikšmingumą, įrodinėjant tiesą byloje. Minėtų baudžiamojo proceso dalyvių pagrindinė pareiga yra pateikti informaciją apie jiems žinomas nusikalstamos veikos aplinkybes. Paminėtina, jog nei tarptautiniuose, nei nacionaliniuose teisės aktuose nėra numatyta amžiaus riba, nuo kurios vaikas gali duoti parodymus (reikšti pažiūras), tikslu svariai prisidėti prie sprendimų priėmimo. Konvencijos 12 str. įtvirtinta nuostata, kad „valstybės dalyvės garantuoja vaikui, sugėbančiam suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais, be to, vaiko pažiūroms, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, skiriama daug dėmesio“. Vadinasi, konkreti amžiaus riba nenustatyta, tačiau atsižvelgiant į minėtus du kriterijus, kiekvienu individualiu atveju sprendžiama, kiek svarbiomis laikytinos vaiko pažiūros konkrečiu klausimu.

Socialinės brandos nustatymo baudžiamojoje byloje klausimas iškyla ne tik tada, kai kaltinamuoju pripažįstamas nepilnametis asmuo, tačiau ir tada, kai asmuo yra sulaukęs 18 metų amžiaus, tačiau nėra sulaukęs 21 metų. Tokiu atveju, minėtam asmeniui bausmė ar kitos priemonės gali būti skiriamos vadovaujantis BK normomis, reglamentuojančiomis nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę. Pvz., Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos CM/Rec(2008)11 (toliau – ir Rekomendacija CM/Rec(2008)11) 17 p. pabrėžta, jog „jauni pilnamečiai teisės pažeidėjai gali, kur tinkama, būti traktuojami kaip nepilnamečiai ir su jais (į

⁷² BPK 186 str. 5 d., 188 str. 5 d., 272 str. 4 d. ir 280 str. 1 d. įtvirtinta, kad „į nepilnamečio proceso dalyvio apklausą privalo / gali būti (priklausomai nuo įgyto procesinio statuso) kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“ Taip pat BPK užtikrina galimybę baudžiamajame procese dalyvauti nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ar nukentėjusiojo atstovui pagal įstatymą, kadangi nepilnamečių socialinė branda ir amžius neužtikrina jiems pakankamo baudžiamojo proceso eigos suvokimo ir procesinių teisių panaudojimo savo interesams baudžiamojo proceso metu apginti.

tai atsižvelgus) turėtų būti atitinkamai elgiamasi.“ Pastebėta, jog praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kuomet gynėjas siekdamas pagerinti jauno pilnamečio padėtį reikalauja taikyti BK 92 str. nuostatą. Pavyzdžiui, vienoje baudžiamojoje byloje gynyba iškėlė klausimą dėl asmens socialinės brandos, įvykdžius mažareikšmę nusikalstamą veiką. LAT įvertinęs bylos esmines aplinkybes išaiškino, „jog teismai įvertino I. B. nusikalstamų veikų pobūdį, nuteistojo motyvus darant nusikalstamas veikas (mažareikšmė dingtis) ir pagrįstai nepripažino, kad I. B. nusikalstamos veikos padarymo metu pagal savo socialinę brandą prilygo nepilnamečiui asmeniui, todėl taikyti BK 92 straipsnio nuostatas nagrinėjamu atveju nebuvo teisinio pagrindo.“⁷³ Kitoje baudžiamojoje byloje išaiškinta, kad „kaltinamasis itin sensitivityvus, nepasitikintis savimi, jo neadaptyvūs ir neracionalūs problemų sprendimo būdai sudaro sąlygas menkai argumentuotiems, momentinių impulsų ar įspūdžių poreikiu pagrįstiems poelgiams. Tačiau nors šios asmeninės nuteistojo charakterio savybės nėra esminis veiksnys nuo kurio vertinimo tiesiogiai priklauso jam skirtinos bausmės rūšis bei dydis, tačiau jų reikšmė nagrinėjamu atveju neturėtų būti sumenkinama ir į jas atsižvelgtina skiriant bausmę, tačiau įvertinus byloje surinktų įrodymų visumą, nuteistojo elgesį po nusikalstamos veikos padarymo, visgi nėra pagrindo konstatuoti, kad nuteistasis nusikaltimo padarymo metu pagal savo socialinę brandą prilygo nepilnamečiui ir nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų šio kodekso 80 str. numatytą paskirtį.“⁷⁴ Apibendrinant išdėstyta, darytina prielaida, kad „teismai ir prokurorai šių normų taikymą sieja išimtinai tik su baudžiamosios atsakomybės švelninimu, todėl ir į prašymus jas taikyti žvelgia itin skeptiškai“.⁷⁵

Paminėtina, jog įsigaliojus naujausiems BPK pakeitimams, specifinės nepilnamečiams nustatytos garantijos gali būti taikomos ir nepilnamečiui, kuris nepasibaigus baudžiamajam procesui sulaukia pilnametystės. Taigi, tokiu atveju, jei teismas, atsižvelgęs į specialistų išvadas bei savo vidinį įsitikinimą, visgi nusprendžia, jog pavyzdžiui, devyniolikmetis atitinka šešiolikmečio socialinę brandą, jam galės būti taikomos ir atitinkamos baudžiamojo proceso normos, kurios paprastai taikomos nepilnamečiams asmenims. Pvz., ir „Vokietijoje nepakankamos socialinės brandos nustatymas suponuoja specifinių baudžiamojo proceso taisyklių taikymą į baudžiamojo proceso sferą patekusiam jaunuoliui, siekiant kaip įmanoma labiau sumažinti neigiamą baudžiamojo proceso poveikį jaunam asmeniui.“⁷⁶ Kartu atkreiptinas dėmesys, kad išanalizavus per 2014 – 2015 m. Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtas

⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. gruodžio 9 d. nutartis b. b. Nr. 2K-536/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/939884?nr=1>

⁷⁴ Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-05-29 teismo nuosprendis b. b. Nr. 1A-375-594/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1053262?nr=1>.

⁷⁵ Dovilė Gaidelytė, „Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą“, Socialinių mokslų studijos5(3), 2013. P. 953.

⁷⁶ Laura Ūselė ir Margarita Dobrinyna, „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18-20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas.“ Teisės institutas, 2012. P. 8.

baudžiamąsias bylas⁷⁷, kuriose spręstas ir jauno pilnamečio socialinės brandos klausimas, pastebėta, jog per 2014 – 2015 metus Lietuvos apeliacinis teismas nei karto nepripažino pilnamečio asmens esant nepakankamos socialinės brandos ir nei karto netaikė BK 81 str. 2 d. nuostatų, tačiau bet kokių atveju, nepakankamos socialinės brandos kriterijaus įtvirtinimas BK ir BPK vertintinas teigiamai, jau vien dėl to, kad tokių nuostatų įtvirtinimas rekomenduojamas tarptautiniuose ir ES teisės aktuose.⁷⁸ Manytina, jog nuostatos, reglamentuojančios jaunų pilnamečių galimybę pasinaudoti specifinėmis baudžiamojo proceso garantijomis, įtvirtinimas BPK galimai teigiamai paveiks ir baudžiamųjų materialinių normų taikymą.

Autorės nuomone, amžius ir socialinė branda yra konstituciškai pagrįstas specifinių baudžiamosios bei baudžiamojo proceso teisės normų taikymo pagrindas. „Įvertinus nepilnamečių psichinę, socialinę brandą, pripažintina, jog nepilnamečiams, jei pastarieji tampa baudžiamojo proceso dalyviais – nukentėjusiais, liudytojais įtariamaisiais (kaltinamaisiais) – gali būti nustatomas skirtingas teisinis reguliavimas nei tą patį baudžiamąjį procesinį statusą turintiems pilnamečiams asmenims.“⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas yra pažymėjęs, jog pagal mūsų šalies Konstituciją teisinis reguliavimas turėtų būti toks, kad „baudžiamojo proceso dalyviai, turintys tą patį procesinį statusą būtų traktuojami vienodai, nebent tarp jų būtų tokio pobūdžio ir tokio masto skirtumų, kad nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas.“⁸⁰ Manytina, jog asmens amžius ir socialinė branda yra pakankamai objektyvios priežastys, leidžiančios diferencijuoti baudžiamąjį procesą.

1.3. Nepilnametis baudžiamojo proceso dalyvis

Siekiant darbo tikslo, būtina apibrėžti baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų sampratą, išanalizuoti jų statusą.

BPK tarp kitų išskiriami šie proceso dalyviai – nukentėjusysis, liudytojas, įtariamasis (kaltinamasis). Minėti proceso dalyviai proceso metu naudojami jiems suteiktomis teisėmis, vykdo jiems priskirtas pareigas bei už savo atitinkamus neteisėtus veiksmus prisiima atsakomybę.

⁷⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-01-09 nutartis b. b. Nr. 1A-210/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/797190?nr=4>; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-06-19 nutartis Nr. 1A-416/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/833235?nr=3>; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-05-25 nutartis b. b. Nr. 1A-345-165/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1049761?nr=2>; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-30 nutartis b. b. Nr. 1A-55-202/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1071964?nr=1>.

⁷⁸ pvz., Pekino taisyklėse, 2003 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (2003) 20, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą ir kt.

⁷⁹ Armanas Abramavičius, „Kai kurie teoriniai ir praktiniai konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo aspektai“. Teisė. 50 (2004). P. 14.

⁸⁰ 2006-01-16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. Valstybės žinios 7, 254 (2006).

Nukentėjusiuoju pagal BPK 28 str. pripažįstamas „fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos.“ Pažymėtina, jog nukentėjusiuoju asmuo gali būti pripažįstamas tik ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Toks nutarimas (nutartis) gali būti priimamas tik esant pagrindui manyti, kad nusikalstama veika asmeniui padaryta fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Pažymėtina, jog žalos padarymas fiziniam asmeniui yra faktinis pagrindas, kuriuo remiantis asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, o ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas yra teisinis pagrindas asmenį laikyti nukentėjusiuoju baudžiamajame procese. Taigi, „nukentėjusiojo sąvoka taikoma bet kuriam nukentėjusiajam nuo smurtinės ar nesmurtinės veikos fiziniam asmeniui, neatsižvelgiant į jo veiksnumą, pilietybę ar amžių“.⁸¹

Atkreiptinas dėmesys, kad nors nukentėjusiojo ir liudytojo procesinis statusas skiriasi, tačiau teismas apklausdamas nukentėjusį asmenį, laikosi tų pačių taisyklių, kurios yra taikomos liudytojo apklausai. Paminėtina, kad tiek nepilnamečiai nukentėjusieji, tiek liudytojai yra itin pažeidžiami bei pasižymi padidėjusiu viktimiškumu, todėl siekiant neutralizuoti arba maksimaliai sumažinti galimą neigiamą baudžiamąjį proceso poveikį, nepilnamečiui turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys.

BPK 78 str. įtvirtinta, kad liudytoju gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors esminės reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (pvz., matė ir suvokė su tiriamu atveju susijusius įvykius, faktus, reiškinius ir gali tai patvirtinti duodamas parodymus). Taigi, liudytojo sąvoka BPK nepateikiama, „tačiau iš anksčiau minėtos nuostatos matyti, jog teisiniu lygmeniu Lietuvoje apibrėžiami tik objektyvieji liudytojo sąvokos kriterijai – liudytojo šaukimo momentas, jo teisės bei pareigos.“⁸² Anot R. Jurkos „asmuo įgyja liudytojo procesinį statusą tik nuo to momento, kai jis šaukiamas liudytoju. Liudytojo procesinę padėtį lemia jo šaukimo dalyvauti byloje tikslas – siekimas gauti iš jo išsamią įrodomąją informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes, kurias jis suvokė.“⁸³ Atkreiptinas dėmesys, kad BPK nėra nustatyta amžiaus riba, nuo kurios asmuo gali būti kviečiamas liudyti, preziumuotina, kad prirėkus liudytoju gali būti kviečiamas ir labai jaunas asmuo, suvokiantis reikšmingas bylai aplinkybes, tačiau tokiu atveju turi būti laikomasi specialių taisyklių, užtikrinančių, kad

⁸¹ Salomėja Zaksaitė ir Gintautas Sakalauskas, „Vaikai kaip nusikalstamų veikų aukos ir liudytojai Lietuvos Respublikos baudžiamąjame procese teisėje“. P. 1. (Parengta pagal 2005 m. liepos 22 d. JT Ekonominės ir Socialinės tarybos rezoliucija 2005/20 priimtas Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gaires).

⁸² Raimundas Jurka, „Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese“. Jurisprudencija 51 (43), 2004. P. 105

⁸³ Ibid. P. 103

baudžiamojo proceso poveikis tokiam asmeniui būtų kuo minimalesnis. Kartu paminėtina, jog asmuo iki 16 metų amžiaus nėra prisaikdinamas, todėl jam nekyla atsakomybė už melagingų parodymų davimą (BPK 278 str. 1 d. 1 p.).

Kitas ne mažiau svarbus baudžiamojo proceso dalyvis – tai asmuo, įtariamasis (kaltinamas) pažeidęs baudžiamuosius įstatymus. Rekomendacijoje CM/Rec(2008)11 įtvirtinta, jog „nepilnametis teisės pažeidėjas“ reiškia asmenį iki 18 metų amžiaus, kuriam inkriminuojamas arba kuris įvykdė teisės pažeidimą. Taigi, terminas „teisės pažeidėjas“ reiškia ne tik asmenį, kuris nuteistas už nusikaltimą, tačiau ir įtariamą ar kaltinamą asmenį prieš pripažinimą kaltu arba apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimą. Paminėtina, jog pastaruoju metu buvo priimta nemažai Europos Sąjungos teisės aktų⁸⁴, kuriais siekiama stiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų teises baudžiamajame procese. Taip pat priimtos kelios rekomendacijos⁸⁵, kuriomis siekiama užtikrinti nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, teises ir saugumą, skatinant valstybes nares sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl amžiaus negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, taip pat išreikštas šiame darbe ne kartą minėtas Pasiūlymas dėl Direktyvos priėmimo, kuria būtų nustatomos bendros taisyklės, reglamentuojančios nepilnamečių įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises, tokias kaip: teisę į informaciją, teisę į advokatą, teisę į individualų vertinimą, teisę į sveikatos patikrinimą, teisę į specialias sąlygas laisvės apribojimo atveju ir kt.

Pagal BPK „įtariamasis, tai ikiteisminio tyrimo dalyvis, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas BPK 187 str. numatytas pranešimas apie įtarimą.“ Taigi, įtariamojo atsiradimas baudžiamajame procese grindžiamas dviem pagrindinėmis sąlygomis – sulaikymu ir apklausa.⁸⁶ R. Merkevičius daktaro disertacijoje⁸⁷ pažymėjo, jog „įtariamuoju asmuo pripažįstamas ir laikomas jau tuomet, kai konkrečiame tyrimo etape esamos faktinės informacijos pagrindu galime formuoti prielaidą (įtarti), kad tiriamą

⁸⁴ Pvz., 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2010/64/ES „Dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese“, [2010] OL C 69; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2012/13/ES „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“ [2012], 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2013/48/ES „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu“ ir kt. [2013].

⁸⁵ Pvz., anksčiau minėta Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija CM/Rec(2008)11 „Dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių“; Europos Komisijos 2013 lapkričio 27 d. rekomendacija Nr. 2013/C 378/02 „Dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose“ ir kt.

⁸⁶ Vidas Kilinskas, „Įtariamojo procesinis statusas“. Teisė, 47 (2003). P. 66.

⁸⁷ Remigijus Merkevičius, „Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese“. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 97

nusikalstamą veiką galėjo padaryti konkretus asmuo, ir šis manymas yra ne mažiau svarus ir pagrįstas nei abejonė, kad nusikalstamą veiką galėjo padaryti ir kitas asmuo“.⁸⁸

Pagal BPK, kaltinamuoju asmuo tampa tada, „kai prokuroras šio asmens atžvilgiu priima kaltinamąjį aktą arba pareiškimą nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, taip pat kaltinamuoju asmuo pripažįstamas, jei teisme prieš jį nagrinėjama byla privataus kaltinimo ar pagreitinto proceso tvarka.“⁸⁹ Tiek įtariamasis, tiek kaltinamasis privalo sąžiningai naudotis jiems suteiktomis procesinėmis teisėmis bei pareigomis. Pažymėtina, kad įtariamojo teisės yra beveik analogiškos kaltinamojo teisėms, numatytoms BPK 22 str. 3d., skirtumas tik tas, kad skiriasi proceso stadija, kurioje figūruoja šie proceso dalyviai. Pažymėtina, jog įtariamųjų (kaltinamųjų) amžius neturėtų sudaryti kliūčių šiems proceso dalyviams naudotis procesinėmis teisėmis ar įgyvendinti teisę į veiksmingą teisinę gynybą. Tuo atveju, kai įtariamasis ar kaltinamasis nėra sulaukę pilnametystės, kai kurios jų teisės bei pareigos realizuojamos per jų atstovus pagal įstatymą (tėvus, tėvius, globėjus, rūpintojus arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, įgaliotus asmenis) bei gynėją.

Tolimesniuose šio darbo skyriuose nepilnamečių baudžiamojo proceso dalyvių procesinis statusas bus analizuojamas plačiau.

⁸⁸ Remigijus Merkevičius supra note. 87

⁸⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 22 str.

2. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO IR NEPILNAMEČIO LIUDYTOJO PROCESINIO STATUSO YPATUMAI

„Asmuo patekęs į teisės sistemos veikimo sferą, tarytum praranda visas savo žmogiškąsias savybes ir tampa proceso dalyviu, įgijusiu atitinkamą teisinį statusą, kurį apibūdina trumpesnis ar ilgesnis teisių ir pareigų sąrašas.“⁹⁰

Sudėtinga, kai šias teises ir pareigas turi prisiimti vaikai, tapę nusikalstamos veikos nukentėjusiais ar liudytojais, kadangi vaikas jau vien dėl savo asmenybės ypatumų, fizinio ir psichinio brandumo negeba tinkamai pasinaudoti savo teisėmis, vykdyti pareigų ar apginti savo interesų. Specifinė vaiko padėtis visuomenėje lemia būtinybę užtikrinti jo teisių apsaugą, kas iš esmės reiškia teisinio apsaugos mechanizmo egzistavimą.⁹¹

2.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo procesinis statusas ir šio statuso pagrindu baudžiamajame procese įgyjamos teisės

„Istoriškai nukentėjusysis ir kaltinamasis buvo tapačios sąvokos“⁹². Tačiau baudžiamąjo proceso vystymasis ėjo kaltinamojo pozicijos stiprinimo kryptimi, o nukentėjusiojo vaidmuo procese anuomet susiaurėjo iki liudytojo vaidmens. Tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje nukentėjusysis baudžiamajame procese tapo labiau centrine, nei šalutine figūra.⁹³ Šiuolaikinis baudžiamasis procesas taip pat eina nukentėjusiojo teisių bei geriausių interesų užtikrinimo kryptimi: nukentėjusiajam suteikta teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą, jis turi teisę į žalos atlyginimą, teisę gauti informaciją nuo pirmo kontakto su kompetentinga valdžios institucija ir kt. Paminėtina, kad nacionaliniu lygmeniu nukentėjusysis taip pat turi nemažai teisių, kurios įtvirtintos BPK: teisė teikti įrodymus⁹⁴, teisė pateikti prašymus⁹⁵, teisė pareikšti ieškinį dėl turtinės arba neturtinės žalos atlyginimo⁹⁶, teisė reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo⁹⁷ ir kt.

⁹⁰ Gintautas Valickas, Ksenija Voropaj ir Viktoras Justickis, „Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką“, Socialinių mokslų studijos 4(4) (2012) P. 1646.

⁹¹ Samuelis Kuklianskis, „Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese“. Jurisprudencija, T. 19 (11), 2001. P. 173.

⁹² Eglė Matuizienė, „Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese“. Socialinių mokslų studijos 4(3), 2012. P. 1180.

⁹³ 1986 m. Vokietijoje buvo priimtas Nusikaltimo aukų apsaugos įstatymas, taip pat priimti tarptautiniai dokumentai dėl nukentėjusiojo teisių apsaugos baudžiamajame procese, pvz. 1985 m. Pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms deklaracija – specialus teisės aktas, skirtas asmenų, patyrusių nusikalstamą poveikį, problemoms aptarti.

⁹⁴ BPK 98 str.

⁹⁵ BPK 178 str.

⁹⁶ BPK 109 str.

⁹⁷ BPK 44 str. 10 d.

Paminėtina, kad, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose nukentėjusiųjų asmenų teisės nebuvo minimos iki 1980⁹⁸ m. Kiek vėliau, už poros metų (1982 m.), Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas priėmė įsakymą dėl nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisinės padėties gerinimo.⁹⁹ Po minėtų pokyčių nukentėjusysis tapo kur kas svarbesne procesine figūra. Anksčiau laikyta, jog nukentėjusiojo teisė apsiriboja tik pranešimu apie įvykdytą nusikalstamą veiką bei dalyvavimu byloje liudytoju.¹⁰⁰ Sutiktina su D. Murauskiene, jog „šiuolaikiniame baudžiamajame procese nukentėjusysis pripažįstamas viena iš centrinių ir svarbiausių proceso figūrų, kuriai lygiai taip pat kaip ir įtariamajam (kaltinamajam), turi būti pripažįstamos atitinkamos teisės, kurių visumos užtikrinimas sudaro prielaidas nukentėjusiajam baudžiamąjį procesą suvokti kaip sąžiningą ir teisingą jo atžvilgiu.“¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas taip pat yra pažymėjęs, jog „Konstitucija įpareigoja įstatymų leidėją reguliuojant baudžiamojo proceso santykius nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad būtų užtikrintos ir baudžiamojo proceso dalyvių teisės: procesas būtų toks, kad būtų užtikrinta veiksminga asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, teisių apsauga ir kad toks asmuo galėtų naudotis visomis iš Konstitucijos kylančiomis teisėmis.“¹⁰² Taigi, nukentėjusiojo vaidmens reikšmingumas baudžiamajame procese yra neginčijamas. Šiam vaidmeniui įgyvendinti nukentėjusiajam suteikiamos procesinės teisės, o pasinaudojimą šiomis teisėmis įtakoja nukentėjusiojo materialinis ir procesinis interesas. „Procesinis teisinis interesas – tai interesas dėl proceso: dalyvauti jame, daryti įtaką jo eigai.“¹⁰³ O tai įmanoma tik įgijus tam tikras su procesiniu statusu susijusias teises ir pareigas.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo¹⁰⁴ 2 str. 4 d. apibrėžta, kad „smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo yra asmuo, prieš kurį panaudotas smurtas artimoje aplinkoje, taip pat vaikas, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku ar gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtauta.“ Šio straipsnio 5 d. įtvirtinta nuostata, kad smurtas, tai veikimu ar neveikimu asmens daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. Tačiau, deja, bet pasitaiko atvejų, kuomet nepilnamečiui nukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos, procesinis statusas apskritai nesuteikiamas. Autorės turimais duomenimis, Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Baudžiamojo persekiojimo departamento vyriausiojo

⁹⁸ 1980 m. Viskonsino (JAV) valstija priėmė „Nusikaltimo aukų teisių bilį“, žiūrėta 2015-10-22, https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/ncvrvw/2005/pg4c.html.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Siffler J. Expanding The Role of The Victim in a Criminal Action. An Overview of Issues and Problems. Pepperdine L. Rev. 1984., 125–126., Goldstein A. S. Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution. 1982. P. 117.

¹⁰¹ Armanas Abramavičius, et al. supra note 29, P. 425.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas supra note 80.

¹⁰³ Eglė Matuizienė, supra note 92, P. 1191.

¹⁰⁴ „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, Valstybės žinios, 72, 3475 (2011).

prokuroro pavaduotojo 2014-12-29 pavedimu buvo patikrintos 499 ikiteisminių tyrimų dėl BK 138, 140, 145, 148 str. numatytų nusikalstamų veikų, padarytų smurtu artimoje aplinkoje, kurie 2014 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais buvo nutraukti BPK 212 straipsnio 1 d. 5 p. numatytu pagrindu, medžiagos bei 359 prokurorų pareiškimai dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu, kurie buvo surašyti 2014 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais BK 138, 140, 145, 148 str. numatytų nusikalstamų veikų, padarytų smurtu artimoje aplinkoje, ikiteisminiuose tyrimuose.¹⁰⁵ Apibendrinus patikrintose ikiteisminių tyrimų medžiagose esančius duomenis apie tai, kokie proceso veiksmai buvo atliekami ir koks procesinis statusas buvo suteiktas vaikams, kurių akivaizdoje buvo įvykdytos nusikalstamos veikos, buvo konstatuota, kad visų teritorinių apygardų prokuratūrų prokurorų kontroliuojamose ikiteisminiuose tyrimuose vaikai, kurių aplinkoje buvo panaudotas smurtas, baudžiamojo proceso dalyviais tampa tik tada, jei smurtaujama prieš pačius vaikus. Tais atvejais, kai vaikai fizinio smurto nepatiria, jie net neapklausiami ir nepripažįstami nukentėjusiais. Išimtis – 3 ikiteisminiai tyrimai, kuriuos kontroliavo Šiaulių apygardos prokuratūros prokurorai, 2 ikiteisminiai tyrimai, kuriuos kontroliavo Panevėžio apygardos prokuratūros prokurorai, ir 1 ikiteisminis tyrimas, kurį kontroliavo Klaipėdos apygardos prokuratūros prokurorai.

Įvertinus tokią praktiką ir siekiant užtikrinti vaikų, kurių artimoje aplinkoje smurtaujama, teises baudžiamajame procese, būtų naudinga BPK 28 str. 1 d. papildyti numatant, kad „nukentėjusiuoju pripažįstamas <...> arba nepilnametis, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku ar gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtauta“. Autorės nuomone, dėl nepakankamo reglamentavimo bei atitinkamų nuostatų netaikymo ikiteisminiuose tyrimuose vaikų teisės ir geriausi interesai lieka neapginti, o kartu lieka neįgyvendinta ir baudžiamojo proceso paskirtis – „ginant žmogaus ir piliečio teises ir laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“ (BPK 1 str. 1 d.).

2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) teisės, realizuojamos per atstovus

Pabrėžtina, jog tuo atveju, kuomet asmenys įgyja statusą baudžiamajame procese, atitinkamai minėtam statusui jie turi ir skirtingą suinteresuotumą baudžiamojo proceso baigtimi. Taip pat minėti proceso dalyviai priklausomai nuo jų įgyto procesinio statuso turi skirtingus siekius. Pvz., liudytojo siekis (tikslas) – pateikti išsamią įrodomąją informaciją apie reikšmingas baudžiamajai bylai aplinkybes, kurias jis suvokė. Nukentėjusysis turi siekį netrukdomai

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros viešai neskelbtini duomenys.

dalyvauti baudžiamajame procese, reikalauti, kad jo atžvilgiu nusikalstamus veiksmus atlikęs asmuo būtų teisingai nubaustas bei gauti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą. Taigi, socialiai brandus asmuo (nukentėjusysis), suvokdamas baudžiamojo proceso esmę bei reikšmę bei norėdamas pasiekti tiesią baudžiamojoje byloje, naudojasi visomis jam suteiktomis teisėmis, įtvirtintomis BPK, t. y. teikti įrodymus (BPK 98 str.), pareikšti civilinį ieškinį (BPK 109 str.), ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla (BPK 237 str.), dalyvauti bylą nagrinėjant teisme (BPK 9 str. 2 d.), pareikšti nušalinimus (BPK 57 str. 2 d.), palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo byloje (BPK 34 str.) ir kt. Situacija tampa sudėtingesne, kai nukentėjusiuoju pripažįstamas nepilnametis, kadangi jo ribotas procesinis veiksnumas suponuoja pastarajam išskirtinių procesinių garantijų užtikrinimo būtinumą. Atkreiptinas dėmesys, kad tokiu atveju BPK numatyti trys subjektai, galintys padėti nepilnamečiui įgyvendinti jo teises baudžiamojo proceso metu: atstovas pagal įstatymą (BPK 53 str.), įgaliotasis atstovas (BPK 55 str.) ir prokuroras (BPK 117 str.). Visi šie subjektai prisideda prie nepilnamečio teisių realizavimo – atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti atliekant visus proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis (BPK 54 str.), įgaliotasis atstovas teikia teisinę pagalbą, gindamas nepilnamečio nukentėjusiojo teises ir geriausius interesus, prokuroras, palaikantis kaltinimą byloje, privalo padėti užtikrinti nepilnamečiui nukentėjusiajam jo teisę į žalos atlyginimą, kai šios teisės nepilnamečiui dėl tam tikrų priežasčių nepadedą įgyvendinti jo atstovas pagal įstatymą.

Manytina, jog šio darbo kontekste tikslinga plačiau panagrinėti atstovavimo pagal įstatymą instituto svarbą bei tinkamo atstovo vaikui paskyrimo reikšmingumą tinkamam jo teisių įgyvendinimui. Liudytojo procesinis vaidmuo yra reikšmingas, tačiau jis neturi savarankiško intereso baudžiamajame procese, todėl jam taikomos procesinės garantijos bus nagrinėjamos kartu su nepilnamečio nukentėjusiojo.

„Atstovui pagal įstatymą, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą, leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas – nutartį“ (BPK 53 str. 3 d.). Kyla klausimas, kokių metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas priima minėtą nutarimą (nutartį) dėl konkretaus asmens paskyrimo vaiko atstovu, kadangi būtent nuo to priklauso¹⁰⁶, kada nepilnametis įgyja galimybę įstatymo nustatyta tvarka realizuoti savo teises per atstovą pagal įstatymą. Turima duomenų, kad skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką patikslinimo stadijoje nėra sprendžiamas klausimas dėl pranešimo apie įtarimą įteikimo ar pripažinimo nukentėjusiuoju, atitinkamai nesprendžiamas ir šių proceso dalyvių atstovavimo pagal įstatymą klausimas. BPK 186 str. 5 d. taip pat nustato, kad jaunesnio

¹⁰⁶ Autorės nuomone, teisių realizavimo galimybė susidaro ne tada, kai nepilnametis pripažįstamas nukentėjusiuoju, o būtent tada, kai jo interesams atstovauti paskiriamas tinkamas atstovas.

kaip 18 metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas. Pripažįstama, kad „nepilnamečio arba neveiksnaus asmens tėvai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri jį globoja ar rūpinasi įgalioti asmenys, gali būti jo atstovu pagal įstatymą ir tuo atveju, kai nepilnametis ar neveiksnus asmuo yra apklausiamas kaip liudytojas“ (BPK 53 str. 5 d.). Manytina, kad toks teisinis reglamentavimas yra pakankamai neaiškus, nes pagal BPK 53 str. 3 d. atstovui pagal įstatymą leidžiama dalyvauti procese ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu, o pagal BPK 168 str. nuostatas, skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką patikslinimo stadijoje tokie procesiniai sprendimai nepriimami. Autorės nuomone, šiuo atveju, tikslinga spręsti klausimą dėl BPK 53 str. pakoregavimo, įtvirtinant, kad vaiko atstovo pagal įstatymą (tėvų, globėjų, rūpintojų) dalyvavimas procese būtų garantuojamas užtikrinant jo pareigą dalyvauti atitinkamuose procesiniuose veiksmuose iš karto, kai tik gaunamas skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką vaiko atžvilgiu ar paties vaiko įvykdytą, išskyrus, kai tai neatitinka geriausių vaiko interesų, prieštarauja tinkamam teisingumo vykdymui ir pan. Kaip matyti iš BPK 53 str., atstovas pagal įstatymą apskritai turi teisę, o ne pareigą padėti nepilnamečiui savo vaikui (globotiniui, rūpintiniui) įgyvendinti procesines teises bei pareigas. Autorės nuomone, ši BPK norma ne tik ydinga ir neatitinkanti geriausių vaiko interesų, tačiau ir nesuderinama su tėvų pareigų vykdymu savo vaiko atžvilgiu, kadangi, visų pirma, tėvai turi užtikrinti vaiko interesus (CK 3.165 str. 2 d. įtvirtinta, kad tėvai, įgyvendindami įstatyme apibrėžtas teises ir pareigas, turi pirmumo teisę prieš kitus asmenis). Ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 str. numatyta, kad „teisėti vaiko atstovai <...> privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus“. Sistemiskai ir kompleksiskai aiškinant BPK 53 str. normą, darytina išvada, kad atstovavimo atveju, tėvai (globėjai, rūpintojai) gali pasirinkti, nori atstovauti vaiko interesus ar ne, pateikti žodinį ar rašytinį prašymą dėl leidimo dalyvauti procese, ar visgi šią jiems suteiktą galimybę ignoruoti. Manytina, jog privaloma keisti BPK 53 str. nuostatas, įtvirtinant pareigą, o ne galimybę atstovams pagal įstatymą dalyvauti procese.

Kitas svarbus ir aptartinas aspektas, tai tinkamo atstovo pagal įstatymą nepilnamečiui paskyrimas, kadangi atstovas įgyja visas atstovaujamojo asmens teises viso proceso metu, taigi, svarbu, kad paskirtasis asmuo būtų suinteresuotas padėti nepilnamečiui. Nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) atstovu pagal įstatymą, kaip taisyklė, turėtų būti paskiriamas asmuo, besirūpinantis nepilnamečiu, tačiau, tuo atveju, jei minėto asmens dalyvavimas prieštarautų nukentėjusiojo (liudytojo) interesams ar toks asmuo dėl objektyvių priežasčių negalėtų atstovauti vaiko, pastarajam turėtų būti paskiriamas kitas tinkamas atstovas. Direktyvos 2011/92/ES 20 str. 1 d. pažymėta, jog „valstybės narės imasi būtinų priemonių užtikrinti, kad kompetentingos valdžios institucijos, atsižvelgdamos į nukentėjusių asmenų vaidmenį atitinkamoje teisingumo

sistemoje, paskirtų specialų atstovą, kuris atstovautų nukentėjusiam vaikui baudžiamajame tyrime ir baudžiamojoje byloje, jeigu pagal nacionalinę teisę tėvų teises turintiems asmenims neleidžiama atstovauti vaikui dėl jų ir nukentėjusio vaiko interesų konflikto arba jeigu vaikas yra nelydimas ar atskirtas nuo šeimos.“ BPK 53 str. 3 d. taip pat numatyta, jog „ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet kokį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams.“ Tokios pat pozicijos laikosi ir Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras pažymėjęs, „jog ikiteisminio tyrimo metu privaloma išsiaiškinti, ar nepilnamečio interesams baudžiamajame procese galės atstovauti jo atstovas pagal įstatymą, t. y. tėvai (įtėviai), globėjai (rūpintojai) ir tik tokiu atveju, jei yra pagrįstų duomenų, jog minėti asmenys negalės atstovauti bei užtikrinti nepilnamečio vaiko teisių bei geriausių interesų, gali būti priimamas nutarimas atsisakyti leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese.“¹⁰⁷ Praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio asmens interesams, pvz., kai įtarimai pareikšti vaiko atstovui pagal įstatymą; įtarimai pareikšti šeimos nariui, o atstovas pagal įstatymą turi motyvų pirmenybę atiduoti įtariamojo interesams; įtarimai pareikšti vaiko atstovui pagal įstatymą, kito nesant; šeima įrašyta į socialinės rizikos šeimų, auginančių vaikus, apskaitą ir ikiteisminį tyrimą atliekantiems pareigūnams kyla abejonų dėl atstovų pagal įstatymą tinkamumo atstovauti vaiką ir kt.

Taigi, jei visgi padaroma išvada dėl vaiko tėvų, globėjų (rūpintojų) netinkamumo atstovauti vaikui, į procesą, vadovaujantis BPK 53 str. 2 d. gali būti įtraukiamas savivaldybės administracijos Vaiko teisių apsaugos skyriaus (toliau – VTAS) specialistas, kuris vaiko atstovu pagal įstatymą skiriamas *ad hoc*, padėti atstovaujam vaikui teisėtais būdais ir priemonėmis ginti jo interesus bei pasinaudoti jo procesinėmis teisėmis numatytomis BPK. Tuo atveju, jei vaiko atstovams pagal įstatymą (ar vienam esamam) nebuvo leista dalyvauti procese, VTAS skiriamas vaiko atstovu pagal įstatymą iki konkretaus ikiteisminio tyrimo atlikimo / baudžiamosios bylos nagrinėjimo pabaigos. Kyla klausimas, ar tokiu atveju, kai nepilnamečio tėvai (globėjai, rūpintojai) pripažįstami netinkamais atstovais, VTAS įgaliotas atstovas yra tinkamiausias asmuo atstovauti vaikui? Suprantama, kad BPK 53 str. numatytas baigtinis asmenų, galinčių būti

¹⁰⁷ 2015-03-03 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro aiškinamasis raštas Nr. 17.9-7 „Dėl atstovų pagal įstatymą baudžiamajame procese“. Vilnius, 2015.

nepilnamečio atstovais pagal įstatymą, sąrašas, tačiau nenurodyti kriterijai pagal kuriuos turėtų būti skiriamas kitas asmuo. Taigi, ar ne geriau vaiko interesus užtikrintų jam artimesnis, jo gerove labiau suinteresuotas asmuo? Manytina, kad VTAS specialistas, paskirtas vaiko atstovu baudžiamajame procese, neretai formaliai vertina savo vaidmenį bei ne visada garantuoja aktyvų vaiko teisių gynimą bei atstovavimą jo interesams bei pagalbą realizuojant procesines teises, o tai kertasi su tikslu, kad „kiekvieniu konkrečiu atveju sprendžiant klausimą dėl vaiko saugumo užtikrinimo visada būtina įvertinti, ar nukentėjusio vaiko interesai procese bus tinkamai atstovaujami ir ginami.“¹⁰⁸ Šiuo atveju, pritaria Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierės pozicijai, išdėstyta Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2012 m. veiklos ataskaitoje, kur kontrolierė kėlė klausimą dėl galimybės papildyti BPK 53 straipsnio nuostatas „sudarant teises prielaidas vaiko atstovu pagal įstatymą procese skirti kitus vaiko šeimos narius ar artimus giminaičius, kuriais jis pasitiki ir pasirenka, jeigu toks sprendimas atitinka ir neprieštaruoja vaiko interesams, taip pat nėra kitų kliūčių (nėra interesų konflikto ir pan.) sprendimui priimti.“¹⁰⁹ Deja, į kontrolierės pasiūlymą atsižvelgta nebuvo ir iki šiol BPK 53 str. 2 d. įtvirtintas baigtinis, asmenų galinčių būti nepilnamečio vaiko atstovais pagal įstatymą, sąrašas. Tikimasi, jog įstatymų leidėjas ateityje apsvarstys galimybę papildyti BPK bei suteiks nepilnamečiui asmeniui (galinčiam išreikšti nuomonę / požiūrį) galimybę pačiam nurodyti, kas jo manymu, geriausiai atstovautų jo interesus. Juk visuotinai pripažįstama, jog reikėtų atsižvelgti į vaiko nuomonę, net Jungtinių tautų vaiko teisių komitetas pagarbos vaiko nuomonei principą pavadino „bendru esminės svarbos principu, susijusiu su visų Konvencijos aspektų įgyvendinimu ir visų kitų straipsnių aiškinimu“.¹¹⁰ Taip pat Komitetas pabrėžė, kad „vaikui turi būti suteikiama galimybė būti išklaustam bet kokio su juo susijusio teisinio ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą įstatymų nustatyta tvarka. Į vaiko nuomonę, jeigu ji neprieštaruoja jo interesams, privalu atsižvelgti.“¹¹¹

Grįžtant prie netinkamo atstovo paskyrimo, deja, nors visur ir eskaluojama vaiko geriausių interesų svarba, tačiau praktikoje pasitaiko ydingų sprendimų, kai smurto prieš vaiką šeimoje atveju, neįvertinus aplinkybių, kad vaiko atstovas pagal įstatymą gali nepalaikyti vaiko ir ginti smurtautojo pusę, atstovu pagal įstatymą paskiriamas toks asmuo.¹¹² Paminėtina, kad

¹⁰⁸ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančkauskienė, supra note 11. P. 251.

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierės 2012 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-02-06, <http://www3.lrs.lt/docs2/NJVSGVTH.PDF>

¹¹⁰ Cituota pagal konferencijos „Jungtinių tautų vaiko teisių konvencijai 20 metų: problemos ir aktualijos“ Socialinės apsaugos ir darbo ministro patarėjos Elenos Urbonienės kalbą. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo aktualijos Lietuvoje.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Pvz., praktikoje pasitaiko atveju, kai dėl tos priežasties, jog vaikas nukentėjo nuo atstovo pagal įstatymą, kitas vaiko atstovas pagal įstatymą negali tinkamai užtikrinti nepilnamečio teisių baudžiamajame procese, pavyzdžiui: Kauno apskrities vyriausiojo policijos komisariato Jonavos rajono policijos komisariate atliekamo ikiteisminio tyrimo dėl mažamečio išžaginimo metu nukentėjusio vaiko mama neigė ir netikėjo, kad vaiko tėvas galėjo seksualiai

netinkamo vaiko atstovo pagal įstatymą paskyrimas gali tapti priežastimi, lemiančia, kad ikiteisminis tyrimas bus nutraukiamas nukentėjusiajam ir jo atstovui bei įtariamajam susitaikius.

Kaip minėta, atstovas pagal įstatymą gali realizuoti tokias atstovaujamojo teises, kurių negali / negeba realizuoti pats nepilnametis. Štai čia iškykla dar viena, autorės manymu, nemenka problema. Atkreiptinas dėmesys, kad BK 38 str. numatyta, jog susitaikymas galimas tik su pačiu nukentėjusiu fiziniu asmeniu, bet ne su jo atstovu. Tačiau, tuo atveju, jei nuo nusikalstamos veikos nukentėję nepilnametis, iškykla klausimas, ar kaltininkas turi susitaikyti su pačiu nukentėjusiuoju (iš esmės procesiškai negalinčiu to padaryti), ar gali susitaikyti su nepilnamečio atstovu pagal įstatymą, kuris pagal BPK baudžiamojo proceso metu įgyja analogiškas teises savo atstovaujamo asmeniui. Autorės nuomone, susitaikymo instituto paskirtis tokiu atveju nublanksta, nesant savanoriško apsisprendimo susitaikyti su kaltininku, kadangi susitaikymas iš esmės reiškia žalą patyrusio asmens atleidimą kaltininkui, kurio „dėka“ jis tą žalą patyrė, taigi, tokiu atveju, turėtų būti atsižvelgiama bent jau į nepilnamečio nuomonę. Pvz., G. Goda teigia, kad „vieno iš dažnesnių baudžiamosios bylos nutraukimo pagrindų – proceso nutraukimo įtariamajam (kaltinamajam) susitaikius su nukentėjusiuoju – taikymas priklauso išimtinai nuo nukentėjusiojo, nes taikytis jis niekaip negali būti priverstas.“¹¹³ Agnė Baranskaitė, nagrinėjusi kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo institutą Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, teigia, jog „pagal BK 38 str. kaltininko susitaikymas su nukentėjusiuoju savo esme yra daugiau nei tik susitarimas atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Nukentėjusysis turi atleisti kaltininkui – tai procesas, kurio rezultatai priimtini abiem šalims, nors iš tiesų lemiamą reikšmę vis dėlto turi faktas, kad nukentėjusiajam atlyginama nusikalstama veika padaryta žala. Tokia situacija yra natūrali ir suvokiama, nes nukentėjusiajam išlieka psichologinis diskomfortas dėl padarytos nusikalstamos veikos, jis tokioje situacijoje pasielgia paprasčiausiai racionaliai (savo, kaltininko, valstybės atžvilgiu), naudodamasis įstatymų leidėjo jam nustatyta diskrecijos teise.“¹¹⁴ Deja, tačiau nei vieno teisės mokslininko publikacijose tiesiogiai nėra kalbama apie susitaikymą per atstovą. Suprantama, kad teisę susitaikyti nepilnamečiui turėtų padėti realizuoti jo atstovas pagal įstatymą, tačiau kokį „svorį“ tokiu atveju turi vaiko požiūris, ar į jį turėtų būti atsižvelgta? Jei ne, ar tai neprieštarauja susitaikymo instituto esmei ir tam, kad susitaikyti niekas negali būti priverstas? Manytina, jog tokiu atveju, mažiau neaiškumų kyla, kai nukentėjusiuoju pripažintas nepilnametis, pagal brandą jau sugebantis suvokti susitaikymo instituto esmę ir naudodamasis jam suteikta diskrecija, gali pareikšti nuomonę – atleisti ar ne jį nuskriaudusiam

išnaudoti jų vaiką. Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Apibendrinimas dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, kai nukentėjusysis yra nepilnametis, ikiteisminio tyrimo praktikos 2009 m. P. 6.

¹¹³ Goda, Gintaras. „Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese“. Monografija. Vilnius, 2014. P. 183.

¹¹⁴ Agnė Baranskaitė, „Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: istorinis lyginamasis aspektas“. Jurisprudencija, t. 45(37), 2003. P. 65.

asmeniui. Tačiau kai nusikalstama veika padaroma mažamečio asmens atžvilgiu, manytina, kad jo nuomonė neturėtų daryti įtakos, sprendžiant susitaikymo klausimą, nes nukentėjęs mažametis, negali argumentuotai pareikšti savo nuomonės bei dėl objektyvių priežasčių suvokti jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos reikšmės bei kilusių padarinių. Tokiu atveju, pripažintina, kad mažamečio atstovas pagal įstatymą procese turi tokias pačias teises ir pareigas, kaip ir jo atstovaujamas, todėl susitaikymo klausimą kaltininkas turėtų spręsti tik su atstovu. Autorės nuomone, įstatymų leidėjo pozicija, nenumatanti galimybės kaltininkui susitaikyti su nukentėjusiojo atstovu pagal įstatymą nėra teisinga ir netgi prieštarauja konstituciniam asmenų lygybės principui, kadangi nukentėjusiajam esant neveiksniam bei dėl objektyvių priežasčių negalinčiam išreikšti savo nuomonės, kaltininkui užkertamas kelias būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės, nors nukentėjusiajam esant procesiškai veiksniam, tokia galimybė objektyviai egzistuoja. Esant šiai situacijai, nukentėjusiojo atstovui pagal įstatymą turėtų būti suteikta teisė savo atstovaujamojo vardu susitaikyti su kaltininku. Paminėtina, jog vienoje iš teisės mokslo publikacijų sutinkama autorei artima nuomonė, susijusi su tuo, kad susitaikyti už kitą asmenį, esant tam tikroms aplinkybėms, gali ne tik pats nukentėjusysis, bet ir kitas nukentėjusiajam artimas asmuo.¹¹⁵ Apibendrinant išdėstyta, autorės nuomone, reikėtų keisti BK 38 str. 1 d. 3 p. papildant: „susitaikė su fiziniu asmeniu ar jo atstovu pagal įstatymą“.

Netinkamo atstovo paskyrimo problema bei su tuo susiję galimi nepilnamečio proceso dalyvio teisių ir geriausių interesų pažeidimai, neužtikrinant tinkamo atstovavimo baudžiamojo proceso metu, autorės nuomone, yra viena didžiausių problemų, „dėka“ kurios nepilnamečio teisės lieka nerealizuojamos ar realizuojamos netinkamai, todėl nagrinėjimo dalyku šio darbo kontekste nemaža dalimi tapo ir atstovavimo instituto svarba.

Tačiau reikėtų nepamiršti, kad nepilnametis nukentėjusysis ir nepilnametis liudytojas turi teisę turėti ne tik atstovą pagal įstatymą, tačiau ir įgaliotąjį atstovą, tokia teisė šiems proceso dalyviams įtvirtinta BPK 55 str. 1 d. bei BPK 81 str. 7 d. (aut. pastaba – nors liudytojo atveju nėra konkrečiai nustatyta kokią atstovą jis gali turėti, tačiau visgi preziumuotina, kad liudytojas lygiai taip, kaip ir nukentėjusysis, turi teisę turėti tiek įstatyminį, tiek įgaliotąjį atstovą). Rekomendacijoje Nr. 2013/C 378/02 įtvirtinta „teisinio atstovo“ sąvoka. Teigiama, jog „teisinis atstovas“ reiškia asmenį, atstovaujantį pažeidžiamo asmens interesams ir prižiūrintį jo teisinius reikalus. Pasak R. Jurkos „atstovavimo pagal įgaliojimą paskirtis – garantuoti atstovaujajam tinkamą teisinę pagalbą, o atstovavimu pagal įstatymą siekiama įgyvendinti kito asmens, kuris negali savarankiškai to padaryti (dėl ligos, amžiaus ir pan.), procesinį subjektiškumą (teisnumą ir

¹¹⁵ Pvz. Artūras Panomariovas „The Legal Fiction in Criminal Proceedings – is it Historical Anachronism or Objectively Conditional Necessity?“ Jurisprudencija, 18(2), 2011. Autorius šiame straipsnyje išsakė nuomonę, kad tuo atveju, jei asmuo nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos miršta, akivaizdu, kad susitaikymas su juo nebeįmanomas, todėl vadovaujantis fikcijos teorija susitaikymas galimas su mirusiojo artimaisiais giminaičiais, kas iš esmės, galėtų būti traktuojama kaip susitaikymas su pačiu nukentėjusiuoju (mirusiuoju).

veiksnumą).¹¹⁶ Įgaliotasis atstovas, lygiai taip pat kaip atstovas pagal įstatymą baudžiamajame procese neįgyja savarankiškų teisių bei pareigų – jie turi tokias pat teises kaip jų atstovaujantieji.

Atkreiptinas dėmesys, jog po ilgai užsitęsusių svarstymų 2014 m. rugsėjo 25 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymą¹¹⁷ ir BPK 55 straipsnio pakeitimo įstatymą, įtvirtindamas, jog „ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi pripažįsta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas bylose dėl nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai ar dorovei, kai nuo šių veikų nukentėjo nepilnamečiai, taip pat kitais atvejais, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir geriausi interesai nebūtų reikiamai ginami“. Autorės nuomone, BPK įtvirtintą būtiną įgaliotojo atstovo dalyvavimą, būtų galima pavadinti vienu iš reikšmingiausių pokyčių pastaruosiu metu, kadangi tik BPK 55 str. 4 d. normos dėka nukentėjęs vaikas įgyja bent vieną atstovą, kurio dalyvavimas baudžiamojo proceso metu – būtinas, o ne „galimas“, taip užtikrinant vaiko teisių tinkamą įgyvendinimą baudžiamojo proceso metu. Paminėtina, kad „nepilnamečių nukentėjusiųjų teisę gauti antrinę teisinę pagalbą patvirtina ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis, kuriais asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju.“¹¹⁸ Tuo atveju, jeigu nepilnamečiui baudžiamojo proceso dalyviui nėra paskirtas įgaliotasis atstovas (BPK 10 straipsnio 1 dalis, 17 straipsnis), vaiko atstovas pagal įstatymą, turėtų kreiptis į ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą, kad minėti subjektai praneštų Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai apie įgaliotojo atstovo paskyrimo būtinumą (Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 21 str. 1 d.).

Kitas svarbus asmuo, galintis padėti nepilnamečiui baudžiamojo proceso metu, tai lydintysis asmuo (*angl. supporter, upholder, support person, etc.*). Svarbu paminėti, kad 2016-03-01 įsigaliojus naujausiems pakeitimams, BPK buvo papildytas 56¹ str., įtvirtinančiu nukentėjusių lydinčio asmens dalyvavimą baudžiamojo proceso metu. Šiuo pokyčiu siekiama nacionalinių teisės normų atitikimo Direktyvai 2012/29/ES, kurios 3 str. 3 d. nustato: „valstybės narės leidžia, kad aukas lydėtų jų pasirinktas asmuo pirmo kontakto su kompetentinga valdžios institucija metu, jei aukai dėl nusikaltimo poveikio reikia pagalbos, kad ji suprastų, kas sakoma, ir būtų suprasta, nebent tai prieštarautų aukos interesams ar kitaip kenktų proceso eigai.“ Su lydinčio asmens įtvirtinimu BPK sutiko ir Žmogaus teisių instituto atstovai, išsakydami nuomonę, kad „tam, kad ši teisė būtų veiksmingai ir nesudarant nepagrįstų kliūčių įgyvendinama praktiškai, o taip pat būtų užkirstas kelias nukentėjusių lydėti asmeniui, galinčiam pakenkti

¹¹⁶ Raimundas Jurka, „Atstovo kaip liudytojo apklausa“ *Justicija (Teisės žinios)*, 2-3 (2006), P. 15-16.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo Nr. VIII-1591 12, 13, 14, 21 ir 24 straipsnių pakeitimo įstatymas. 2014 m. rugsėjo 25 d. Nr. XII-1149.

¹¹⁸ Rima Ažubalytė, Petras Ancelis ir Ryšardas Burda, *supra* note 33. P. 10.

nukentėjusiojo interesams (pavyzdžiui, asmeniui, kuriam gali būti pateikti įtarimai dėl nusikalstamos veikos prieš nukentėjusįjį), tikslinga BPK tiesiogiai įtvirtinti nusikaltimo aukos teisę būti lydimai pasirinkto asmens.¹¹⁹

Pažymėtina, kad Direktyvos 2012/29/ES 20 str. numato nusikaltimo aukos teisę būti lydimai ir ikiteisminio tyrimo metu. Remiantis Europos Komisijos Teisingumo generalinio direktorato gairėse dėl Nusikaltimų aukų direktyvos perkėlimo ir įgyvendinimo Nr. Ares(2013)3763804 – 19/12/2013 pateiktu išaiškinimu, „lydintis asmuo turi turėti galimybę būti su nusikaltimo auka ir apklausos metu, jeigu nusikaltimo aukai reikia tokios moralinės paramos“. Todėl Žmogaus teisių stebėjimo institutas iškėlė klausimą, ar nereikėtų tiesiogiai BPK arba poįstatyminiu teisės aktu nustatyti ir išaiškinti lydinčiam asmeniui jo pareigas, tokias kaip konfidencialumas, įpareigojimas neatskleisti ikiteisminio tyrimo medžiagos ir pan. Tačiau Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetas paprieštaravo, jog „lydintis asmuo nėra proceso dalyvis, o tik nukentėjusįjį lydintis ir jam emocinę paramą teikiantis asmuo, kuris neturi proceso dalyvio statuso, pvz. šeimos narys ar artimasis giminaitis, nevyriausybinės organizacijos atstovas ir kt.“¹²⁰ Kartu paminėtina, kad BPK 56¹ str. numatyta, jog „šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą“.

Atkreiptinas dėmesys, kad užsienio valstybių mokslininkai palyginti seniai pradėjo analizuoti lydinčio asmens svarbą nepilnamečių asmenų baudžiamajam procesui. Pvz., 1992 m. Jungtinėje Karalystėje buvo atliktas tyrimas, kurio metu nustatyta, kad vaikai apklausų metu ne tik gauna paramą iš asmens, kuriuo jie pasitiki, tačiau šio asmens dėka sumažėjęs nerimas gali pagerinti ir jų parodymų tikslumą.¹²¹ 1996 m. Aukų chartijoje (*angl. 1996 Victims Charter*) numatyta, jog nukentėjusysis gali prašyti lydinčio asmens dalyvavimo.¹²² 2009 m. Jungtinių

¹¹⁹ Žmogaus teisių stebėjimo instituto pateiktos pastabos dėl direktyvos 2012/29/ES perkėlimo ir įgyvendinimo. https://www.hrimi.lt/uploaded/Documents/Komentarai_Nusikaltimu_auku_direkt_ZTSI_20150805_1.pdf. Žiūrėta 2016-02-07.

Paminėtina, kad naujausiame BPK pakeitimo įstatyme atsiranda BPK 56¹ str., kuris skamba taip: „Nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą.“

¹²⁰ Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie SADM viešai neskelbtini duomenys.

¹²¹ Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull „Children`s testimony, a handbook of psychological research and forensic practise. 2002, John Wiley and sons Ltd; Amanda Elizabeth Wade „The child witness and the criminal justice process: a case study in law reform“. P. 300.

¹²² The Victims Charter. „A statement of service standards for victims of crime. Criminal justice system“, žiūrėta 2016-02-07. <http://www.cgm-probation.org.uk/wp-content/uploads/2013/04/victims-charter2835.pdf>

tautų Teisingumo gairių dėl santykių, susijusių su vaikais aukomis ir vaikais nusikaltimo liudininkais (*angl. guidelines of „Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime“*) 23 str. įtvirtinta, kad teisėjas privalomai paskiria lydinčią asmenį, jei toks asmuo nebuvo paskirtas ikiteisminio tyrimo metu.¹²³

Autorės nuomone, lydinčio asmens dalyvavimo baudžiamajame procese įteisinimas, turėtų padėti nepilnamečiui nukentėjusiajam drąsiau duoti parodymus bei geriau jaustis baudžiamojo proceso metu. Tačiau, manytina, jog lydinčio asmens statusas turėtų būti konkrečiau apibrėžtas, tikslu atriboti jį nuo atstovo pagal įstatymą ar įgaliotojo atstovo. Autorės nuomone, BPK 56¹ str. reikėtų papildyti įtvirtinant, kad „nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo, neįgyjantis baudžiamojo proceso dalyvio statuso, kurio tikslas teikti nukentėjusiajam emocinę paramą“.

Toliau, siekiant atskleisti darbo temos aktualumą bus nagrinėjama dar viena nukentėjusio nepilnamečio teisė, kurios realizavimas būtų neįmanomas be atstovo pagal įstatymą, įgaliotojo atstovo arba prokuroro pagalbos, t. y. teisė į žalos atlyginimą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str. 2 d. nurodyta, kad „asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas“. Pagal BPK kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (BPK 44 straipsnio 10 dalis), „*todėl asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam (kaltinamajam) ar už jo nusikalstamas veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį.*“¹²⁴ Paminėtina, kad kai nukentėjusiuoju baudžiamojoje byloje pripažintas nepilnametis, civilinį ieškinį gali pareikšti šio asmens atstovas pagal įstatymą, o pačiam nukentėjusiajam teisė pareikšti civilinį ieškinį atsiranda tik įgijus visišką civilinį veiksnumą. Tačiau jei nepilnamečio nukentėjusiojo interesais civilinio ieškinių nepareiškia atstovas pagal įstatymą, BPK įtvirtintas nepilnamečio interesus ginantis saugiklis – pareikšti ieškinį pareiga kyla kaltinimą byloje palaikančiam prokurorui (BPK 117 str., Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 19 str. 4 d.¹²⁵). Paminėtina, jog prokuroras tokiu atveju nėra vadinamas civiliniu ieškovu, civilinis ieškinytis priteisiamas nepilnamečiui, kadangi „*nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese pripažįstamas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės,*

¹²³ 2009 m. Jungtinių tautų gairėse „Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime“ prasme lydinčias asmuo suvokiamas šiek tiek kitaip. Gairėse išaiškinta šio asmens sąvoka: "lydinčias asmuo" reiškia specialiai apmokyta, paskirta padėti vaikui viso baudžiamojo proceso metu asmenį, siekiant išvengti prievartos rizikos ir antrinės viktimizacijos.

¹²⁴ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-12-17 nutartis b. b. Nr. 1A-799-315/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/941145?nr=1>.

¹²⁵ „Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas“. Valstybės žinios, 42, 1919 (2003)

moralinės) žalos. ¹²⁶ Vadinas, nukentėjusiuoju pripažįstamas ir žala atlyginama tam asmeniui, kuris dėl nusikalstamos veikos patiria tam tikras nemalonus pasekmes, skaudžius išgyvenimus ir kt. Lietuvos Respublikos teismuose (tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos¹²⁷) laikomasi pakankamai vieningos praktikos suformuotos LAT, kad kai žalą patiria pilnametystės nesulaukęs asmuo tai netrukdo atlyginti žalos jam tiesiogiai, kadangi „*nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnio, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių.*”¹²⁸ Jau 2008 m. LAT atliktame teismų praktikos apibendrinime nurodoma, kad „*neturtinė žala turi būti priteisiama ne atstovams pagal įstatymą, o tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems nepilnamečiams vaikams. Teismų praktikos apibendrinimas rodo, kad dauguma teismų civilinius ieškinius dėl neturtinės žalos atlyginimo tenkina tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio nepilnamečio naudai, o atstovams pagal įstatymą palieka teisę šias lėšas tvarkyti vaiko interesais. Tokiai praktikai pritartina.*”¹²⁹

Taigi, darytina išvada, jog „*teisė į neturtinės žalos atlyginimą yra grynai asmeninio pobūdžio teisė tiesiogiai susijusi su asmeniu ir priklauso nuo jo paties išgyventų emocijų.*”¹³⁰ O neturtinė žala kitam asmeniui priteisiama tik išimtiniais¹³¹ atvejais. Pvz., vienoje iš plenarinės sesijos nutarčių LAT pažymėjo, jog kiti asmenys, kurie nėra nukentėjusieji, bet yra susiję su asmeniu, patyrusiu tokią žalą, teisę į neturtinės žalos atlyginimą turi tik išimtiniais atvejais, t. y. „*nukentėjusiajam mirus nuo nusikalstamos veikos, šiems asmenims padaroma moralinė (dvasiniai išgyvenimai) ir turtinė (gydymo, laidojimo išlaidos) žala. Tokiu atveju jie turi visas nukentėjusiojo teises, tarp jų – BPK 44 str. numatytą teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą. Šie asmenys nėra atstovai pagal įstatymą ar įgaliotieji atstovai, kurių statusas ir teisės nustatytos BPK 53 – 56 straipsniuose.*”¹³²

¹²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007-04-03 nutartis b. b. Nr. 2K-252/2007, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/77325?nr=1>

¹²⁷ Anykščių rajono apylinkės teismo 2012-04-05 nutartis b. b. Nr. 1-11-786/2012, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/593911?nr=1>; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-04-22 nuosprendis b. b. 1A-379-518/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1045378?nr=1>; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012-02-20 nuosprendis b. b. Nr. 1A-94/2012, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/368115?nr=1>

¹²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis, op. cit. 126.

¹²⁹ 2008-07-03 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis Teismų praktika (29), „Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga“, žiūrėta 2016-03-15, <http://www.lat.lt/lt/teismu-praktika/lat-praktika/teismu-praktikos-apzvalgos/naudziamuju-byly-apzvalgos.html>

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus nutartis c. b. Nr. 3K-3-177/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/621880?nr=1>.

¹³¹ Pvz., pagal Austrijos įstatymą dėl kompensacijų suteikimo nusikaltimų aukoms teisę gauti kompensaciją turi išlaikytiniai, kurie buvo nukentėjusio asmens išlaikomi arba turėjo teisę gauti išlaikymą jo mirties dieną. Žiūrėta 2015-10-24 http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_aus_lt.htm.

¹³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005-11-14 nutartis b. b. Nr. 2K-P-464/200, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/56030?nr=1>

Nors kartais dar pasitaiko LAT formuojamos praktikos neatitikimų¹³³ žemesnės instancijos teismų sprendimuose civiliniu ieškovu pripažįstant ne nepilnametį nukentėjusįjį, o pastarojo atstovą pagal įstatymą, manoma, kad tai nelaikytina pakankama problema, reikalaujančia platesnio analizavimo šio darbo kontekste. Neaiškumą kelia nebent tai, kad pagal 2014 m. prokuratūros veiklos ataskaitos duomenis, prokurorai 2014 m., siekdami apginti galimai pažeistas vaikų teises ir geriausius interesus, teismams pateikė 37 ieškinius, iš kurių dėl turtinės ar neturtinės žalos atlyginimo tik 2. Iš pateiktos statistikos matyti, jog praktikoje retais atvejais prokurorui tenka pareiga pareikšti civilinį ieškinį dėl turtinės ar neturtinės žalos atlyginimo, atstovaujant nepilnamečio asmens interesus, todėl kyla dvejopų pamąstymų, ar ieškinius dažniausiai teikia vaiko atstovai pagal įstatymą ir dėl to problemų nekyla, ar visgi prokurorai aplaidžiai vykdo pareigą ginti nepilnamečio interesus.

2.3. Savarankiškai realizuojama nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) teisė ir šios teisės realizavimo apsauga

Atkreiptinas dėmesys, kad ne visas BPK nustatytas teises nukentėjusysis ir liudytojas įgyvendina per atstovą ar padedant prokurorui. Žinoma, BPK numatyta nukentėjusiojo ir liudytojo (nuo 16 metų) pareiga, o ne teisė duoti teisingus parodymus, tačiau, autorės nuomone, parodymų davimas tai ne tik nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo pareiga, tačiau, visų pirma, ir savarankiška teisė, įtvirtinta Konvencijos 12 str., t. y. „vaiko teisė būti išklaustam bet kokio jį liečiančio teismo ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą ar atitinkamą organą nacionalinių įstatymų numatyta tvarka.“ Nusikaltimų aukų direktyvos 10 str. taip pat įtvirtinta, jog „valstybės narės užtikrina, kad aukos baudžiamojo proceso metu galėtų būti išklaustos ir galėtų duoti parodymus. Kai auka yra vaikas, prieš jį išklausančiam turi būti atitinkamai atsižvelgiama į to vaiko amžių ir brandą“. „Galėjimas“ šiuo atveju labiau suprantamas kaip teisė, o ne pareiga, todėl darbo autorė, nepilnamečio asmens parodymų davimą šio poskyrio kontekste analizuos ir vertins ne kaip jo pareigą, tačiau kaip teisę. Tuo labiau, kad

¹³³ Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2015-04-07 nutartyje b. b. Nr. 2K-212-693/2015 LAT išaiškino priežastis, dėl kurių nukentėjusių nepilnamečių atstovės pagal įstatymą negalėjo būti pripažintos ir civilinėmis ieškovėmis: „V. B. ir N. S. šioje byloje pagrįstai nepripažintos nukentėjusiomis, nes nuo nusikalstamų veiksmų nukentėjo ne jos, o jų vaikai, dėl to nebuvo jokio teisinio pagrindo jas pripažinti civilinėmis ieškovėmis ir priteisti neturtinę žalą, nes, kaip minėta, neturtinė žala pagal savo pobūdį yra asmeninė žala, tiesiogiai susijusi su asmeniu“. Šie BPK pažeidimai byloje buvo pripažintini esminiais, nes būtent jie sukliudė teismams išsamiai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą sprendimą. Kauno apygardos teismo nutartyje b. b. Nr. 1A-834-508/2012 teismas nutarė, kad „nepilnamečio nukentėjusiojo S. D. atstovė pagal įstatymą S. D. padavė prašymą (civilinį ieškinį) pripažinti ją civiline ieškove, reikalaujama priteisti jai iš R. J. ir M. T. 8000 Lt neturtinės žalos, kurią dėl minėtų asmenų nusikalstamų veiksmų patyrė jos sūnus S. D. Ikitiesminio tyrimo pareigūnės nutarimu nepilnamečio nukentėjusiojo atstovė pagal įstatymą S. D. pripažinta civiline ieškove. Kadangi S. D. šioje baudžiamojoje byloje civiline ieškove pripažinta nepagrįstai, kas teisingai nurodyta ir apeliaciniame skunde, apeliacinės instancijos teismo posėdyje teisėjų kolegija šį procesinį pažeidimą ištaisė ir protokoline nutartimi nutarė procese S. D. laikyti nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu, o jo motiną S. D. laikyti nukentėjusiojo atstove pagal įstatymą“.

pagal BPK 278 str. prisaikdinamas gali būti tik 16 metų amžiaus sulaukęs asmuo, kas iš esmės suponuoja pareigos duoti parodymus atsiradimą, kitu atveju, asmeniui, nesulaukusiam 16 metų, parodymų davimą reikėtų traktuoti kaip teisę.

Visuotinai pripažįstama, kad „pats dalyvavimas baudžiamajame procese yra sudėtingas išbandymas vaikui, ypač nukentėjusiajam ar liudytoji“, todėl „įstatymų leidėjai dažnai nustato specifines vaikų apklausos taisykles, kurių paskirtis užtikrinti ne tik parodymų tikrumą, bet ir apklausiamą visapusišką saugumą“.¹³⁴ Direktyvoje 2011/92/ES įtvirtinta, kad „dalyvaudami baudžiamosiose bylose nukentėję vaikai, kiek tai įmanoma, neturėtų patirti papildomos traumos dėl apklausų ar matydami nusikaltusius asmenis“. Europos tarybos konvencijoje dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos (toliau – ir Lanserotės konvencija)¹³⁵ 35 str. taip pat įtvirtintos vaiko teisių apsaugos garantijos, atsiradus būtinybei jį apklausti baudžiamąjo proceso metu. Minėto straipsnio atitinkami punktai numato, kad „valstybės narės turėtų imtis būtinų teisėkūros ar kitų priemonių, tikslu užtikrinti, kad vaiko apklausos vyktų be nepagrįsto atidėliojimo; vaiko apklausos vyktų, kai būtina, šiam tikslui įrengtose arba pritaikytose patalpose; vaikas būtų apklausiamas šiam tikslui parengtų specialistų; jei įmanoma ir jei tinkama, visas vaiko apklausas vykdytų tie patys asmenys; apklausų būtų kuo mažiau ir jos būtų atliekamos tik tuomet, kai tai tikrai būtina nagrinėjant baudžiamąją bylą; vaiką galėtų lydėti jo teisinis atstovas arba, jei tinkama, jo pasirinktas suaugęs asmuo, nebent dėl to asmens priimtas pagrįstas tam prieštaraujantis sprendimas.“ Taip pat turėtų būti stengiamasi užtikrinti, kad visos nukentėjusiojo apklausos arba, jei reikia, vaiko liudytojo apklausos, galėtų būti filmuojamos ir kad šios nufilmuotos apklausos galėtų būti kaip įrodymai teismo proceso metu.“

Paminėtina, jog vadovaujantis Jungtinių Tautų vaiko teisių apsaugos konvencija Lietuvoje buvo parengtos vaikų – nusikaltimo aukų / liudytojų apsaugos gairės (toliau – Gairės), kurių pagrindinis tikslas – stiprinti nepilnamečių, nukentėjusių nuo įvairių nusikaltimų ir tapusių liudytojais, apsaugą teisinių procedūrų metu.¹³⁶ Gairėse numatyta, jog „kiekvienas vaikas turi teisę būti vertinamas objektyviai, o jo parodymai turi būti vertinami kruopščiai ir teisingai“.¹³⁷ Procedūrose, kuriose dalyvauja vaikas, vaiko saugumas ir gerovė turi būti svarbiausi tiek teisėtvarkos, teisėsaugos ir teisingumo institucijoms, tiek įstaigoms ir organizacijoms, atsakingoms už vaikų apsaugą. Autorės nuomone, nepilnametis nukentėjusysis ir nepilnametis

¹³⁴ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančkauskienė, supra note 11. P. 264.

¹³⁵ Europos tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos. Europos Tarybos sutarčių serija Nr. 201. Priimta 2007 m. spalio 25 d. Lanserotėje. Ratifikuota Lietuvoje 2012 m. lapkričio 6 d.

¹³⁶ „Vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, apsauga Lietuvoje“, Paramos vaikams centras. Vilnius, 2013. http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/national%20report%20lt%20fr%20project.pdf, žiūrėta 2015-10-24. P.12

¹³⁷ Ibid. P. 13

liudytojas duodami parodymus įgyvendina vieną iš svarbiausių savo teisių – būti išklaustam ir objektyviai įvertintam. Tik duodamas parodymus nepilnametis gali prisidėti prie teisingo ir sąžiningo baudžiamojo proceso kūrimo bei tiesos byloje nustatymo, realizuodamas savo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio statusą turinčio asmens, vienintelę teisę, kurią gali arba privalo realizuoti savarankiškai.

Paminėtina, kad apie nepilnamečių apklausas, joms taikomas specifines taisykles, apklausų taktiką, procedūras ir kt. savo mokslinėse publikacijose nemažai yra kalbėjusi R. Ažubalytė.¹³⁸ Todėl nesikartojant toliau šiame darbe bus koncentruojamasi konkrečiai į nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio apsaugos apklausų metu svarbą, priemones, kuriomis ši apsauga užtikrinama bei į subjektus, kurie teikia alternatyvią pagalbą nepilnamečio apklausos metu.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuva ratifikavo Lanserotės konvenciją 2012 m. lapkričio 6 d., o kai kurie BPK pakeitimai, susiję su nepilnamečių interesų apsauga apklausų metu inicijuoti visai neseniai.¹³⁹ Pvz., pakoreguota BPK 186 str. 2 d., ją išdėstant taip: „**Nepilnametis liudytojas ar nepilnametis nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu apklausiami vaikų apklausoms pritaikytose patalpose ir ne daugiau kaip vieną kartą. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu būtina pakartotinė nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausa, juos paprastai apklausias pats asmuo. Jų apklausos metu turi būti daromas vaizdo ir garso įrašas** <...>.“ Paminėtina, jog 2015-02-18 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakyme¹⁴⁰ (toliau – Įsakymas) generalinis prokuroras išdėstė poziciją, kad „būtina siekti, jog jaunesnio kaip 18 metų nukentėjusiojo ar liudytojo apklausos metu būtų daromas garso ir vaizdo įrašas, taip pat, kad nepilnametis būtų apklausiamas specialiai įrengtoje ir nepilnamečio apklausai pritaikytoje patalpoje.“ Įsigaliojus naujausiems BPK pakeitimams, tai turi būti ne tik siekiamybė, kadangi minėtais pakeitimais įtvirtinamas privalomumas apklausti nepilnamečius apklausoms pritaikytose patalpose bei apklausos metu privalomai daryti vaizdo ir garso įrašą.

Europos Tarybos Ministrų komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo¹⁴¹ pažymėta, kad jei tinkama ir įmanoma, vaikų apklausos kambariai ir laukiamieji turėtų būti

¹³⁸ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, supra note 11, P. 264-274; Rima Ažubalytė, et al. „Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo“ (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011); Rima Ažubalytė „Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso realizavimo procesinės garantijos“, iš „Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas“, Egidijus Vidmantas Kurapka; Viktoras Justickis (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010).

¹³⁹ 2016-03-01 įsigaliojo naujausi BPK pakeitimai.

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015-02-18 įsakymas Nr. I – 52 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo. Vilnius, 2015. Žiūrėta 2016-01-20, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/9fd3cd50b76711e4b429deed97e8d594>

¹⁵¹ Ibid.

¹⁴¹ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies, žiūrėta 2015-11-24, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/GuidelinesChild-FriendlyJusticeE.pdf>

įrengti taip, kad sukurtų vaikų interesus atitinkančią aplinką. Paminėtina, jog vaiko teisių apsaugos kontrolierė dar 2014 m. kreipėsi į Policijos departamentą prie VRM (toliau – Policijos departamentas), siūlydama, kartu su kompetentingomis institucijomis spręsti šį klausimą. Policijos departamentas informavo, kad dėl lėšų stygiaus atskirai nėra planuojami ir skiriami asignavimai vaikų apklausos kambariams įrengti, tai vykdoma atliekant atitinkamų policijos pastatų rekonstrukcijos darbus arba statant naujus policijos įstaigų pastatus.¹⁴² Dėl šių priežasčių nepilnamečiai baudžiamojo proceso dalyviai yra apklausiami pareigūnų darbo kabinetuose, liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos arba atpažinimo patalpose. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė išdėstė poziciją, jog saugi ir draugiška vaikui aplinka gali būti užtikrinama ir sudaroma ne tik tam specialiai įrengiant naujus vaikų apklausos kambarius, kurių įrengimas ir funkcionavimas susijęs su finansiniais resursais, bet naudojantis kitose institucijose įrengtais vaikų apklausos kambariais ar pačiuose policijos komisariatuose įrengiant, apipavidalinant patalpą, kurioje būtų sukurta jauki aplinka vaikui. Taigi, kyla klausimas, ar įsigaliojus šioms nuostatoms, praktikoje bus jomis vadovujamasi, ar ir toliau nepilnamečiai bus apklausiami tam nepritaikytose patalpose, remiantis vien tuo, kad valstybė neskiria lėšų minėtoms patalpoms įrengti.

Kita itin svarbi priemonė vykdant nepilnamečio apklausą – vaizdo ir garso įrašo fiksavimas. Jungtinės Karalystės psichologų atliktuose tyrimuose pripažinta, jog „net pats vaizdo ir garso įrašo fiksavimas palengvina apklausos eigą, kadangi lengviau išlaikyti vaiką susikoncentravusį ties užduodamais klausimais, taip pat įrašą peržiūrintys baudžiamojo proceso subjektai tokiu būdu gali matyti apklausiamojo amžių, emocinę būklę apklausos metu, veido mimikas užduodant atitinkamus klausimus, taip pat įrašas gali būti panaudojamas padedant vaikui atsiminti jo anksčiau duotus parodymus (ypač, kai vaikas dėl jauno amžiaus negali perskaityti savo parodymų).“¹⁴³ Tačiau, autorės manymu, svarbiausia priežastis, dėl kurios būtina daryti garso ir vaizdo įrašą yra ta, kad vaikui netektų teikti parodymų teisme, kadangi pripažįstama, jog liudijimas teisme gali būti vaiko pakartotinio traumuojančio poveikio priežastis, jau vien dėl to, jog tektų dar kartą susidurti su kaltinamuoju. Žinoma, vaikui neigiamas emocines reakcijas sukelia ne tik pasimatymas su kaltinamuoju, tačiau ir pakartotinės apklausos, teismo posėdžių salės vaizdas ir kt. Panašios nuomonės laikomasi ir Skandinavijos šalyse, kuriose itin griežtai paisoma vaikų teisių ir geriausių interesų apsaugos. Paminėtina, jog Norvegijoje, Švedijoje, Suomijoje, Danijoje ir Islandijoje vaizdo ir garso įrašas pripažįstamas esminės reikšmės įrodymu (*angl. evidence-in-cheaf*) baudžiamajame procese, paneigiantis būtinybę nepilnamečiui dalyvauti teismo posėdyje ir būti apklausiamam teismo posėdžio

¹⁴² Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos viešai neskelbtini duomenys.

¹⁴³ John R. Spencer, Michael E. Lamb „Children and cross-examination. Time to change the rules?“ Published in the United Kingdom by Hart publishing Ltd, 2012. P. 209.

metu.¹⁴⁴ Minėtose šalyse vaiko dalyvavimas baudžiamajame procese beveik visada baigiasi su lyg pirmąją jo apklausa, net ir tuo atveju, jei byla nagrinėjama apeliacine tvarka.

Europos Tarybos Ministrų komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo pažymėta, kad „vaikų išklausymas turėtų būti skaidrus ir informatyvus, nepriverstinis, pagarbus, tinkamas, atitinkantis vaiko interesus, apimantis įvairius aspektus, vykdomas apmokytų darbuotojų, saugus, jo metu turėtų būti atsižvelgiama į įvairias rizikas ir, galiausiai, jis turėtų būti vykdomas atsakingai“. Autorės nuomone, tam, kad vaikų apklausos vyktų operatyviai ir efektyviai, tuo pačiu nepažeidžiant nepilnamečių interesų, ir tinkamai užtikrinant jų teisę būti išklaustytiems, visų pirma, turėtų dalyvauti specialistai, pasižymintys kompetencija ir gebėjimu bendrauti su vaikais. Deja, tačiau reikia pripažinti, jog kol kas Lietuvoje nesame pasiekę Europos Tarybos Ministrų komiteto gairėse nustatytų tikslų.

Paminėtina, jog Lietuvoje siekiant apsaugoti nepilnamečių nuo neigiamos apklausų įtakos, BPK 186 ir 188 str. nuostatos suteikia teisę ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui apklausiant nepilnamečius nukentėjusiuosius, liudytojus ar įtariamuosius kviesti VTAS atstovą arba psichologą, kurie padėtų apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Deja, tačiau minėtų nuostatų laikomasi (naudojamasi įstatymo suteikta teise) ne visada. Pvz., pasitaiko atvejų, kuomet ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai tikslinant gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenis ir apklausiant vaiką įvardinami pokalbiu su vaiku, kuris neįformintas procesiniu dokumentu, į vaiko apklausą nekviečiamas specialistas ir kt.¹⁴⁵ Taip pat vis dar pastebima problemų organizuojant bei vykdant nepilnamečių apklausas¹⁴⁶. VTAS vadovų asociacija (toliau – Vadovų asociacija) iškėlė klausimą dėl VTAS bendradarbiavimo su prokuratūra, ikiteisminio tyrimo teisėjais praktikos ir problematikos.¹⁴⁷ Kasdienėje praktikoje VTAS kyla neaiškumų, kada nepilnamečio apklausoje turi dalyvauti VTAS atstovas, o kada psichologas; taip pat sunkumų sukelia tai, kad, pasak VTAS atstovų, jiems ne laiku pateikiama informacija apie planuojamas nepilnamečių apklausas, nepakanka laiko ir duomenų tinkamai joms pasiruošti, taip pat įvardinta, kad problemą kelia apklausų metu netinkamas pareigūnų požiūris į apklausiamą nepilnamečių (ypač nukentėjusį nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamos veikos), neretai apklausose vaikams daromas psichologinis spaudimas, nedaromos pertraukos ir neužtikrinamos kitos vaiko teisės, kiekvienas ikiteisminio tyrimo pareigūnas apklausas

¹⁴⁴ John R. Spencer, Michael E. Lamb, supra note 143. P. 211.

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos viešai neskelbtini duomenys.

¹⁴⁶ 2011 m. tyrimas „Vaikai nusikaltimų aukos ir liudytojai“ atskleidė, jog vaiko interesus užtikrinantis požiūris baudžiamajame procese kol kas nėra tinkamai užtikrinamas: generalinio prokuroro įsakymai dėl teisinių vaiko apklausų ne visuomet tinkamai įgyvendinami, vaikams tenka dalyvauti pakartotinėse procedūrose ir apklausose, apklausos ne visada atliekamos tinkamai, ne visada tinkamai vertinami vaiko parodymai. Situacija nepasikeitė ir 2013 m., žiūrėta: 2016-02-07.

https://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Komentarai_Nusikaltimu_auku_direkt_ZTSI_20150805_1.pdf

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos viešai neskelbtini duomenys.

organizuoja skirtingai – nėra aiškios apklausos vykdymo struktūros, dažniausiai vaikas būna neparengtas apklausai, apklausa vyksta skubotai, dažniausiai netinkamoje aplinkoje, neretai vaikai apklausiami po kelis kartus ir kt. Teisėsaugos institucijų atstovai taip pat negaili „komplimentų“ VTAS specialistams, nurodo, kad VTAS apklausose yra pasyvūs stebėtojai, kategoriškai prieštarauja padėti suformuoti vaikui suprantama kalba teisėjo pateikiamus klausimus, atliekant proceso veiksmus leidžia sau nepilnamečio akivaizdoje diskutuoti apie bylos aktus ar sprendimus, kurie jiems kelia asmenines emocijas, nurodo, kad VTAS paskirtis yra tik stebėti procesą, idant nebūtų pažeistos vaiko teisės ir geriausi interesai. Manytina, kad tiek teisėsaugos institucijoms, tiek patiems VTAS specialistams neaišku, kokį vaidmenį VTAS atlieka vykdant nepilnamečių apklausas, todėl dažnai jų dalyvavimas yra tik deklaratyvus pobūdžio, nepadedantis nepilnamečiui baudžiamojo proceso dalyviui. Šiuo metu yra numatytas BPK 186, 188, 272, 280 straipsnių pakeitimo ir 186¹ straipsnio papildymo, įstatymo projektas¹⁴⁸, kuriuo siūloma atsisakyti VTAS vaidmens, vykdant nepilnamečių apklausas. Kadangi manytina, jog tik psichologinį išsilavinimą turintis asmuo, gali padėti maksimaliai apsaugoti nepilnamečio interesus baudžiamojo proceso metu. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierė taip pat yra pateikusi nuomonę minėtu klausimu. Kontrolierė siūlo, kad psichologų, galinčių padėti apklausti vaikus baudžiamajame procese (atitinkančių nustatytus reikalavimus ir pan.) sąrašai būtų tvirtinami teisingumo ministro. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad kol kas eliminuoti VTAS atstovo dalyvavimą nepilnamečių apklausose iki galo nuspręsta nebuvo, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija vis dar sprendžia klausimą dėl šio BPK pakeitimo tikslingumo.¹⁴⁹ Psichologo dalyvavimo vaiko apklausoje svarba minima ir užsienio šalių mokslininkų darbuose¹⁵⁰, kur analizuojama, jog vaiko parodymų išsamumui ir tikslumui, lemiamos reikšmės turi būtent apklausos metu formuluojami klausimai. Tačiau diskutuotina, ar tik asmuo, turintis psichologinį išsilavinimą, gali reformuluoti teisėjo užduodamus klausimus taip, kad jie vaikui būtų suprantami, aiškūs ir darantys kuo mažesnę neigiamą poveikį. Galbūt tikslinga palikti alternatyvą, tačiau dėti pastangas keliant VTAS specialistų kvalifikaciją, o ne imtis kraštutinės priemonės – visiškai eliminuoti VTAS.

Autorės manymu, VTAS veikla neturi būti suvokiama siaurai ar vertinama tik formaliu funkcijų vykdymu, bet turi būti suvokiama bendrame vaiko situacijos kontekste, individualizuota konkrečiau nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio atžvilgiu. Tuo pačiu, VTAS specialistui, dalyvaujančiam baudžiamajame procese turėtų būti taikomi aukšti kvalifikacijos standartai. Manytina, jog atliekamų funkcijų kokybė, turėtų priklausyti ir nuo turimų specialiųjų žinių ir įgūdžių, taip pat nuo teisinio pasirėngimo. VTAS specialistas, dalyvaudamas nepilnamečio

¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos viešai neskelbtini duomenys.

¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie SAMD viešai neskelbtini duomenys.

¹⁵⁰ Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C., supra note 121. P. 201.

apklausoje turėtų atlikti ne tik BPK numatytų tiesioginių funkcijų vykdymą, tačiau ir prisidėti garantuojant, kad baudžiamajame procese būtų naudojami teisėti būdai ir priemonės vaiko interesams užtikrinti. Pvz., jei VTAS specialistas dalyvaudamas nepilnamečio apklausoje padaro išvadą, kad apklausa, jo manymu, atliekama netinkamai ir pažeidžia nepilnamečio interesus, jis turėtų netinkamai apklausą atliekančiam asmeniui pareikšti pastabas ir nurodyti, kurie apklausos aspektai prieštarauja vaiko interesams, bei paprašyti tokius veiksmus nutraukti. Manytina, jog pagrindinis VTAS tikslas apklausos metu – padėti užmegzti su apklausiamu nepilnamečiu psichologinį kontaktą, sudaryti reikiamas sąlygas, kad būtų galima gauti iš jo teisingus parodymus. Pagal BPK 186 str. 5 d. „į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“ LAT išaiškino, kad „pagal šią įstatymo normą valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausoje nėra privalomas (jis privalomas esant įstatyme nurodytų proceso dalyvių iniciatyvai).“¹⁵¹

Pabrėžtina, jog nei VTAS specialistas, nei psichologas negali pats atlikti vaiko apklausos, nes šie asmenys nėra atsakingi už baudžiamąjį proceso eigą. Tokia praktika formuojama ir LAT, pvz., vienoje baudžiamąjoje byloje teismas išaiškino, jog „nepagrįstai kasaciniame skunde teigiama, jog apklausą atliko tik vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Išties didžiąją dalį apklausos atliko vaiko teisių apsaugos specialistė, tačiau teisėja dalyvavo apklausoje, tikslino ir aiškinosi apklausos metu nustatytas aplinkybes, reziumavo apklausos rezultatus. Esant šioms aplinkybėms, pagrįstai konstatuota, kad BPK 186 straipsnyje nustatyta nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos tvarka nebuvo pažeista.“¹⁵²

Autorės nuomone, VTAS specialistams sudėtinga įgyvendinti funkcijas nepilnamečių proceso dalyvių apklausose jau vien dėl to, jog šios funkcijos nėra aiškiai apibrėžtos. Manytina, jog apibrėžus minėtas funkcijas galimai pagerėtų ir atliekamų apklausų kokybė, kas įtakotų ir nepilnamečio nukentėjusiojo ar nepilnamečio liudytojo parodymų kokybę bei patikimumą.

Siekiant kokybiškai vykdomų apklausų, tikslinga atkreipti dėmesį ir į užsienio šalių praktiką, pvz., Norvegijos Karalystėje vaiko apklausas vykdo tam parengti policijos pareigūnai, vaiko teisių apsaugos institucijų specialistai arba psichologai, itin pabrėžiant šių asmenų

¹⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011-12-13 nutartis b. b. Nr. 2K-572/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/331169?nr=3>

¹⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-05-20 nutartis b. b. Nr. 2K-261/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/827744?nr=1>

specialią parengimo svarbą.¹⁵³ Pvz., Jungtinėje Karalystėje prioritetas itin teikiamas tarpinstituciniam bendradarbiavimui, tuo tikslu buvo priimtos gairės (*“Working together under children act“ guidelines*)¹⁵⁴, kuriose nustatyti specialūs reikalavimai su nepilnamečiais dirbantiems policijos pareigūnams ir vaiko teisių apsaugos institucijų specialistams. Užsienio valstybių psichologų darbuose teigiama, kad teisėsaugos institucijų ir socialinių darbuotojų bendradarbiavimas, atneša daug naudos pačiam nepilnamečiui baudžiamojo proceso dalyviui, institucijų dalijimasis informacija įtakoja apklausų nepasikartojimą, taip pat pripažįstama, kad skirtingi institucijų tikslai gali neigiamai įtakoti nepilnamečio proceso dalyvio gerovę.¹⁵⁵ Pritartina R. Ažubalytės nuomonei, kad „ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tiesiogiai tiriantys bylas, taip pat prokurorai, privalo pasinaudoti baudžiamojo proceso teikiamomis galimybėmis ir užtikrinti įvairiapusį bendradarbiavimą, visų pirma, su VTAS, o prireikus su socialiniais darbuotojais, pedagogais, psichologais ir kt. specialistais, dirbančiais valstybinėse institucijose ir nevyriausybinėse organizacijose.“¹⁵⁶ Ir nors 2011 m. sausio 27 d. buvo pasirašytas Generalinės prokuratūros, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos bendradarbiavimo susitarimas, kurio tikslas – bendromis teritorinių prokuratūrų ir VTAS pastangomis veiksmingiau ginti vaikų teises ir geriausius interesus, iš aukščiau pateiktos informacijos matyti, kad jo nėra visapusiškai laikomasi.

Autorės nuomone, institucijų nesutarimai, negebėjimas tinkamai organizuoti darbo neturėtų užgožti bendro tikslo – apklausos metu kuo efektyviau apsaugoti nepilnamečių asmenį nuo pakartotinio neigiamo poveikio ir, žinoma, sužinoti bylos nagrinėjimui svarbias aplinkybes iš nepilnamečio nukentėjusio ar nepilnamečio liudytojo perspektyvos.

Pabrėžtina, jog nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio apklausų specifiškumo apraiškos matyti ne tik tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, tačiau ir teismų praktikoje. Pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas yra išaiškinęs, kad „*nacionaliniai teismai turi turėti galimybę leisti mažamečiams vaikams, kurie pagrindinėje byloje tvirtina nukentėję dėl žiauraus elgesio, duoti parodymus pagal taisykles, užtikrinančias šiems vaikams tinkamą apsaugą, pvz., neviešame posėdyje ir prieš jam įvykstant*“.¹⁵⁷ Mūsų šalies BPK 276 str. 2 d. ir BPK 283 str. 3 d. yra įtvirtintos atitinkamos nuostatos, kurios suteikia galimybę teismojo posėdžio metu remtis ikiteisminio tyrimo teisėjui nepilnamečio duotais parodymais, pakartotinai neapklausiant nepilnamečio nukentėjusiojo ar liudytojo, siekiant nesukelti žalojančio poveikio

¹⁵³ Magnus Matningsdal “The influence of the European Convention for the protection of Human rights and fundamental freedoms on Norwegian criminal procedure”, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-18.pdf>, žiūrėta 2016-02-06.

¹⁵⁴ Safeguard children: working together under the Children act 2004. Welsh Assembly Government, 2006. http://www.conwy.gov.uk/upload/public/attachments/328/safeguarding_children__english.pdf, žiūrėta: 2016-02-07.

¹⁵⁵ Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull, supra note 122. P. 40.

¹⁵⁶ Rima Ažubalytė, supra note 138, P. 69

¹⁵⁷ Case C-105/03, Tribunale di Firanze v. Maria Pupino, 2005 E.C.R.

šių asmenų psichikai. Šiomis nuostatomis vadovaujamosi ir Lietuvos teismų praktikoje. Paminėtina, jog ir BPK 186 str. 1 d. įtvirtinta nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) apsaugos garantija, nustatant, jog „jaunesnius kaip aštuoniolikos metų liudytoją ar nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, kai vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras ar gynėjas“. Tiesa, neretai tam, kad nepilnametis būtų neapklausiamas teisme, prieštarauja kaltinamasis ir jo gynėjas, teigdami, jog taip pažeidžiama kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams arba prašyti, kad jie būtų apklausiami (EŽTK, 6 str. 3 d. d p.). Atrodytų, ši kaltinamojo teisė iš tiesų galimai suvaržoma, tačiau tiek EŽTT, tiek LAT praktikoje pripažįstama, kad „*tokiose baudžiamosiose bylose, kuriose vienas iš proceso dalyvių yra mažametis ar nepilnametis ar pripažįstamas pažeidžiamu dėl kitų svarbių priežasčių, turi būti imamasi atitinkamų priemonių apsaugoti šiuos asmenis su sąlyga, kad specifinių priemonių taikymas gali būti suderintas su tinkamu ir veiksmingu gynybos teisių įgyvendinimu.*“¹⁵⁸ Paminėtina, kad apkaltinamąjį nuosprendį leidžiama grįsti nedalyvaujančio teisiama jame posėdyje nukentėjusiojo (liudytojo) parodymais tik tuo atveju, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi.

Pagal dabartinę EŽTT praktiką, „*situacija, kuomet apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiama apimtimi parodymais asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti ir neturėjo galimybės, kad jis būtų apklaustas, savaime netraktuojama kaip Konvencijos 6 str. 3 d. d p. pažeidimas.*“¹⁵⁹ Praktika keitėsi po EŽTT didžiosios kolegijos 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimo byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę*, kur buvo apibendrinti ir patikslinti reikalavimai, taikytini tais atvejais, kai apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti naudojami teisiama jame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymai. Minėtoje byloje išaiškinta, jog „*teismo sprendimą leidžiama išimtiniais atvejais grįsti nedalyvaujančio liudytojo parodymais, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi*“¹⁶⁰. Antai LAT vienoje baudžiamosioje byloje išaiškino, kad „*BPK 186 str. 2 d. numatyta, kad jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojas ar nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte pažymima, kad nerekomenduojama mažametį D. P. toliau apklausti ikiteisminio tyrimo procese bei teismo posėdyje. Bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu dėl nukentėjusiojo psichologinės būsenos jo apklausa šios instancijos teisme nebuvo atlikta, nes, pagal teismo nuomonę, tai būtų pakenkę mažamečiam*

¹⁵⁸ EŽTT sprendimų santraukos Nr. ŽT-B-40. Teismų praktika. 2014, 40, P. 623-659, prieiga per internetą, <http://www.infolex.lt/tp/938560?nr=1>

¹⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis informacinis pranešimas 2015. Vilnius, 2016. ISSN 1822-4032. P. 49.

¹⁶⁰ *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], Eur. Ct. H. R. 15 Dec 2011

nukentėjusiajam.¹⁶¹ Taip pat LAT pažymėjo, jog „nagrinėjamoje byloje teismų sprendimas nekviesti į teismo posėdį mažamečio nukentėjusiojo D. P. buvo priimtas atsižvelgiant į vaiko interesus. Nukentėjusiojo parodymų vaizdo ir garso įrašas buvo paskelbtas pirmosios instancijos teismo posėdyje, o tai leido tiek bylą nagrinėjančiam teismui, tiek kasatorei ir jos gynėjui stebėti, kaip buvo atliekama nukentėjusiojo apklausa, vertinti jo elgesį bei įvertinti jo pasakojimo patikimumą. Apeliacinės instancijos teismo sprendimas pakartotinai neklausinėti mažamečio nukentėjusiojo buvo taip pat pagrįstas, nes jis nebūtų prisidėjęs prie papildomo bylos aplinkybių išaiškinimo.“¹⁶² Kitoje baudžiamojoje byloje EŽTK 6 str. 3 d. d p. pažeidimų taip pat nenustatyta, LAT išaiškino, kad „svarbia nukentėjusiojo (liudytojo) nedalyvavimo teisme priežastimi gali būti pripažįstama situacija, kai dėl apklausos teisme nukentėjusiajam gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių, kurių buvimas arba reali grėsmė paprastai patvirtinama medicininio pobūdžio duomenimis“¹⁶³. Šiuo atveju pripažinta, jog teismai kruopščiai tyrė R. Š. pateiktą duomenų apie prieš ją atliktus seksualinio pobūdžio veiksmus nuoseklumą ir pagrįstai pripažino jos parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui, taip pat pokalbiuose su byloje apklaustais asmenimis pateiktą informaciją patikimais.“¹⁶⁴

Priešingas EŽTT sprendimas buvo priimtas byloje *Vronchenko v. Estonia*, kur nustatytas EŽTK 6 str. 3 d. d p. pažeidimas. Teismas minėtoje byloje nurodė, kad „nukentėjusioji mažametė ikiteisminio tyrimo metu buvo apklausta tris kartus, paskutiniosios apklausos metu jos apklausą vykdęs psichologas nusprendė ir paaiškino nukentėjusiai, jog ši apklausa buvo paskutinė ir, kad teismas nekviestų jos liudyti. Atsižvelgęs į psichologo nuomonę, prokuroras neprašė iškviešti nukentėjusios liudyti teismo proceso metu net nuotoliniu būdu. Pabrėžta, jog nebuvo imtasi jokių priemonių, kad gynybai būtų suteikta galimybė net ir netiesiogiai apklausti nukentėjusiąją, nors gynyba to prašė ir vėlesnėje proceso stadijoje.“¹⁶⁵ Šioje byloje buvo išaiškinta, kad nacionalinis teismas negalėjo neatsižvelgti į nuteistojo prašymą remdamasis vien psichologų nuomone. Kitoje EŽTT byloje konstatuota, kad „O. ir P. buvo vieninteliai nusikalstamos veikos liudininkai, o kiti byloje esantys įrodymai nebuvo pakankami priimti apkaltinamąjį nuosprendį, todėl kaltinamojo teisės apklausti kaltinimo liudytojus suvaržymas, pripažintas EŽTK 6 str. 3 d. d p. pažeidimu“.¹⁶⁶

Tokio pobūdžio bylose, kuriose nukenčia vaikai svarbu vadovautis jų geriausiaisiais interesais, tačiau nepilnamečiams taikomos specifinės apklausos taisyklės, turėtų būti taikomos

¹⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-17 nutartis b. b. Nr. 2K-494-677/201, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1157143?nr=1>

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ *Gani v. Spain*, Eur. Ct. H.R. 19 Feb 2013

¹⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-12-01 nutartis b. b. Nr. 2K-539-976/2015, prieiga prie interneto: <http://www.infolex.lt/tp/1161592?nr=1>

¹⁶⁵ *Vronchenko v. Estonia*, Eur. Ct. H. R. 18 July 2013

¹⁶⁶ *Schatschaschwili v. Germany*, Eur. Ct. H. R. 15 Dec 2015

taip, kad nesuvaržytų tam tikrų kaltinamojo teisių ir nepažeistų jo teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. „Procesas turi būti sąžiningas (teisingas) tiek nukentėjusiajam, tiek įtariamajam (kaltinamajam).“¹⁶⁷ Autorės nuomone, svarbu, kad nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje, vykdomoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, dalyvautų įtariamąjo (kaltinamojo) gynėjas tam, kad vėliau nebūtų keliamas Konvencijos ir BPK pažeidimo klausimas.

Apibendrinant išdėstytą, akcentuotina, kad siekiant teisinio reglamentavimo nuoseklumo, vienodai aukštos vaiko teisių apsaugos baudžiamojo proceso metu, ir tinkamo nepilnamečio nukentėjusiojo bei nepilnamečio liudytojo teisių įgyvendinimo tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu, ir teisėsaugos institucijos, ir vaiko teisių apsaugos institucijos turi siekti bendradarbiavimo bei atitinkamų baudžiamojo proceso nuostatų vienodo taikymo praktikoje.

¹⁶⁷ Gintaras Goda, supra note 113. P. 178.

3. NEPILNAMEČIO ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) PROCESINIO STATUSO YPATUMAI

„Valstybė, traukdama asmenį atsakomybėn, kaltina vieną tos pačios visuomenės narių“.

S. Bieliackinas
„La défense dans les affaires criminelles“

„Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsauga baudžiamuosiuose procesuose yra viena iš pagrindinių Europos Sąjungos vertybių, kuri yra labai svarbi siekiant išlaikyti valstybių narių pasitikėjimą viena kitos baudžiamojo teisingumo sistemomis.“¹⁶⁸ Įtariamojo ar kaltinamojo procesinio statuso įgijimas suponuoja ne tik papildomas procesines gynybos galimybes, tačiau kartu sukuria tam tikrus įpareigojimus bei gali tapti priežastimi procesinės prievartos panaudojimui, todėl, manytina, šiuos procesinius statusus įgijusio asmens apsaugos klausimas tampa dar aktualesnis, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas nepilnametis asmuo.

Paminėtina, kad Konstitucijoje garantuotas įtariamojo (kaltinamojo), kaip aktyvaus baudžiamojo proceso subjekto, statusas (lot. *status activus processualis*) „bendriausiu požiūriu reiškia šio asmens teisę bei realų ir veiksmingą šios teisės realizavimą atitinkančią faktinę galimybę aktyviai veikti.“¹⁶⁹ Taigi, aktyvus veikimas pasireiškia būtent per teisių realizavimą. Vadinas, šio baudžiamojo proceso dalyvio „status activus processualis turinį atskleidžia BPK įtvirtintų baudžiamojo persekiojimo ir teisingumo institucijų pareigūnų faktiniais veiksmais ir procesiniais sprendimais užtikrintų konkrečių (atskirų, pavienių) procesinių teisių visuma.“¹⁷⁰ Kaip jau minėta, nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) užtikrinamos papildomos procesinės garantijos, kuriomis siekiama apsaugoti į baudžiamojo proceso sritį patekusį nepilnametį bei suteikti galimybę pasinaudoti jam priskirtomis teisėmis bei pareigomis. „Tokia situacija suponuoja proceso dalyvio – vaiko – išskirtinį procesinį statusą, kurį galima pavadinti privilegijuotu.“¹⁷¹ Šio darbo kontekste įtariamojo ir kaltinamojo teisės bus nagrinėjamos kartu, kadangi jei nedarysime skirtumo tarp baudžiamojo proceso stadijų, įtariamojo teisės yra beveik analogiškos kaltinamojo teisėms įtvirtintoms BPK 22 str. 3 d. Pasak G. Godos „asmuo faktiškai

¹⁶⁸ Jolanta Zajančkauskienė, „Specialioji pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų apsauga“. P. 325, iš Jonas Prapiestis, et al. „Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai“ (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014.).

¹⁶⁹ Remigijus Merkevičius „Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. (Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008), P. 355.

¹⁷⁰ Ibid. P. 191

¹⁷¹ Rima Azubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančkauskienė, supra note 11. P. 241.

įtariamą padaręs nusikalstamą veiką, galėtų būti vadinamas pasirinktinai – įtariamuoju arba kaltinamuoju ir naudotis visomis jam suteiktomis teisėmis“.¹⁷²

Svarbiausia, kad nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam), atsižvelgiant į jo pažeidžiamumą, būtų užtikrinama teisė į teisingą teismą. Ši teisė susideda iš tam tikrų elementų: teisės tylėti, teisės bendrauti su savo gynėju, teisės asmeniškai ir efektyviai dalyvauti teismo procese, teisės į pagrįstą teismo sprendimo priėmimą ir kt. Ir nors teisė į teisingą teismą doktrinoje pripažįstama sąlygine teise¹⁷³, autorės nuomone, ši teisė yra nemažiau svarbi, nei teisės, kurios pripažįstamos absoliučiomis. Siekiant atskleisti problemas, kylančias užtikrinant nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisę į teisingą teismą, toliau bus analizuojamos teisės, kurių platesnio analizavimo, autorės nuomone, pasigendama teisės mokslo publikacijose, t. y. teisės į gynybą, teisės būti išklausytam, teisės tylėti užtikrinimo nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam).

3.1 Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisės baudžiamajame procese

Įtariamojo (kaltinamojo) teisėmis susirūpinta pakankamai seniai. Šio proceso dalyvio teisės įtvirtintos tiek tarptautiniuose, tiek nacionaliniuose teisės aktuose. Pvz., 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 3 d. įtvirtinta, jog „kaltinamasis turi teisę, kad jam būtų skubiai ir nuodugnai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie pareiškiamo jam kaltinimo pagrindą ir motyvus; taip kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti gynybai; kad toks asmuo galėtų gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o jei neturi lėšų, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai; taip pat įtvirtinta kaltinamojo teisė apklausti kaltinimo liudytojus bei teisė, esant poreikiui, proceso metu naudotis vertėjo paslaugomis.“ Analogiškos procesinės garantijos įtvirtintos ir Tarptautinių ir pilietinių teisių pakto 14 str., papildomai pažymint, jog „jei nusikalstamą veiką padarė nepilnametis, būtina taikyti tokią procedūrą, kurioje atsižvelgiama į jo amžių ir pageidaujamą paramą jo perauklėjimui“. Paminėtina, kad JAV nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) teisė į sąžiningą procesą (angl. *due process*) buvo pripažinta 1967 m. po bylos *Gault v. Arizona*, kur JAV Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad „nepilnamečiui turi būti užtikrinta teisė turėti advokatą, o jei nepilnametis negali sau leisti jo pasisamdyti, jis turi teisę būti atstovaujamas valstybės paskirto gynėjo, taip pat nepilnamečiui pripažįstama teisė atsisakyti duoti prieš save

¹⁷² Gintaras Goda ir Pranas Kuconis, „Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija“. Justitia Nr. 4 (1997). P.10.

¹⁷³ Lijana Štarienė „Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos EŽTK 6 str. pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų Konvencijos teisių požiūriu“. http://tm.infolex.lt/?item=stras_public, žiūrėta 2016-02-28.

parodymus ir kt“.¹⁷⁴ Šiame kontekste paminėtinas ir šiandieninio BPK pirmtakas – 1961 m. Baudžiamojo proceso kodeksas¹⁷⁵, kuriame taip pat buvo reglamentuotos nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) specifinės procesinės garantijos, pvz. privalomas gynėjo dalyvavimas, draudimas atsisakyti gynėjo, taip pat leidžiamas nepilnamečio atstovo pagal įstatymą dalyvavimas apklausiant nepilnamečių ir kt.

Įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės ir toliau yra stiprinamos. Svarbu paminėti, kad pastaruoju metu Europos Sąjungos lygiu siekiama gerinti įtariamųjų ir kaltinamųjų padėtį baudžiamajame procese, nepamirštant ir labiausiai pažeidžiamų asmenų – nepilnamečių galimai įvykdžiusių ar įvykdžiusių nusikalstamas veikas, numatant pastariesiems papildomas procesines garantijas.

Atkreiptinas dėmesys, jog 2009 m. lapkričio 30 d. buvo priimta Europos Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ir kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti.¹⁷⁶ Veiksmų plane buvo numatytos šios priemonės: A priemonė – vertimas raštu ir žodžiu; B priemonė – informacija apie teises ir kaltinimus; C priemonė – teisinė konsultacija ir teisinė pagalba; D priemonė – giminių, darbdavių ir konsulinių įstaigų informavimas ir E priemonė – specialiosios pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsaugos priemonės. Šios priemonės atspindi pagrindines ir svarbiausias įtariamojo (kaltinamojo) teises, tokias kaip: teisę suvokti įtarimo (kaltinimo) esmę, teisę į informaciją, teisę į gynybą, teisę į specifines procesines garantijas ir kt. Pirmoji priemonė priimta 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES (toliau – ir Direktyva 2010/64/ES). Antroji, priimta direktyva¹⁷⁷ susijusi su B priemone, kuria nustatomi bendrieji minimalūs standartai, taikytini informacijai apie teises ir kaltinimus, kuri turi būti pateikiama įtariamiesiems ar kaltinamiesiems (toliau – ir Direktyva 2012/13/ES). 2013 m. buvo priimta direktyva (C priemonė) dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui (toliau – ir Direktyva 2013/48/ES), numatanti, kad įtariamasis turi teisę turėti advokatą (gynėją) nepagrįstai nedelsiant nuo jo sulaikymo arba prieš pirmąją apklausą, priklausomai nuo to, kas įvyksta pirma. Paminėtina, jog Direktyva 2013/48/ES į Lietuvos nacionalinę teisę turi būti perkelta iki 2016 m. lapkričio 27 d.¹⁷⁸

Paskutinioji, ir šio darbo kontekste, manytina, viena svarbiausių priemonių, tai E priemonė, su kuria susijusios direktyvos priėmimas užtikrintų, kad „baudžiamuosiuose

¹⁷⁴ Gault v. Arizona. 387 U.S. 1 (1967). Argued December 6, 1966, decided May 15, 1967.

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo“ Vyriausybės žinios 18, 148 (1961).

¹⁷⁶ 2009-12-04 Europos Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose teisėms stiprinti. OL C 295.

¹⁷⁷ 2012-05-22 Europos parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/13/ES „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“. OL L 142, 2012-06-01.

¹⁷⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių apžvalga 2013 – 2014“, žiūrėta 2016-02-14 <http://pasidomek.lt/lt/i-itariamuju-teises->

procesuose visoje Europos Sąjungoje įtariamiesiems ir kaltinamiesiems, kurie, pvz., dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės negali suprasti proceso turinio ar prasmės ar jį stebėti, būtų skiriamas ypatingas dėmesys.¹⁷⁹ Būtent amžius ir socialinės brandos trūkumas suponuoja pareigą pasirūpinti nepilnamečiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais), užtikrinti šiems asmenims specialiųjų priemonių taikymą, kad pastarieji galėtų veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Paminėtina, kad tikslu atkreipti valstybių narių dėmesį į pažeidžiamų asmenų apsaugos svarbą buvo priimti ir rekomendacinio pobūdžio teisės aktai, pvz., 2013 m. lapkričio 27 d. buvo priimta Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose.¹⁸⁰ Kartu su šia rekomendacija buvo pristatytas jau ir anksčiau šiame darbe minėtas Pasiūlymas.

Primintina, kad tikslu apsaugoti nepilnamečių teises ir geriausius interesus buvo priimtos Europos Tarybos Ministrų komiteto gairės, grindžiamos EŽTK, Konvencija ir EŽTT praktika. Pasak J. Zajančkauskienės „minėtose gairėse įtvirtinti bendrieji vaiko interesus atitinkančio teisingumo elementai galėtų tapti direktyvos dėl E priemonės dalimi“.¹⁸¹ Pasak J. Zajančkauskienės „galima būtų išskirti šiuos vaiko interesus atitinkančio teisingumo elementus: informavimas ir konsultavimas (nepilnamečiai turėtų būti informuojami ne tik apie jų teises, tačiau ir apie priemones, kurių pagalba gali pasinaudoti šioms teisėms įgyvendinti ir kt.); privataus ir šeimos gyvenimo apsauga (negalima teikti ar skelbti informacijos, leidžiančios atskleisti nepilnamečio tapatybę); saugumas (reikalavimas užtikrinti apsaugą nuo bet kokios žalos, bauginimo, grasinimų susidoroti ir pan.); specialistų mokymas (specialistai bendraujantys su nepilnamečiais turėtų būti išmokyti bendrauti su įvairaus amžiaus vaikais); tarpdalykinis požiūris (įvairių sričių specialistai, dirbantys su nepilnamečiais, turėtų bendradarbiauti, tikslu visapusiškai suprasti vaiką bei įvertinti jo teisinę, psichologinę, socialinę, emocinę būklę); laisvės atėmimas (bet kokia vaikų laisvės atėmimo priemonė turėtų būti taikoma kaip *ultima ratio* priemonė)¹⁸². Autorės nuomone, tik harmoningai taikant visus šiuos elementus kartu, galėtų būti užtikrinama nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) visapusiška ir tarptautinius standartus atitinkanti apsauga baudžiamąjo proceso metu.

Paminėtina, kad nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) dalyvavimo baudžiamajame procese išskirtinumą ir jų apsaugos užtikrinimo būtinumą aptarė ir Europos baudžiamųjų bylų advokatų asociacija (angl. *European Criminal Bar Association, ECBA*), pabrėžusi šiuos esminius

¹⁷⁹ Europos komisijos komunikatas Europos parlamentui, Europos Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. 2013 m. Komisijos darbo programa“ priedas, žiūrėta 2016-02-14, http://ec.europa.eu/atwork/pdf/cwp2013_annex_lt.pdf

¹⁸⁰ 2013-11-27 Europos Komisijos rekomendacija Nr. 2013/C 378/02 „Dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose“.

¹⁸¹ Jonas Prapiestis, et al. P. 327.

¹⁸² Ibid.

principus, kurie turėtų būti taikomi nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) baudžiamojo proceso metu: „nepilnamečiai turi suvokti priežastį, dėl kurios jie buvo suimti; turi teisę susisiekti su tėvais, globėjais (rūpintojais) ar kitu tinkamu suaugusiuoju, kuriems leidžiama dalyvauti proceso veiksmuose ir padėti šiuos veiksmus suprasti nepilnamečiui; turi teisę turėti gynėją nuo pat proceso pradžios ir negali jo atsisakyti; turi teisę į tinkamą ir veiksmingą teisinę pagalbą; turi būti įspėti apie jų teises, įskaitant ir teisę tylėti; turi teisę į konfidencialumą bendraujant su gynėju.“¹⁸³ Europos baudžiamųjų bylų advokatų asociacija taip pat pažymėjo, jog nors šių principų ir laikomasi daugelyje Europos Sąjungos valstybių, tačiau vis dar pasitaiko neatitikimų, galinčių sukelti nepageidaujamas pasekmes, kurios gali nulemti net nekalto asmens patraukimą baudžiamajon atsakomybėn.¹⁸⁴ Būtent ši patirtis parodo apsaugos priemonių (specifinių procesinių garantijų) stiprinimo būtinumą. Paminėtina, jog galiojantis BPK numato nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) ne tik bendras teises, tačiau ir papildomas procesines garantijas. Nepilnamečiai įtariamieji (kaltinamieji) turi teisę turėti atstovą pagal įstatymą, taip pat jiems užtikrinama teisė (pareiga) turėti gynėją, proceso veiksmuose galimas specialistų, galinčių padėti bei palaikyti nepilnamečių, dalyvavimas, nepilnamečiams taikoma speciali kardomųjų priemonių ar kitų procesinių prievartos priemonių taikymo tvarka ir kt. Vis dėlto pastebima tam tikrų tiek su teisiniu reguliavimu, tiek su tam tikrų nuostatų taikymu susijusių problemų¹⁸⁵, galinčių nulemti nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą pažeidimą.

3.2 Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė į gynybą

Kaip minėta anksčiau, nepilnamečiai, nepriklausomai nuo įgyto statuso, savaime pripažįstami pažeidžiamais baudžiamojo proceso dalyviais. O teisinėje literatūroje sutinkama nuomonių, jog įtariamasis (kaltinamasis) neatsižvelgiant į jo amžių taip pat savaime laikomas labiausiai pažeidžiamu baudžiamojo proceso dalyviu, kadangi proceso eiga, priimti sprendimai įtakoja būtent šio proceso dalyvio likimą.

„Šios kategorijos asmenų procesinės padėties išskirtinumą lemia paties baudžiamojo proceso, ypač ikiteisminio tyrimo stadijos, kaip viso proceso pagrindo, ir reikalauja jų ypatingos (papildomos) apsaugos, kuri realizuojama suteikiant įtariamiesiems teisę į gynybą – specifinę

¹⁸³European criminal bar association – measure E, žiūrėta 2016-02-15, http://www.ecba.org/extdocserv/20130515_ECBAonMeasureE.pdf.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Pvz. Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje. Vilnius, 2012; Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Vilnius, 2011 ir kt.

bendrosios teisinės gynybos atmainą.¹⁸⁶ Siekiant išnagrinėti teisių, suteiktų nepilnamečiui specifika, šiame darbe pasirinktos šios įtariamojo (kaltinamojo) teisės: teisė į gynybą, teisė būti išklaustyta, teisė tylėti, kadangi būtent šių teisių realizavimas iš esmės lemia ir kitų teisių užtikrinimą.¹⁸⁷ Kita itin svarbi nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė, turinti padėti nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese – teisė turėti atstovą pagal įstatymą. Tačiau atsižvelgiant į darbo apimtį ši teisė nebus plačiau nagrinėjama, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis (kaltinamasis) nepilnametis, kadangi antrajame šio darbo skyriuje atstovavimo institutas aptartas pakankamai plačiai ir nuosekliai, o atsižvelgiant tik į kai kurias įtvirtintas papildomas atstovo pagal įstatymą teises, manytina, nėra tikslinga tai aptarti trečiojo skyriaus kontekste.¹⁸⁸ Todėl pirmoji plačiau aptartina teisė – teisė turėti gynėją.

Teisė į gynybą yra visuotinai pripažinta ir deklaruojama tarptautiniuose dokumentuose, paprastai įtvirtinama ir atskirų valstybių nacionaliniuose įstatymuose. Gynyba yra vienas pagrindinių proceso dalyvių teisių užtikrinimo institutų, arba, kitaip tariant, viena iš konstitucinių žmogaus teisių, kuri pabrėžiama ir mūsų šalies Konstitucijoje: „asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą“. Taigi, viena iš teisės į gynybą principo realizavimo formų ir yra naudojimas gynėjo paslaugomis. Galimybė traukiamam baudžiamajam atsakomybėn asmeniui naudotis gynėjo pagalba yra privalomas baudžiamajam proceso atributas kiekvienoje demokratinėje valstybėje. Ši teisė, be kita ko, apima teisę be pašalinių susitikti ir bendrauti su gynėju, gynėjo teisę aktyviai dalyvauti įtariamojo (kaltinamojo) apklausose ir kituose procesiniuose veiksmuose, teismo posėdžiuose.

Pabrėžtina, jog gynėjo dalyvavimo svarba, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamasis nepilnametis, pripažįstama ir Jungtinių tautų rekomendacinio pobūdžio teisės aktuose – tiek Pekino taisyklėse, tiek Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė,

¹⁸⁶ Marina Gušauskienė, „Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo galimybės“. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (01S), teisė (2005)

¹⁸⁷ Sutiktina su prof. dr. R. Ažubalyte, kad „gynėjo dalyvavimas tampa teisingo proceso nepilnamečiui garantija“, kadangi nepilnametis neturėdamas gynėjo prarastą galimybę įgyvendinti visas kitas BPK numatytas teises, tame tarpe ir realias galimybes gintis nuo pareikšto kaltinimo.

¹⁸⁸ Anksčiau šiame darbe aptarta atstovo pagal įstatymą dalyvavimo baudžiamajame procese svarba, kai vaikas tampa nukentėjusiuoju ar liudytoju, tačiau paminėtina, jog „nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) atstovas pagal įstatymą turi specifinių teisių ir pareigų, palyginti su nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo atstovais pagal įstatymą.“¹⁸⁸ Pvz. atstovas pagal įstatymą turi teisę pasimatyti su suimtu atstovaujamoju asmeniu (BPK 54 str. 1 d.), taip pat į baudžiamąjį procesą jis gali būti įtraukiamas kaip civilinis atsakovas (BPK 54 str. 3 d.). Pvz., CK 6.276 str. nustatyta, jog nepilnametis nuo 14 iki 18 metų už savo padarytą žalą atsako bendraisiais pagrindais, tačiau minėto straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad tais atvejais, kai nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti, atitinkamą žalos dalį turi atlyginti jo atstovas pagal įstatymą, jeigu neįrodo, kad žala atsirado ne dėl atstovo pagal įstatymą kaltės. Pažymėtina, kad šiame darbe nebus plačiau nagrinėjama atstovo pagal įstatymą pareiga atlyginti dėl jo atstovaujamojo veiksmų atsiradusią žalą, kadangi šis klausimas plačiau nagrinėtas prof. dr. R. Ažubalytės mokslinėse publikacijose ir, manytina, nereikalauja detalesnio nagrinėjimo šio darbo kontekste.

apsaugos taisyklėse¹⁸⁹ (toliau – Havanos taisyklės). Havanos taisyklėse numatyta, jog „nepilnamečiai turėtų turėti teisę į teisinę konsultaciją ir nemokamą teisinę pagalbą, jeigu tai įmanoma bei reguliariai bendrauti su savo teisės patarėjais, užtikrinant tokio bendravimo privatumą“. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisės į teisinę pagalbą svarba išryškėja EŽTT sprendimuose. Pripažįstama, kad „Konvencijos 6 straipsnyje garantuojamų teisių atsisakymas pripažįstamas tinkamu tik tuo atveju, kai galima padaryti neabejotiną išvadą, jog asmuo sąmoningai atsisako atitinkamos teisės. Šis atsisakymas turi būti lydimas minimalių garantijų, atitinkančių šios teisės svarbą, ir neprieštarauti svarbiam viešam interesui“¹⁹⁰. Šiame kontekste paminėtina *Pishchalnikov v. Russia* byla, kur EŽTT pripažino EŽTK 6 str. pažeidimą, kadangi įtariamajam nebuvo suteikta teisė turėti gynėją, nors pats įtariamasis reikalavo šią teisę užtikrinti. Konstatuota, kad „neužtikrinus teisės į gynėjo dalyvavimą, pareiškėjas neturėjo galimybės visapusiškai ir efektyviai naudotis baudžiamojo proceso teisės jam numatytomis procesinėmis garantijomis“.¹⁹¹ BPK 51 str. 1 d. 1 p. taip pat įtvirtinta nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė į būtiną gynėjo dalyvavimą. Autorės nuomone, pareiga šiuo atveju būtų tinkamesnė sąvoka. LAT praktikoje detalizuojama, kad „BPK 51 str. 1 d. 1 p. normą sistemiskai aiškinant su BPK 52 str. 2 d., numatančia, kad asmens, kuris dėl fizinių ir psichinių trūkumų bei kitų įstatyme nurodytų priežasčių negali tinkamai pasinaudoti teise į gynybą, pareiškėtas atsisakymas gynėjo nėra privalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui. Laikytina, jog esant BPK 51 straipsnio 2 punkte nurodytoms sąlygoms atsisakymas gynėjo, dėl kurio asmuo, negalintis pasinaudoti savo teise į gynybą, liktų nepadedamas gynėjo ir jo teisės bei teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami, neturi būti priimamas.“¹⁹² Su būtinu gynėjo dalyvavimu baudžiamosiose bylose, kur nusikalstamų veikų padarymu įtariamai ar kaltinami nepilnamečiai asmenys, sutinka ir užsienio šalių teisės mokslininkai, nurodantys, kad „nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) atsisakymas gynėjo neprivalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui“.¹⁹³ Gynėjo dalyvavimo nuo pat baudžiamojo proceso pradžios reikšmė šiame darbe bus nagrinėjama plačiau, kadangi vargu, ar tokį procesą, kai nepilnamečiui neužtikrinama teisė į gynėjo dalyvavimą, apskritai galima pavadinti sąžiningu.

Visų pirma, svarbu, kad teisė turėti gynėją būtų užtikrinama jau nuo pirmosios nepilnamečio apklausos ar sulaikymo. Pvz. jau anksčiau šiame darbe nagrinėtoje byloje T. v. United Kingdom ir V. v. United Kingdom pripažinta, kad „nepilnametis, dalyvaujantis teismo

¹⁸⁹ Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės). Priimtos 1990.12.14.

¹⁹⁰ Panovits v. Cyprus. Application No. 4268/04, Eur. Ct. H. R. 11 Dec 2008.

¹⁹¹ Pishchalnikov v. Russia. Application no. 7025/04, judgement of 24 September 2009. Strasbourg.

¹⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-03 nutartis b. b. Nr. 2K-462-697/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1153531?nr=1>

¹⁹³ Katalin Ligeti, „Toward a prosecutor for the European Union, Volume 1“. A comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon, 2013. P. 375.

proceso metu turi turėti teisę suprasti proceso esmę ir būti aktyvus ginant savo interesą, kas taptų neįmanoma be gynėjo, padedančio nepilnamečiui, dalyvavimo“. Byloje *Salduz v. Turkey* pabrėžta, jog „ankstyvas teisės turėti gynėją užtikrinimas yra svarbi priemonė, apsauganti nuo teisės nekaltinti savęs pažeidimų“.¹⁹⁴ Šioje byloje buvo konstatuota, jog „nepaisant to, kad nepilnamečiui buvo garantuota galimybė ginčyti įrodymus teismo bylos nagrinėjimo metu, o vėliau ir apeliacine tvarka, gynėjo nedalyvavimas tuo metu, kai nepilnametis buvo sulaikytas ir apklausiamas, negrįžtamai paveikė jo teisę į gynybą“. Panašios pozicijos EŽTT laikėsi ir byloje *Adamkiewicz v. Poland*, pripažinęs, kad „neužtikrinus nepilnamečio įtariamojo teisės turėti gynėją jo pirmosios apklausos metu buvo pažeistas EŽTK 6 str.“.¹⁹⁵ Kitoje EŽTT byloje *Panovits v. Cyprus* taip pat nustatytas EŽTK 6 str. pažeidimas, kadangi „atsižvelgiant į įtariamojo amžių bei į tai, kad jo pirmosios apklausos metu nedalyvavo jo atstovas pagal įstatymą, konstatuota, jog netinkamas informavimas apie teisę turėti gynėją, pažeidė jo teisę į gynybą“. Atkreiptinas dėmesys, kad būtent po *Salduz v. Turkey*, *Panovits v. Cyprus* ir *Pishchalnikov v. Russia* bylų teisės į gynybą užtikrinimas įgavo ypatingą reikšmę.

Paminėtina, kad ne tik teismų praktikoje, tačiau ir užsienio šalių mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad „gynėjo pareiga numatyti pakankamą nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) apsaugą, siekiant išvengti potencialių teisės į teisingą teismą pažeidimų bei užtikrinti veiksmingą nepilnamečio dalyvavimą baudžiamojo proceso metu, įmanoma tik gynėjui lydint nepilnametį nuo pat baudžiamojo proceso pradžios.“¹⁹⁶ Tačiau nors mūsų šalies BPK 51 str. 1 d. įtvirtinta nuostata dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo bylose, kuriose nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas nepilnametis, visgi praktikoje pasitaiko atvejų, kai nepilnamečiui jo pirmosios apklausos metu gynėjo dalyvavimas neužtikrinamas. Pvz. vienoje baudžiamojoje byloje LAT išaiškino, jog buvo pažeista nepilnamečio V. B. teisė turėti gynėją, pripažinta, kad „2009 m. sausio 6 d. pareigūnai V. B. de facto laikė įtariamuoju, todėl privalėjo jam suteikti įtariamojo statusą ir laikydamiesi BPK 10 straipsnio, 51 straipsnio 1 dalies 1 punkto reikalavimų nuspręsti, kad yra būtinas gynėjo dalyvavimas“.¹⁹⁷ Kitoje baudžiamojoje byloje Lietuvos apeliacinis teismas taip pat nutarė, jog „kadangi apklausos metu nedalyvavo gynėjas, buvo esminiai pažeistos nepilnamečio T. D. teisės.“¹⁹⁸ T. D. viso proceso metu patvirtino, jog iš pradžių nedalyvaujant gynėjui jį apklausė G. S., kurio paliepimu jis parašė prisipažinimą ir

¹⁹⁴ *Salduz v. Turkey*, Application No. 36391/02, Er. Ct. H. R. 27 Nov 2008

¹⁹⁵ *Adamkiewicz v. Poland*, Application No. 54729/00, Er. Ct. H. R. 2 March 2010

¹⁹⁶ Prof. Dr. Ton Liefwaard Ph.D. LL.M en Yannick van den Brink. „Juveniles’ Right to Counsel during Police Interrogations: An Interdisciplinary Analysis of a Youth-Specific Approach, with a Particular Focus on the Netherlands“. *Erasmus Law Review*, Issue 4 2014.

¹⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-09-24 nutartis b. b. Nr. 2K-350/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/728530?nr=1>

¹⁹⁸ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009-11-16 nutartis b. b. Nr. 1A-118/2009, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/141297?nr=1>

paaikškinimą. <...> Iš byloje esančio įtariamojo apklausos protokolo matyti, kad T. D. po nuoširdaus prisipažinimo parašymo tą pačią dieną, nuo 17 val. iki 18 val., buvo apklaustas ikiteisminio tyrėjo S. Č., kuriam nurodė tas pačias aplinkybes kaip ir prisipažinime. Sekančią dieną, t. y. 2005 m. rugpjūčio 3 d., T. D. buvo apklaustas rajono apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjo, tačiau įtariamasis atsisakė tyrėjui duotų parodymų ir kaltės nepripažino“. Taigi, nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) kiekvienu atveju turi būti užtikrinama teisė turėti gynėją, o tais atvejais, kai vaikui turi būti teikiama advokato pagalba apklausos metu, tačiau advokatas nedalyvauja, kompetentingos institucijos turėtų atidėti vaiko apklausą pagrįstam laikotarpiui, kad institucijos galėtų arba palaukti, kol advokatas atvyks, tais atvejais, kai vaikas pats susirado advokatą, arba galėtų surasti vaikui advokatą, jei tai dar nebuvo padaryta. Sutiktina su R. Ažubalyte, kad „BPK 51 str. 1 d. 1 p. įtvirtintas būtinas gynėjo dalyvavimas yra viena pagrindinių nepilnamečio teisinio statuso įgyvendinimo garantijų“.¹⁹⁹ Taigi, nors ir ne visada vadovaujamosi nuostatomis, užtikrinančiomis būtiną gynėjo dalyvavimą, tačiau, pastebėta, jog nacionalinių teismų praktikoje tokių situacijų pasitaiko itin retai, todėl darytina prielaida, kad šiuo atveju nesusiduriama su nepakankamo įstatyminio reguliavimo problema.

Autorės nuomone, kitas itin svarbus aspektas kalbant apie tinkamai realizuotą nepilnamečio teisę į gynybą, tai paties gynėjo tam tikros savybės, užtikrinančios atliekamų funkcijų kokybę bei gebėjimą veiksmingai atstovauti nepilnamečių. EŽTT ne kartą išaiškino, jog „valstybės pareiga – užtikrinti teisinį atstovavimą bylose, kuriose asmeniui keliamas svarbus klausimas, vyksta sudėtingas teisminis procesas ar asmuo dėl tam tikrų objektyvių priežasčių negali apginti savo teisių ir geriausių interesų.“²⁰⁰ Nepilnamečis įtariamasis (kaltinamasis) patenka į asmenų, negalinčių apginti savo teisių, tarpą, todėl, jei nepilnamečis ar jo atstovas pagal įstatymą neturi pakankamai lėšų atsilyginti gynėjui, tokiu atveju jis turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka. Kadangi nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti gynėjo nėra privaloma ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui, ši procesinė garantija jam turi būti privalomai užtikrinama.

Įgyvendinant Konstitucijos 31 str. 6 d. nuostatą bei EŽTK 6 straipsnį, reguliuojantį teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas.²⁰¹ Analogiška nuostata įtvirtinta ir BPK 44 str. 8 d., kur numatyta, jog „kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti turi nemokamai

¹⁹⁹ Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančkauskienė, supra note 11, P. 260.

²⁰⁰ Airey v. Ireland, Application no. 6289/73, Eur. Ct. H. R., 9 Oct 1979, P., C. and S. v. the United Kingdom Application no. 56547/00, Eur. Ct. H. R., 16 July 2002.

²⁰¹ „Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas“, Valstybės žinios 18, 572 (2005)

gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.“ Taigi, tuo atveju, jei nepilnametis neturi galimybės realizuoti savo teisės turėti pasirinktą gynėją, jam šią teisę užtikrina valstybė. Atrodytų, čia problemų nekyla, tačiau išanalizavus Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2012, 2013, 2014 m. ataskaitas apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą, pastebėta, jog skundų pateikiamų dėl advokatų teikiamos antrinės pagalbos kokybės, skaičius visais metais išliko panašus (vidurkis ~ 40 skundų per metus).²⁰² Kai asmuo savo teisę į gynybą realizuoja per gynėją, ši galimybė turėtų būti suprantama kaip asmens teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą. EŽTT byloje *Artico v. Italy (Imbrioscia v. Switzerland*²⁰³; *Jelcov v. Lithuania*²⁰⁴) išaiškino, jog „teisinės pagalbos teikimas kaltinamajam turi būti ne formalus, o realus.“²⁰⁵ Pabrėžta, jog „fiktyvus gynėjo dalyvavimas ikiteisminio ar teismo nagrinėjimo metu yra nepateisinamas, kadangi gynėjas turi teikti teisinę pagalbą įtariamajam ar kaltinamajam, naudotis gynėjui suteiktomis teisėmis užtikrinant, jog teismo procesas vyktų teisėtai.“²⁰⁶ BPK 48 str. 2 d. nustatytos gynėjo pareigos, minėtoje įstatymo nuostatoje įtvirtinta, jog „gynėjas privalo panaudoti visas įstatyme nurodytas gynybos priemonės ir būdus, kad būtų išaiškintos aplinkybės, teisinančios įtariamąjį, kaltinamąjį ar teisiamąjį arba lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti jam reikiamą juridinę pagalbą“, taip pat „nurodytu laiku atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, į teismą“ ir kt. Apibendrinant galima teigti, jog „įtariamojo (kaltinamojo) teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą yra daugialypė, apimanti šiuos pagrindinius aspektus: visų pirma gynėjas turi turėti pakankamai laiko pasiruošti gynybai, būti reikiamos kvalifikacijos ir kompetencijos bei turėti galimybę pasimatyti su ginamuoju.“²⁰⁷ Paminėtina, jog praktikoje įtariamajam (kaltinamajam) paskiriant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančią gynėją, baudžiamosiose bylose pasitaiko tam tikrų problemų, kurios kai kuriais atvejais gali net riboti ar pažeisti asmens teisę į gynybą. Manytina, jog nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė į gynybą gali būti pažeidžiama vien dėl gynėjo nepakankamo pasirengimo kokybiškai ir kvalifikuotai atstovauti įtariamojo (kaltinamojo) interesams, taip pat dėl nepakankamos kompetencijos ar kvalifikacijos trūkumo bei per didelio gynėjo užimtumo, per mažai dėmesio skiriant individualaus įtariamojo (kaltinamojo) interesams. Autorės nuomone, atvejis, kuomet gynėjas dėl per didelio darbo krūvio negali dalyvauti nepilnamečio įtariamojo apklausos metu ar sulaikius nepilnametį kaltinamąjį,

²⁰² 2012, 2013, 2014 m. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ataskaitos apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą. <http://www.teisinespagalba.lt/lt/antrine/tm/ataskaitos/>, žiūrėta 2016-02-28.

²⁰³ *Imbrioscia v. Switzerland*. Application no. 13972/88, Eur. Ct. H. R., 24t Nov 1993.

²⁰⁴ *Jelcov v. Lithuania*. Application no. 16913/04, Eur. Ct. H. R., 19 May 2011.

²⁰⁵ *Artico v. Italy*. Application no. 6694/74. Eur. Ct. H. R., 13 May 1980.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ Raimundas Jurka, et al. “Baudžiamojo proceso principai: metodinė mokomoji priemonė.” (Vilnius: Eugrimas, 2009). P. 136–151.

šiurkščiai pažeidžia šių proceso dalyvių teisę į teisingą baudžiamosios bylos nagrinėjimą nuo pat baudžiamąjo proceso pradžios.

Darytina prielaida, jog nors Lietuva ir yra sukūrusi sistemą, garantuojančią teisminės gynybos prieinamumą, tačiau vis dar negali užtikrinti, kad asmenys, kurie neišgali susimokėti už teikiamą teisinę pagalbą, galėtų pasinaudoti efektyvia teisine pagalba, garantuojama valstybės. Valstybei neužtikrinant teisės į advokatą efektyvaus įgyvendinimo, pažeidžiama tiek pilnamečių, tiek nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) teisė į veiksmingą gynybą bei suvaržoma jų teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą. Taigi, nepilnamečiui galimai pažeidusiam baudžiamąjį įstatymą, reikalinga efektyvi gynėjo pagalba, kadangi nepilnametis be jam pagalbą teikiančių asmenų, negali būti laikomas pilnaverčiu baudžiamąjo proceso dalyviu, galinčiu visapusiškai suprasti ir sekti baudžiamąjį procesą.

3.3 Savarankiškai realizuojama nepilnamečio įtariamąjo (kaltinamojo) teisė ir šios teisės realizavimo apsauga

Toliau šiame darbe bus nagrinėjama vienintelė teisė, kurią nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) baudžiamąjo proceso metu įgyvendina pats, taip pat bus siekiama išgryninti problemas, kylančias nepilnamečiui šią teisę realizuojant ar atsisakant realizuoti. Parodymų davimas – vienintelė teisė, kurią nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) baudžiamąjo proceso metu gali įgyvendinti pats, jei šios teisės neatsisako.

Autorės nuomone, visų pirma, svarbu aptarti situaciją, kuomet nepilnametis dar neįgijęs įtariamąjo statuso, sutinka duoti parodymus apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Natūraliai kyla klausimas, kokį procesinį statusą įgyvendinant šį procesinį veiksma jis tokiu atveju įgyja – liudytojo? LAT praktikoje griežtai pasisakoma, jog „liudytojui negali būti užduodami klausimai, į kuriuos atsakius būtų gauti duomenys, galintys būti pagrindu reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui.“²⁰⁸ Tačiau baudžiamąjo proceso teisės moksle naudojamas „specialiojo liudytojo“ terminas, reiškiantis, jog „asmuo apklausiamas kaip specialusis liudytojas, jeigu byloje yra duomenų apie tai, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir tą veiką galimai padarė būtent šis asmuo, tačiau duomenų, kad šiam asmeniui būtų suteiktas įtariamąjo statusas, nepakanka.“²⁰⁹ Paminėtina, kad „specialiojo liudytojo apklausa gali būti organizuojama tik tokiu atveju, jei asmuo išreiškia sutikimą tokioje

²⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011-10-18 nutartis b. b. Nr. 2K-430/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/227673?nr=1>

²⁰⁹ Eglė Šapalaitė, „Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamąjo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos“. Jurisprudencija 3(93) (2007) P. 83-91.

apklausoje dalyvauti ir duoti parodymus“.²¹⁰ Štai čia autorės nuomone, iškyla tam tikrų neaiškumų. BPK 82 str. 3 d. nenumatomi jokie ypatumai, būdingi nepilnamečio apklausai, todėl kyla klausimas, ar nepilnamečio, kaip specialaus liudytojo, apklausa yra teisėtas ikiteisminio tyrimo veiksmas vaiko interesų požiūriu ir jei šį proceso veiksmą visgi būtų galima pripažinti teisėtu, kokie turėtų būti nepilnamečio apklausos apie jo galimai padarytą nusikalstamą veiką ypatumai? Ar jam turėtų būti užtikrinamos papildomos procesinės garantijos? Kas turėtų dalyvauti tokioje apklausoje? Ar nepilnamečio sutikimas galėtų būti pripažįstamas pakankamu pagrindu jį apklausti, atsižvelgiant į jo ribotą veiksnumą bei į nevisišką socialinę brandą?

Atkreiptinas dėmesys, kad BPK nustato specialias nepilnamečio asmens apklausos taisykles, pvz., BPK 188 str. 5 d. įtvirtintos tam tikros procesinės garantijos įtariamajam – „į jaunesnio kaip 18 metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas VTAS atstovas arba psichologas, padedantys apklausti nepilnametį bei užtikrinantys nepilnamečio apsaugą apklausos metu.“ Tačiau tuo atveju, jei nepilnametį asmenį norima apklausti kaip specialųjį liudytoją, minėta teisinė apsauga pastarajam neužtikrinama, kadangi nei BPK, nei specialaus liudytojo apklausą reglamentuojančios generalinio prokuroro rekomendacijos²¹¹ neišskiria asmenų iki 18 metų amžiaus parodymų apie savo galimai padarytas nusikalstamas veikas specifikos. Tokiu atveju, iškyla klausimas, ar nepilnametis apskritai gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, kadangi visais kitais atvejais BPK įtvirtintos specifinės garantijos, laiduojančios nepilnamečiui saugesnį baudžiamąjį procesą. Manytina, jog norint rasti atsakymą į šį klausimą, reikėtų žvelgti per du aspektus, t. y. per liudijimo dalyką ir valios išraišką. Kadangi specialaus liudytojo apklausos pagrindas yra asmens sutikimas duoti parodymus, kurių dalyką sudaro tam tikri duomenys apie paties asmens atitinkamus veiksmus (neveikimą), kuriais galimai buvo padaryta baudžiamojo įstatymo uždrausta veika, kaip tokiu atveju reikėtų vertinti nepilnamečio įtariamojo sutikimą duoti parodymus? Apskritai, kaip įvertinti, ar nepilnamečio valios išraiška yra pakankamas teisinis pagrindas šį sutikimą pripažinti galiojančiu teisės aktų požiūriu? Šiame kontekste vėl būtina prisiminti anksčiau šiame darbe aptartą ribotą nepilnamečio procesinį veiksnumą, kuris, kaip minėta, baudžiamajame procese gali būti siejamas su nepilnamečio amžiumi, psichiniu išsivystymu, lemiančiais jo gebėjimą suvokti savo veiksmų esmę. Taigi, reikėtų atsakyti į klausimą, ar nepilnametis apskritai gali savarankiškai įgyvendinti teisę duoti sutikimą dėl jo apklausos specialiuoju liudytoju. Autorės nuomone, nepilnamečio asmens sutikimas duoti parodymus apie save yra nepažeidžianti jo teisių valios išraiška, tačiau, šiuo atveju, svarbi sąlyga, patvirtinanti tokį nepilnamečio sutikimą, yra būtinas jo atstovų pagal

²¹⁰ Gintaras Goda, supra note 113, P. 116.

²¹¹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008-01-09 įsakymu Nr. I-8 patvirtinta rekomendacija „Dėl liudytojo apklausos LR BPK 80 str. 1 p. ir 82 str. 3 d. nustatyta tvarka. Žiūrėta 2016-04-10, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.CB6301C7E283>

įstatymą pritarimas (sutikimas). Atstovams nesutinkant ir prieštaraujant nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) išreikštai valiai, manytina, kad atsižvelgiant į nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) ribotą procesinį veiksnumą bei vadovaujantis principu, jog vaiko norai ne visada atitinka jo interesus, turėtų būti paisoma jo atstovo pagal įstatymą išreikštos nuomonės.

Tačiau kitas aspektas, t. y. pats liudijimo dalykas – parodymų davimas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, yra diskutuotinas. Kyla klausimas, ar moraliai teisinga iš nepilnamečio asmens išgauti parodymus apie jo galimai neteisėtus veiksmus? Autorės nuomone, nepilnametį apklausiant specialiuoju liudytoju bei nesuteikiant papildomų procesinių garantijų, kurios numatytos apklausiant nepilnametį įtariamąjį (BPK 188 str. 5 d.), būtų pažeidžiama vaiko teisė į teisingą ir sąžiningą baudžiamąjį procesą. Darytina išvada, jog norint apklausti nepilnametį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (nepripažinus jo įtariamojo), reikėtų vadovautis teisiniu reglamentavimu, kuris nustatytas BPK, apklausiant jaunesnius nei 18 metų įtariamaisiais pripažintus asmenis. Manytina, jog siekiant aiškumo būtų galima BPK 80 str. papildyti atitinkama dalimi, numatančia, kad „jaunesnį kaip 18 metų asmenį specialiuoju liudytoju apklausti galėtų tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, gavus nepilnamečio sutikimą, patvirtintą jo atstovo pagal įstatymą. Apklaustos metu nepilnamečiui turėtų būti garantuojama teisė turėti gynėją. Taip pat proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį.“ Taigi, priėjome išvados, kad įtvirtinus anksčiau minėtas procesines garantijas bei gavus nepilnamečio įtariamojo atstovo pagal įstatymą sutikimą, nepilnametis įtariamasis galėtų būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, tačiau svarbu pažymėti, jog jis teisės duoti parodymus gali atsisakyti ir tada, kai įgyja įtariamojo procesinį statusą.

Teisinės valstybės baudžiamajame procese būtinu *nemo tenetur se ipsum accusare*²¹² principo turinio elementu yra „oficialus teisės tylėti ar, kitaip tariant, neteikti save kaltinančios informacijos išaiškinimas, visų pirma, pašalinantis abejones ir suteikiantis baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui aiškų žinojimą, kad jis turi procesinę galimybę laisvai apsispręsti.“²¹³

Praėjo 50 metų po to, kai Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas *Miranda v. Arizona*²¹⁴ byloje išaiškino, jog negalima reikalauti įtariamojo ar kaltinamojo pateikti įrodymų

²¹² Niekas neprivalo kaltinti savęs paties

²¹³ Remigijus Merkevičius „Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese“. Teisė 60 (2006). P. 57.

²¹⁴ *Miranda v. Arizona*. United States Supreme Court decision, 384 U.S. 436 (1966). Argued Feb. 28, March 1 and 2, 1966, decided June 13, 1966. Šiame sprendime įtvirtinta įtariamojo teisė nuo sulaukymo momento ar atsiradus

prieš tai nepranešus apie jo teisę tylėti ir teisę pasitarti su gynėju, buvo pripažinta, kad tokiu būdu gauti parodymai negali būti pateikti kaip įkalčiai bylos nagrinėjimo metu. Po kelių mėnesių po sprendimo minėtoje byloje priėmimo buvo priimtas Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, kurio 14 str. 3 d. taip pat įtvirtinta, jog „kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kurį jam pareikštą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę į tam tikras garantijas, viena kurių – kad jis nebūtų verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas.“ EŽTT jurisprudencijoje išaiškinta, kad „*verčiant liudyti prieš save teisingo proceso principas yra pažeidžiamas.*“²¹⁵ „Draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius – tai konstitucinė garantija, užtikrinanti žmogaus ir valstybės santykių suderinamumą sprendžiant teisingumo klausimus.“²¹⁶ Paminėtina, kad palyginti neseniai įsigaliojusioje Direktyvoje 2012/13/ES iš esmės vadovaujamosi taisyklėmis, kurias 1966 m. nustatė Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis teismas *Miranda v. Arizona* byloje. Minėtoje direktyvoje numatyta, kad teisėsaugos pareigūnai privalo sulaukytajam ar suimtajam įteikti raštišką pranešimą apie jo teises, kuriame būtų nurodytos tokios pagrindinės teisės, kaip teisė turėti gynėją, teisė į informaciją apie kaltinimus, teisė tylėti ir kt. Pasiūlyme dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiesiems vaikams įtvirtinta nuoroda į minėtą direktyvą, teigiant, jog nepilnamečiai turi būti nedelsiant informuojami apie savo teises pagal Direktyvą 2012/13/ES.

Grįžtant prie teisės tylėti ištakų, paminėtina, kad teisės apibrėžtos po *Miranda v. Arizona* bylos nuo 1967 m. *Gault v. Arizona* byloje priimto sprendimo, kaip minėta anksčiau, laiduojamos ir nepilnamečiams asmenims. Paminėtina, kad JAV teisės mokslo atstovai skyrė nemažai dėmesio nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) vadinamosioms Mirandos teisėms, t. y. šių teisių specifikai nagrinėti. JAV autoriai pažymi, kad „teisė tylėti, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis (kaltinamas) nepilnametis, turi būti ypač saugoma.“²¹⁷ Nepilnamečio informavimo apie jo teises specifika įtvirtinta JAV kodekso (angl. *United States Code*) atskirame skyriuje, reglamentuojančiame specifines taisykles nepilnamečių baudžiamosiose bylose. Deja, tačiau mūsų šalies BPK neskiriamas dėmesys išimtinai nepilnamečio informavimui apie jo teises, informuojant nepilnamečių vadovaujamosi normomis, skirtomis pilnamečiams

kaltės požymiams būti informuotam apie jo teisę tylėti, taip pat apie tai, kad bet kuri suteikta informacija bus panaudota prieš jį ir kt.

²¹⁵ Heaney and McGuinness v. Ireland, 34720/97, Eur. Ct. H. R. 21 Dec 2000, Van Vondel v. the Netherlands (dec.), 38258/03, Eur. Ct. H. R., 23 March 2006, Yaremenko v. Ukraine, 32092/02, Eur. Ct. H. R., 12 June 2008.

²¹⁶ Raimundas Jurka, „Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas“. Jurisprudencija, 2006 (79) 31-37. P. 31.

²¹⁷ Larry A. Holtz. *Miranda in a juvenile setting: a child's right to silence*. Journal of criminal law and criminology. Fall, 1987; Gottesman L. „Protecting juveniles' right to remain silent: dangers of Thompkins rule and recommendations for reform“ *Cardozo Law Review*; Jun2013, Vol. 34 Issue 5, p2031, Joey L. Caccarozzo „Juvenile Miranda rights“. [Interaktyvus] https://www.fletc.gov/sites/default/files/imported_files/training/programs/legal-division/downloads-articles-and-faqs/research-by-subject/5th-amendment/juvenilemirandarights.pdf. Žiūrėta: 2016-03-12.

įtariamiesiems (kaltinamiesiems). Manytina, kad netinkamas informavimas ar informavimas nepilnamečiui nesuprantamais terminais, gali nulemti jo teisių pažeidimus viso baudžiamojo proceso metu.

Paminėtina, kad Konstitucija ir BPK garantuoja įtariamajam (kaltinamajam) teisę tylėti, kuri „šiuolaikinėje baudžiamojo proceso ir žmogaus teisių teisėje vertinama kaip esminis teisės į teisingą (sąžiningą) procesą elementas.“²¹⁸ Parodymų davimas yra įtariamojo (kaltinamojo) teisė, bet ne pareiga, draudžiama versti duoti parodymus prieš save. Tuo labiau, kad iš BPK normų neišplaukia įtariamojo ir kaltinamojo pareiga teisingai liudyti savo paties baudžiamojoje byloje. Vienoje iš LAT nutarčių pabrėžta, jog „*pirma, įtariamajam ir kaltinamajam garantuojama teisė duoti parodymus (BPK 21, 22 straipsniai), tačiau jie, skirtingai nei liudytojai bei nukentėjusieji, negali būti įspėjami dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, antra, įtariamasis ir kaltinamasis neįtraukti į sąrašą subjektų, atsakančių už melagingų parodymų davimą pagal BK 235 straipsnį.*“²¹⁹

Pasak LAT baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo Antano Klimavičiaus, „2013 m. kasacinėje praktikoje ne kartą nagrinėtos situacijos, kai buvo siekiama apeiti draudimą versti duoti prieš save parodymus, kartu pažeidžiant ir gynybos teises.“²²⁰ Paminėtina, kad pareigūnų siekis išgauti parodymus neleistiniais būdais ir priemonėmis yra neteisėtas ir negalimas. Pvz. jau anksčiau minėtoje baudžiamojoje byloje, kurioje nepilnametis asmuo buvo nuteistas už kelis svetimo turto sunaikinimo padegant atvejus, kasacinės instancijos teismas konstatavo, kad „*nuteistojo teisės buvo iš esmės suvaržytos iš jo gaunant „atviruosius prisipažinimus“ ir juos pripažįstant leistiniais kaltės įrodymais.*“²²¹ Minėtoje byloje nepilnametis įtariamasis buvo apklausiamas kaip faktinis įtariamasis, pastarajam nesuteikiant procesinio statuso, nors tikslu užtikrinti veiksmingą teisės tylėti apsaugą, esminę reikšmę turi būtent įtariamojo procesinio statuso ir atitinkamų procesinių teisių suteikimo momentas. LAT šioje byloje išaiškino, jog „*procesinis statusas nepilnamečiui V. B. turėjo būti suteiktas vadovaujantis bent dviem BPK 21 straipsnio 2 dalyje numatytais pagrindais – pagal BPK 21 straipsnio 2 dalį įtariamuoju turi būti laikomas tiek asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, tiek asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtiriamas*“. Minėtoje byloje konstatuota, jog „*laikantis BPK nuostatų 2009 m. sausio 6 d. V. B. privalėjo būti įteiktas pranešimas apie įtarimą, išaiškintos ir užtikrintos nepilnamečio įtariamojo teisės ir tik po to galėjo būti siūloma duoti parodymus apie, tikėtina, padarytas nusikalstamas veikas*“. Analizuojamoje baudžiamojoje byloje buvo padarytas ne vienas esminis procesinis pažeidimas nepilnamečio V. B. atžvilgiu.

²¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis informacinis pranešimas 2013. Vilnius, 2014. ISSN 1822-4032. P. 66.

²¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-03 nutartis b. b. Nr. 2K-426-788/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1152232?nr=1>

²²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis informacinis pranešimas 2013, op.cit. 219. P. 67.

²²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis, supra note 197.

Šiuo konkrečiu atveju buvo pažeistos ir BPK normos, garantuojančios nepilnamečiams proceso dalyviams papildomas procesines garantijas. Pareigūnai turėdami pagrįstą įtarimą, kad yra pagrindas sulaikyti nepilnametį, apie tai turėjo nedelsiant informuoti V. B. atstovą pagal įstatymą, leidžiant pastarajam dalyvauti atliekamuose procesiniuose veiksmuose. Taip pat buvo neužtikrintas ir privalomas gynėjo dalyvavimas, todėl nustačius šiuos esminius pažeidimus, byla buvo perduota iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka. Paminėtina, kad šioje byloje LAT vadovavosi EŽTT 2012 m. gruodžio 11 d. sprendime *Venskutė prieš Lietuvą*²²² priimtu sprendimu. Minėtoje byloje buvo konstatuotas EŽTK 5 str., garantuojančio asmens teisę į laisvę ir saugumą, 1 d. pažeidimas dėl panašaus pareigūnų elgesio kaip ir prieš tai minėtoje byloje. EŽTT išaiškino, kad „sulaikymo nefiksavimas laikytinas rimčiausiu pažeidimu, kad EŽTK 5 straipsnio 1 dalis gali būti taikoma ir labai trumpam laisvės atėmimui.“ Pareigūnų elgesys laikant atsivežtą pareiškėją kelias valandas ikiteisminio tyrimo įstaigoje be jokio atliekamų veiksmų procesinio įforminimo EŽTT vertintas kaip pareigūnų siekis įbauginti pareiškėją ir taip išgauti iš jos informaciją.

Nemo tenetur se ipsum accusare principas gali būti pažeidžiamas ir tada, kai atliekamos įstatyme nenumatytos nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) apklausos. EŽTT jurisprudencijoje pažeidimu pripažįstama ir situacija, kai su teisėsaugos pareigūnų „palaiminimu“ įtariamajam klausimus užduoda sulaikytųjų kameroje kartu su įtariamuoju laikomas asmuo. Pvz. vienoje iš EŽTT bylų pripažinta, kad „informacijos išgavimas iš įtariamojo įkalinant kartu su juo policijos informatorių ir vėlesnis teismo rėmimasis šio informatoriaus parodymais buvo įvertintas kaip asmens teisės į sąžiningą teismo procesą pažeidimas, nes suvaržo kaltinamojo teisę tylėti ir neduoti parodymų prieš save“.²²³ Tokių įrodymų neleistinumą ne vienoje baudžiamojoje byloje pripažino ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.²²⁴ Pvz., vienoje iš LAT nutarčių išaiškinta, kad „teismas, remdamasis anonimiais asmens parodymais apie tai, ką jis girdėjo būdamas sulaikytas ar suimtas iš kitų sulaikytųjų ar suimtųjų, be kita ko, turi įsitikinti ir dėl to, kad toks asmuo nebuvo uždarytas į atitinkamą įstaigą vien tik siekiant išgauti reikalingą informaciją iš kartu laikomo įtariamojo ar kaltinamojo, pažeidžiant pastarojo asmens konstitucinę teisę neduoti parodymų prieš save. Nepašalinus abejonių dėl to, kad taip galėjo būti, tokio liudytojo parodymai negali būti pripažinti BPK 20 straipsnio reikalavimus atitinkančiu įrodymu“.²²⁵

Analizuojant pagal atitinkamus kriterijus atrinktas baudžiamąsias bylas, pastebėta, kad dažniausiai bylose, kuriose įtariamasis (kaltinamasis) nepilnametis, teismų praktika nuosekli ir

²²² Venskutė v. Lithuania. Application no. 10645/08. Eur. Ct. H. R. 11 Dec 2012.

²²³ Allan v. United Kingdom, application no. 48539/99, Eur. Ct. H. R. 5 Nov 2002.

²²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-05-07 nutartis b. b. Nr. 2K-214/2013, prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/674654?nr=1>; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-05-28 nutartis b. b. Nr. 2K-290/2013, prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/685289?nr=1> ir kt.

²²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-02-24 nutartis b. b. Nr. 2K-80-942/2015, prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/1007566?nr=1>

vienoda, nepasitaiko neatitikimų BPK normoms, taip pat laikomasi EŽTT jurisprudencijoje suformuotų taisyklių. LAT baudžiamosiose bylose pabrėžia, jog „*asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas EŽTK 6 str. prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis.*“²²⁶

Nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) turėtų būti saugomas nuo galimų neigiamų baudžiamojo proceso pasekmių, tuo pačiu užtikrinant tinkamą jo teisių įgyvendinimą. Šias teises įgyvendinti jam turėtų padėti atstovas pagal įstatymą ir gynėjas. Tačiau pastebėta, kad ne visada laikomasi teisės aktų reikalavimų ir kitų procedūrų vaiko atžvilgiu, taip pat nėra garantuojama kokybiška teisinė pagalba, jeigu gynėjo paslaugos yra apmokamos iš valstybės biudžeto lėšų. Pasigendama ir teisinio reglamentavimo nepilnametį apklausiant kaip specialųjį liudytoją, taip pat per mažai dėmesio skiriama nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) informavimui apie jo teises, o ypač apie teisę neduoti parodymų. Manytina, kad nepilnamečiui teisė neduoti prieš save parodymų turėtų būti išaiškinama atsižvelgiant į jo amžių, socialinę brandą, siekiant, kad nepilnametis suvoktų parodymų davimo teises pasekmes. Pareiga rūpintis įtariamaisiais (kaltinamaisiais), negalinčiais suprasti arba sekti proceso eigos, prisideda prie tinkamo teisingumo vykdymo. „Todėl prokuratūra, teisėsaugos bei teisminės institucijos turėtų užtikrinti, kad įtariamieji (kaltinamieji), kurių padėtis yra potencialiai nepalanki, galėtų veiksmingai pasinaudoti savo teisėmis.“²²⁷ Šios institucijos turėtų žinoti apie galimą šių asmenų pažeidžiamumą ir imtis tinkamų veiksmų šioms teisėms užtikrinti. Taip turėtų būti visais atvejais, kai įtariamasis (kaltinamasis) yra nepilnametis.

²²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010-03-29 nutartis b. b. Nr. 2K-168/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/198799?nr=1>, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-16 nutartis b. b. Nr. 2K-305-788/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1063748?nr=1>

²²⁷ Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisių į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese projekto (00001/2010 – C7-0005/2010 – 2010/0801(COD)). http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/libe/pr/807/807292/807292lt.pdf, žiūrėta: 2016-03-12.

4. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO (LIUDYTOJO), ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) PAREIGOS BEI ATSAKOMYBĖ BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

Demokratinėse valstybėse teisė ir pareiga priklauso viena nuo kitos. Tam, kad asmuo įgytų teisę, visų pirma, jis turi atlikti pareigą. Teisė, kuri įgyvendinama neatliekant pareigos, yra privilegija, pareiga, kuri nesukuria teisės – prievolė.²²⁸ Asmeniui įgijus atitinkamą baudžiamojo proceso dalyvio statusą, jam tapus nukentėjusiuoju, liudytoju ar įtariamuoju (kaltinamuoju), jis įgyja ne tik anksčiau minėtas teises, tačiau ir pareigas. Pagrindinės pareigos nukentėjusiajam (liudytojui) ir įtariamajam (kaltinamajam) įtvirtintos atskirose BPK nuostatose. Paminėta, kad nukentėjusiojo ir liudytojo pareigos yra beveik tapačios, o iš įtariamojo (kaltinamojo) pareigų sąrašo „iškrenta“ tik pareiga duoti parodymus. Vadinasi, jis „tylės ar atsisakys duoti parodymus, ar duos melagingus parodymus, už tai nebus traukiamas baudžiamajon atsakomybėn“.²²⁹ Nukentėjusysis (liudytojas) ir įtariamasis (kaltinamasis) baudžiamajame procese įgyja šias pareigas:

1. BPK 163 str. įtvirtinta pareiga dalyvauti procese, vykdyti teisėtus baudžiamojo proceso subjektų nurodymus, netrukdyti tirti bei nagrinėti baudžiamosios bylos;
2. BPK 142 str. įtvirtinta pareiga atvykti šaukiamiems pas ikiteisminio tyrimo teisėją, prokurorą ar į teismą. Įstatyme numatyta, jog neatvykęs proceso dalyvis gali būti atvesdinamas.
3. BPK 28 str. 3 d. įtvirtinta nukentėjusiojo ir liudytojo pareiga duoti parodymus (BPK 33 str. numatyta nukentėjusiojo ir liudytojo pareiga prisiekti. Paminėtina, kad jaunesni kaip 16 metų amžiaus asmenys neprisaikdinami BPK nustatyta tvarka).
4. Paskyrus procesines prievartos priemones, proceso dalyvis įgyja pareigų, susijusių su jų vykdymu.

Siekiant išanalizuoti nepilnamečio asmens pareigas baudžiamajame procese, šias pareigas aptarsime ir analizuosime kompleksiskai, kartu apžvelgiant ir atsakomybę už nustatytų pareigų nevykdymą. Tačiau, visų pirma, kyla klausimas, ar nepilnametis baudžiamojo proceso dalyvis apskritai įgyja procesines pareigas, už kurių nevykdymą atsako įstatymo nustatyta tvarka, ar visgi už jo atitinkamų pareigų nevykdymą atsako nepilnamečio atstovas pagal įstatymą? Atkreiptinas dėmesys, kad BPK nereglamentuojama nuo kokio amžiaus baudžiamojo proceso teisinių santykių subjektai gali atsakyti už baudžiamojo proceso teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą. Tačiau ne tik daugumos teisių, tačiau ir pareigų prisiėmimas nepilnamečiui yra apsunkintas, kadangi pareigų įgyvendinimas siejamas su asmens gebėjimu savarankiškai

²²⁸ Genovaitė Janulevičienė „Teisių ir pareigų vienovė – teisės ir dorovės sutapties forma“. P. 1.

²²⁹ Vidas Kilinskas, supra note 86. P. 72

atlikti tam tikrus veiksmus, o visiškas savarankiškumas šiuo atveju atsiranda tik sulaukus pilnametystės.

Anksčiau šiame darbe minėta, jog nukentėjusysis ir liudytojas, sulaukę 16 metų, vadovaujantis BPK turi pareigą duoti parodymus (nors šio darbo kontekste parodymų davimas buvo nagrinėjamas prie nukentėjusiojo ir liudytojo teisių). Pažymėtina, kad asmuo, nesulaukęs 16 metų amžiaus nėra įspėjamas dėl atsakomybės už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus, taip pat dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Kaip teigia G. Goda: „nepilnamečiui, vengiant grasinimų, gąsdinimų galėtų būti išaiškinama pareiga duoti parodymus, tačiau toks išaiškinimas turėtų būti daromas atsižvelgiant į nepilnamečio amžių bei individualias jo savybes.“²³⁰ Apskritai asmuo, nesulaukęs baudžiamosios atsakomybės amžiaus, negali būti traukiamas atsakomybėn melagingų parodymų davimą, kadangi pagal BK 235 str. atsako asmuo, sulaukęs 16 metų amžiaus. LAT yra išaiškinęs, kad „BK 235 str. 1 d. numatyta veika – melagingų parodymų davimas – yra padaroma tiesiogine tyčia. Darydamas šį nusikaltimą, kaltininkas supranta savo procesinę padėtį, žino teisinę pareigą padėti vykdyti teisingumą ir duoti tikrovę atitinkančius parodymus. Tai, kad kaltininkas suvokia apie pareigą duoti teisingus parodymus ir žino apie atsakomybę už melagingų parodymų davimą, per ikiteisminį tyrimą jis patvirtina savo parašu liudytojo apklausos protokole. Šiuo atveju kaltininko tiesioginė tyčia pasireiškia ir tuo, kad jis suvokia, jog duoda tikrovės neatitinkančius parodymus, supranta tai ir nori, kad tokia informacija būtų užfiksuota procesiniuose dokumentuose ir panaudota byloje.“²³¹ Taigi, įstatymų leidėjo manymu, tik 16 metų amžiaus sulaukęs asmuo jau sugeba suvokti savo duodamų parodymų esmę bei reikšmę, supranta savo procesinę padėtį, suvokia pareigą duoti teisingus parodymus, todėl gali atsakyti įstatymo nustatyta tvarka už melagingą tam tikrų duomenų pateikimą.

Tokiu atveju kyla klausimas, ar gali kilti atsakomybė atstovams pagal įstatymą už tai, kad nepilnametis proceso dalyvis, pvz., akivaizdžiai meluoja duodamas parodymus?

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 6 d. nurodoma, kad „tėvų teisė ir pareiga - auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti.“ Iš šios konstitucinės nuostatos *inter alia* kildinamos prigimtinės tėvų pareigos įgyvendinti tėvų valdžią vaikų atžvilgiu. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 50 str. įtvirtinta, jog vaikas, padaręs teisės pažeidimą, pats atsako už savo veiksmus, išskyrus išimtis, kai įstatymuose numatyta kitaip. Tėvai (globėjai, rūpintojai) neatsako baudžiamąja teisine tvarka už vaikų iki 16 metų padarytus nusikaltimus ar baudžiamuosius nusižengimus, tokiu atveju tėvai gali būti traukiami nebent administracinėn atsakomybėn už tėvų valdžios nepanaudojimą

²³⁰ Gintaras Goda, supra note 19. P. 201

²³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-02 nutartis b. b. Nr. 2K-335-895/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1055770?nr=1>

(Administracinių teisės pažeidimų kodekso, toliau – ATPK, 181 str.). Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2010 m. rugpjūčio 30 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. N⁴³⁸-1085/2010 yra konstatavęs, jog „*tokiose situacijose, kai nepilnamečiai vaikai padaro neteisėtas, įstatymu uždraustas veikas, paprastai laikoma, kad šių nepilnamečių tėvai nepanaudoja tėvų valdžios, t. y. netinkamai auklėja ar prižiūri savo vaikus. Tačiau tėvų patraukimui administracinė atsakomybė pagal ATPK 181 straipsnį nepakanka tik fakto, kad nepilnametis atliko priešingą teisei veiką. Galimi atvejai, kai tokių nepilnamečių veikų padarymas negali būti siejamas su tėvų pareigos dorai auklėti ir prižiūrėti vaiką netinkamu atlikimu, jei priešingą teisei veiką nepilnametis atliko tokioje vietoje ir tokiu metu, kai tėvai negali realizuoti savo teisės ir pareigos į tėvų valdžią.*“²³² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas minėtoje administracinėje byloje taip pat yra pabrėžęs, kad „*nustatant aplinkybes, su kurių buvimu įstatymas sieja asmens atsakomybę pagal ATPK 181 straipsnį, privalo būti tiriama, ar vaiko tėvai padarė viską, kad vaikas nedarytų teisės pažeidimų, t. y. apklausiami vaiko pedagogai, socialiniai darbuotojai, gaunama atitinkama VTAS informacija (nuomonė, išvada).*“²³³ Taigi, atsižvelgiant į Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo formuojamą praktiką, nepilnamečio tėvų patraukimui administracinė atsakomybė už tėvų valdžios nepanaudojimą nepakanka vien fakto, kad jų nepilnametis vaikas atliko priešingą teisei veiką. Šiuo atveju privalo būti nustatyta, kokiais konkrečiais veiksmais ar neveikimu pasireiškė tinkamas tėvų valdžios nepanaudojimas, galimai įtakojęs priešingos teisei veikos padarymą.²³⁴ Taigi, manytina, kad apie atstovų pagal įstatymą administracinę atsakomybę neverta kalbėti, kadangi sudėtinga įvertinti, ar vaikas davė melagingus parodymus dėl auklėjimo stokos ir tėvų valdžios netinkamo vykdymo, ar dėl asmeninių savybių, kurių niekaip neįtakojo auklėjimas. Kita svarbi pareiga numatyta BPK – atvykti šaukiamam pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą. Analizuojant šios pareigos vykdymą, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad šios pareigos nepilnametis asmuo gali neįvykdyti dėl to, kad dėl jauno amžiaus ir socialinės brandos trūkumo neturėjo galimybės savo jėgomis atvykti šaukiamas. Kyla klausimas, ar galima nepilnamečiui baudžiamojo proceso dalyviui paskirti atvesdinimą jo savanoriško neatvykimo atveju, ar visgi atvesdinimas nepilnamečiui neturėtų būti skiriamas? Ar teismas turi teisę paskirti atvesdinimą nepilnamečiui, ar egzistuoja tam tikri baudžiamojo proceso teisinių santykių subjekto požymiai apibrėžiantys jo gebėjimą atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą? BPK nėra įtvirtinto draudimo, taigi, preziumuotina, kad galimybė atvesdinti nepilnametį išlieka, tačiau, šiame kontekste, svarbu panagrinėti ne tik BPK normas, bet ir deliktinio veiksnio sąvoką.

²³² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2010-08-30 nutartis a. b. Nr. N-438-1085/2010, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/170607?nr=1>

²³³ Ibid.

²³⁴ http://www.pat.lt/lt/panevezio-miesto-apylinkes-teismas/naujienos_604/tevu-teises-ir-7em2.html, žiūrėta: 2015-10-26.

Deliktinis veiksnumas – tai veiksnumo rūšis, nusakanti asmens gebėjimą padaryti teisės pažeidimą ir už jį atsakyti. „Baudžiamojo proceso teisinių santykių subjekto deliktinis veiksnumas iš esmės yra susijęs su visišku asmens veiksnumu.“²³⁵ Taigi, preziumuotina, kad pareiga užtikrinti nepilnamečio atvykimą tenka atstovui pagal įstatymą, o nepilnametis būdamas ribotai veiksnus negali prisiimti atsakomybės už pareigas, kurių savarankiškas įgyvendinimas jam neįmanomas. Tuomet, kai nepilnamečiui taikoma kardomoji priemonė, įtvirtinta BPK 138 str., nepilnamečio tėvai arba kiti fiziniai ar juridiniai asmenys turi sutikti ugdyti ir prižiūrėti nepilnametį, tokiu atveju savo sutikimą minėti asmenys gali pareikšti rašytine arba žodine forma. Manytina, kad tuo atveju, kai nepilnametis neatvyksta šaukiamas, jo pareigos nevykdymas gali būti aiškinamas taikant BPK 138 str. analogiją, todėl siūlytina BPK įtvirtinti nuostatą, reglamentuojančią atsakomybės nustatymą nepilnamečio atstovui pagal įstatymą, pastarajam (nepilnamečiui) nevykdant pareigos atvykti šaukiamam.

Kaip minėta anksčiau, BPK numato asmens atvedinimą, šiam neatvykus šaukiamam, nepriklausomai nuo asmens amžiaus bei procesinės padėties. Taigi, BPK pasigendama aiškaus reguliavimo dėl galimo nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio atvedinimo. Autorės nuomone, būtų prasminga įtvirtinti draudimą atvedinti nepilnametį, ribojant bent jau atvedinamojo amžių, nustatant atvedinimo galimybę asmeniui, tik sulaukusiam 16 metų.

Apibendrinant išdėstyta, nepilnamečio galimybė įgyvendinti pareigas gana ribota. Sutiktina su E. Rimšeliu, kad „esant dabartiniam teisiam reguliavimui ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, baudžiamajame procese susidūręs su baudžiamojo proceso teisinių santykių subjekto deliktinio veiksnumo problema, turėtų šią problemą spręsti, laikydamasis principo, kad nesant įstatyme nustatytų išimčių, asmens deliktinis veiksnumas sutampa su visišku asmens veiksnumu, kuris sistemiškai analizuojant Lietuvoje galiojančius teisės aktus, siejamas su visiška pilnametyste ir asmens psichine sveikata.“²³⁶ Ir nors įstatymas ir nenumato apribojimo nepilnamečiui asmeniui baudžiamajame procese įgyti tam tikras pareigas, tačiau šių pareigų įgyvendinimas yra neįmanomas be nepilnamečio asmens atstovo pagal įstatymą įsikišimo. Taigi, atstovas nepilnamečiui, nesulaukusiam baudžiamosios atsakomybės amžiaus, turi padėti įgyvendinti teises, prisiimti pareigas bei atsakyti už tam tikrų pareigų nevykdymą.

²³⁵ Ernestas Rimšelis „Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai.“ Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006. P. 31.

²³⁶ Ibid. P. 35

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Nepilnametis – tai ribotą procesinį veiksnumą turintis asmuo, kurio gebėjimas sekti procesą ir veiksmingai jame dalyvauti yra apsunkintas jo amžiaus ir socialinės brandos stokos. Dėl šios priežasties nepilnamečiams, įgijusiems atitinkamą procesinį statusą, turi būti taikomos papildomos procesinės garantijos, kaip antai: atstovo pagal įstatymą, specialisto, lydinčio asmens dalyvavimas, papildomi prokuroro įgaliojimai, būtinas gynėjo dalyvavimas, specifinė apklausų tvarka ir kt.

2. Vaikas tampa nukentėjusiuoju, liudytoju, įtariamuoju, kaltinamuoju, t. y. įgyja atitinkamą procesinį statusą bendru BPK nustatytu faktiniu ir teisiniu pagrindu, tačiau dėl nevisiškos socialinės brandos negali pasinaudoti jo suteikiamomis teisėmis ir vykdyti visas pareigas.

3. BPK neiškirti nepilnamečio informavimo apie jo teises ypatumai. Informuojant nepilnametį apie jo teisinį statusą, be kita ko, ir teises, vadovaujamosi bendromis BPK normomis, kas gali nulemti netinkamą (nesuprantamą) informavimą ir jo teisių pažeidimus proceso metu.

4. Nepilnamečiui turi būti garantuojamos visos BPK įtvirtintos teisės bei sudaroma galimybė naudotis šių teisių gynimo priemonėmis, tačiau atitinkamų teisių įgijimo prielaida yra savalaikis ir pagrįstas atitinkamo baudžiamojo proceso dalyvio statuso įgijimas:

4.1. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros pateiktų duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad užfiksavus smurto artimoje aplinkoje panaudojimo faktą, kai nepilnametis tampa smurto liudininku, nukentėjusiojo procesinis statusas jam dažniausiai nesuteikiamas. Manytina, kad tai nepakankamo teisinio reglamentavimo rezultatas, todėl siūlytina papildyti BPK 28 str. numatant, kad „nukentėjusiuoju pripažįstamas <...> arba nepilnametis, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku ar gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtauta“;

4.2. Nors teisinis reguliavimas dėl nepilnamečio, patyrusio turtinę ir neturtinę žalą pripažinimo civiliniu ieškovu, nėra labai aiškus, tačiau teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad civiliniu ieškovu visais atvejais pripažįstamas pats nepilnametis nukentėjusysis;

4.3. Atlikus teismų praktikos analizę paaiškėjo, kad, net ir esant pakankamam teisiniam reglamentavimui, vis dar pasitaiko BPK pažeidimų ikiteisminio tyrimo pareigūnams nepilnamečio, *de facto* įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, *de jure* nepripažįstant įtariamuoju;

4.4. Nepilnamečiui gali būti suteikiamas specialaus liudytojo statusas numatant papildomą apsaugą – būtiną atstovo pagal įstatymą sutikimą.

5. Išskirtinos dvejopo pobūdžio nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio teisės. Viena iš jų įgyvendinama tiesiogiai, t. y. teisė duoti parodymus, kuri nukentėjusiajam (liudytoji), sulaukus 16 metų, virsta pareiga, kitos – netiesiogiai. Pastarąsias, priklausomai nuo įgyto procesinio statuso, nepilnamečiui padeda realizuoti atstovas pagal įstatymą, įgaliotasis atstovas, gynėjas, prokuroras.

6. Analizuojant BPK normas, pastebėti atstovavimo instituto reglamentavimo ir taikymo trūkumai, kuriuos išsprendus nepilnamečio teisių apsauga baudžiamojo proceso metu galėtų pagerėti:

6.1. Nukentėjusiojo, liudytojo, įtariamojo atstovas pagal įstatymą, pagal BPK turi teisę, o ne pareigą padėti nepilnamečiui įgyvendinti procesines teises. Ši įstatymų leidėjo pozicija nesuderinama su tėvų (globėjų, rūpintojų) pareigų vykdymu vaiko atžvilgiu. Siūlytina keisti BPK 53 str. nuostatas įtvirtinant atstovo pagal įstatymą pareigą, o ne teisę dalyvauti procese, jei tai neprieštarauja atstovaujamojo interesams;

6.2. Atstovas pagal įstatymą gali realizuoti tokias atstovaujamojo teises, kurių negeba realizuoti pats nepilnametis. Todėl netinkamo atstovo paskyrimas bei su tuo susiję galimi nepilnamečio proceso dalyvio teisių ir geriausių interesų pažeidimai, neužtikrinant tinkamo atstovavimo baudžiamojo proceso metu, laikytina viena didžiausių teisės taikymo problemų, dėl kurios nepilnamečio teisės lieka nerealizuojamos ar realizuojamos netinkamai. Minėta problema gali būti sprendžiama papildant 2015-03-03 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro aiškinamąjį raštą Nr. 17.9-792, konkretizuojant atvejus, kuomet vaiko atstovas pagal įstatymą turėtų būti pripažįstamas netinkamu atstovauti vaikui.

6.3. Įstatymų leidėjo pozicija, nenumatanti galimybės kaltininkui susitaikyti su nukentėjusiojo atstovu pagal įstatymą, prieštarauja konstituciniam asmenų lygybės principui, todėl siūlytina keisti BK 38 str. 1 d. 3 p. papildant ją taip: „susitaikė su fiziniu asmeniu ar jo atstovu pagal įstatymą“.

7. Siekiant Direktyvos 2012/29/ES tinkamo įgyvendinimo, BPK buvo papildytas nauja nuostata, įteisinančia lydinčiojo asmens dalyvavimą baudžiamajame procese. Tačiau lydinčiojo asmens statusas turėtų būti konkrečiau apibrėžtas, atibojant jį nuo atstovo pagal įstatymą ar įgaliotojo atstovo, BPK 56¹ įtvirtinant, kad „nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo, neįgyjantis baudžiamojo proceso dalyvio statuso, kurio tikslas teikti nukentėjusiajam emocinę paramą“.

8. Vienintelė nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio teisė, kuri realizuojama savarankiškai – parodymų davimas. Tačiau ir šios teisės tinkamam įgyvendinimui bei nepilnamečio, ypač mažamečio, parodymų patikimumui užtikrinti numatomos papildomos

procesinės garantijos: speciali apklausos procedūra, nepilnamečio saugumo užtikrinimas, specialistų, padedančių apklausti nepilnametį, dalyvavimas:

8.1. Specialistų funkcijos apklausų metu nėra tiksliai reglamentuotos BPK, todėl praktiškai dažnai jų dalyvavimas apklausose yra tik formalus. Manytina, jog, apibrėžus specialistų funkcijas, galimai pagerėtų ir atliekamų apklausų kokybę, kas lemtų ne tik nepilnamečio teisių apsaugą, tačiau ir jo parodymų patikimumą;

8.2. Pripažįstama, kad nepilnamečiams taikomos specifinės apklausos taisyklės turėtų būti taikomos taip, kad nesuvaržytų kitų baudžiamojo proceso dalyvių teisių ir nepažeistų jų teisės į teisingą baudžiamosios bylos nagrinėjimą. Lietuvos teismų praktikoje vadovaujamosi „aukso vidurio“ taisykle: siekiant netraumuoti nepilnamečio nukentėjusiojo pakartotinių apklausų metu bei nekviesti jo į teismą, jau ikiteisminio tyrimo metu rekomenduojama užtikrinti įtariamą (kaltinamą) teisę apklausti kaltinimo liudytojus;

9. Siekiant apklausti nepilnametį kaip specialųjį liudytoją, siūlytina vadovautis teisiniu reglamentavimu, nustatytu BPK apklausiant jaunesnius kaip 18 metų įtariamaisiais pripažintus asmenis.

10. Mokslinės literatūros ir įstatymų analizė leidžia daryti išvadą, kad būtino gynėjo dalyvavimo bylose, kuriose įtariamasis yra nepilnametis, reguliavimas yra pakankamas ir aiškus, tačiau praktikoje vis dar pasitaiko atvejų, kuomet nepilnamečiui jo pirmosios apklausos metu nėra užtikrinamas gynėjo dalyvavimas. Manytina, jog ši problema iškyla ne dėl nepakankamo įstatyminio reguliavimo, o dėl teisės taikytojų nepakankamos kompetencijos.

11. Baudžiamojo proceso teisinių santykių subjekto deliktinis veiksnumas yra tampriai susijęs su visišku asmens procesiniu veiksnumu, todėl nepilnamečio galimybė įgyvendinti pareigas bei prisiimti procesinę atsakomybę yra ribota. Tinkamu procesinių pareigų įgyvendinimu turėtų pasirūpinti nepilnamečio atstovas pagal įstatymą.

12. Siekiant teisinio reglamentavimo nuoseklumo, vienodai aukštos vaiko teisių apsaugos baudžiamojo proceso metu, tiek teisėsaugos institucijos, tiek vaiko teisių apsaugos institucijos turi siekti bendradarbiavimo bei atitinkamų baudžiamojo proceso nuostatų vienodo taikymo praktikoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai teisės aktai:

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija: oficialių dokumentų tekstai su pakeitimais ir papildymais iki 2013-05-01 (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014);
2. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo“ Vyriausybės žinios 18, 148 (1961);
3. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos Tarybų socialistinės respublikos santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo.“. Vyriausybės žinios 21, 186 (1969);
4. „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, Valstybės žinios 89, 2741 (2000);
5. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, Valstybės žinios 37, 1341 (2002);
6. „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, Valstybės žinios 74, 2262 (2000).
7. „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, Valstybės žinios 33, 807 (1996);
8. „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas“, Valstybės žinios, 50, 1432 (2000);
9. „Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas“, Valstybės žinios 91, 3890 (2002);
10. „Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas“, Valstybės žinios 80, 3214 (2007);
11. „Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas“, Valstybės žinios 144, 5464 (2006);
12. „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, Valstybės žinios, 72, 3475 (2011);
13. „Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas“, Valstybės žinios 18, 572 (2005)
14. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo Nr. VIII-1591 12, 13, 14, 21 ir 24 straipsnių pakeitimo įstatymas. 2014 m. rugsėjo 25 d. Nr. XII-1149;
15. „Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas“. Valstybės žinios, 42, 1919 (2003);

Tarptautiniai teisės aktai:

16. Jungtinių tautų vaiko teisių deklaracija, priimta Generalinės asamblėjos 1959-11-20, 1/86 (XIV) rezoliucija;
17. 1989-11-20 Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios 60, 1501 (1995);
18. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės. Paskelbta 1985-11-29 Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/33;
19. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės). Paskelbta 1990-12-14 Generalinės asamblėjos;
20. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios 77, 3288 (2002);
21. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios 68, 2497 (2006);
22. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 40, 987 (1995);
23. Europos tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos. Europos Tarybos sutarčių serija Nr. 201. Priimta 2007 m. spalio 25 d. Lanserotėje. Ratifikuota Lietuvoje 2012 m. lapkričio 6 d.;
24. 2013-10-22 Europos parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu“ [2013];
25. 2011-12-13 Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2011/92/ES „Dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR“ [2011];
26. 2012-05-22 Europos parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/13/ES „Dėl teisės i informaciją baudžiamajame procese“ [2012];
27. 2012-10-25 Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [2012];
28. 2011-12-05 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos“, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR [2011];

29. Europos Komisijos pasiūlymas Nr. 2013/0408 (COD) dėl Europos parlamento ir Europos tarybos direktyvos „Dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiems vaikams“;

30. Europos komisijos rekomendacija Nr. 2013/C 378/02 „Dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose“;

31. Europos tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. CM/Rec(2008)11 „Dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių“;

32. Europos Tarybos rezoliucija Nr. 2009/C 295/01 „Dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose teisėms stiprinti“.

Teismų praktika:

Lietuvos teismų praktika:

1. 2006-01-16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. Valstybės žinios 7, 254 (2006);
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005-11-14 nutartis b. b. Nr. 2K-P-464/200, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/56030?nr=1>;
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007-04-03 nutartis b. b. Nr. 2K-252/2007, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/77325?nr=1>;
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010-03-29 nutartis b. b. Nr. 2K-168/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/198799?nr=1>;
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011-10-18 nutartis b. b. Nr. 2K-430/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/227673?nr=1>;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011-12-13 nutartis b. b. Nr. 2K-572/2011, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/331169?nr=3>;
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-03-25 nutartis c. b. Nr. 3K-3-177/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/621880?nr=1>;
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-05-07 nutartis b. b. Nr. 2K-214/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/674654?nr=1>;
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-05-28 nutartis b. b. Nr. 2K-290/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/685289?nr=1>;
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013-09-24 nutartis b. b. Nr. 2K-350/2013, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/728530?nr=1>;

11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-05-20 nutartis b. b. Nr. 2K-261/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/827744?nr=1>;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-12-09 nutartis b. b. Nr. 2K-536/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/939884?nr=1>;
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-02-24 nutartis b. b. Nr. 2K-80-942/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1007566?nr=1>;
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-02 nutartis b. b. Nr. 2K-335-895/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1055770?nr=1>;
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-16 nutartis b. b. Nr. 2K-305-788/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1063748?nr=1>;
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-03 nutartis b. b. Nr. 2K-426-788/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1152232?nr=1>;
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-03 nutartis b. b. Nr. 2K-462-697/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1153531?nr=1>;
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-11-17 nutartis b. b. Nr. 2K-494-677/201, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1157143?nr=1>;
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-12-01 nutartis b. b. Nr. 2K-539-976/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1161592?nr=1>;
20. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009-11-16 nutartis b. b. Nr. 1A-118/2009, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/141297?nr=1>;
21. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012-02-20 nuosprendis b. b. Nr. 1A-94/2012, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/368115?nr=1>;
22. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-01-09 nutartis b. b. Nr. 1A-210/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/797190?nr=4>;
23. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-06-19 nutartis Nr. 1A-416/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/833235?nr=3>;
24. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-04-22 nuosprendis b. b. Nr. 1A-379-518/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1045378?nr=1>;
25. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-05-25 nutartis b. b. Nr. 1A-345-165/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1049761?nr=2>;
26. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-06-30 nutartis b. b. Nr. 1A-55-202/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1071964?nr=1>;
27. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2010-08-30 nutartis a. b. Nr. N-438-1085/2010, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/170607?nr=1>;

28. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014-12-17 nutartis b. b. Nr. 1A-799-315/2014, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/941145?nr=1>;

29. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015-05-29 teismo nuosprendis b. b. Nr. 1A-375-594/2015, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1053262?nr=1>;

30. Anykščių rajono apylinkės teismo 2012-04-05 nutartis b. b. Nr. 1-11-786/2012, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/593911?nr=1>;

Tarptautinių teismų praktika:

31. Case C-105/03, Tribunale di Firanze v. Maria Pupino, 2005 E.C.R.;

32. Airey v. Ireland, Application no. 6289/73, Eur. Ct. H. R., 9 Oct 1979;

33. Artico v. Italy. Application no. 6694/74. Eur. Ct. H. R., 13 May 1980;

34. Imbrioscia v. Switzerland. Application no. 13972/88, Eur. Ct. H. R., 24t Nov 1993;

35. Heaney and McGuinness v. Ireland, 34720/97, Eur. Ct. H. R. 21 Dec 2000;

36. Allan v. United Kingdom, application no. 48539/99, Eur. Ct. H. R. 5 Nov 2002;

37. P., C. and S. v. the United Kingdom Application no. 56547/00, Eur. Ct. H. R., 16 July 2002;

38. Van Vondel v. the Netherlands (dec.), 38258/03, Eur. Ct. H. R, 23 March 2006;

39. Salduz v. Turkey, Application No. 36391/02, Eur. Ct. H. R. 27 Nov 2008;

40. Yaremenko v. Ukraine, 32092/02, Eur. Ct. H. R, 12 June 2008;

41. Adamkiewicz v. Poland, Application No. 54729/00, Er. Ct. H. R. 2 March 2010

42. Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom [GC], Eur. Ct. H. R. 15 Dec 2011;

43. Jelcov v. Lithuania. Application no. 16913/04, Eur. Ct. H. R., 19 May 2011;

44. Venskutė v. Lithuania. (Application no. 10645/08), Eur. Ct. H. R. 11 Dec 2012;

45. Gani v. Spain, Eur. Ct. H.R. 19 Feb 2013;

46. Vronchenko v. Estonia, Eur. Ct. H. R. 18 July 2013;

47. Schatschaschwili v. Germany, Eur. Ct. H. R. 15 Dec 2015;

Užsienio teismų praktika:

48. Miranda v. Arizona. United States Supreme Court decision, 384 U.S. 436 (1966). Argued Feb. 28, March 1 and 2, 1966, decided June 13, 1966;

49. Gault v. Arizona. 387 U.S. 1 (1967). Argued December 6, 1966, decided May 15, 1967.

Specialioji literatūra:

1. Abramavičius, Armanas et. al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras I dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004;
2. Abramavičius, Armanas. „Kai kurie teoriniai ir praktiniai konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo aspektai“. Teisė. 50 (2004);
3. Abramson, B. (2000) “Juvenile Justice: the ‘Unwanted Child’ of State Responsibilities. An analysis of the concluding observations of the UN Committee on the Rights of the Child, in regard to juvenile justice from 1993 to 2000”. Brussels, International Network on Juvenile Justice/Defence for Children International;
4. Ažubalytė, Rima, et al. „Specifinės baudžiamojo proceso rūšys“. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011);
5. Ažubalytė, Rima, et al. „Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo“. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011);
6. Ažubalytė, Rima. „Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso realizavimo procesinės garantijos“, iš „Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas“. Kurapka, Egidijus Vidmantas; Viktoras Justickis (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010);
7. Baranskaitė, Agnė. „Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: istorinis lyginamasis aspektas“. Jurisprudencija, t. 45(37), 2003;
8. B. P. Methews „Australian laws ascribing criminal responsibility to children: the implications of an internal critique, postmodern insight, and a deconstructive exploration. Queensland University of technology, Faculty of Law, 2001;
9. Ernestas Rimšelis „Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai.“ Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006;
10. EŽTT sprendimų santraukos Nr. ŽT-B-40. Teismų praktika. 2014, 40, P. 623-659, prieiga per internetą, <http://www.infolex.lt/tp/938560?nr=1>;
11. David W. Neubauer. „America’s Courts and the Criminal Justice System“ (6th ed., West/Wadsworth 1998);
12. Drakšienė, Anna ir Drakšas, Romualdas. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. (Vilnius: Eugrimas, 2008);
13. Draft Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures European Committee on Crime Problems (CDPC), Council for

Penological Co-operation (PC-CP). Item to be prepared by the GR-J on 23 September 2008.

Appendix;

14. Dunkel F. "Juvenile justice systems in Europe: current situation and reform developments between justice, welfare and new punitiveness". ISSN 2351-6097, Kriminologijos studijos 2014/1;

15. Gaidelytė, Dovilė. „Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą“, Socialinių mokslų studijos 5(3), 2013;

16. Geraldine Van Bueren "The international law on the rights of the child". Martinus Nijhoff Publishers, the Hague/Boston/ London, 1998;

17. Gottesman L. "Protecting juveniles' right to remain silent: dangers of Thompkins rule and recommendations for reform" Cardozo Law Review; Jun 2013, Vol. 34 Issue 5;

18. Goda, Gintaras, „Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese“, iš „Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga.“ Vanda Vaitekoniene, Dalia Vyčienė, Aldona Lekaravičiūtė, Vytautas Blažys ir kt. (Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002);

19. Goda, Gintaras ir Kuconis, Pranas. "Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija". Justitia Nr. 4. (1997);

20. Goda, Gintaras. „Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese“. Monografija. Vilnius, 2014;

21. Grinevičiūtė, Kristina. „Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės“, Jurisprudencija, 8(98) (2007): 81-88;

22. Gušauskienė, Marina. „Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo galimybės“. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (01S), teisė (2005);

23. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull „Children's testimony, a handbook of psychological research and forensic practise. 2002, John Wiley and sons Ltd; Amanda Elizabeth Wade „The child witness and the criminal justice process: a case study in law reform“;

24. Hodgkin, Rachel, ir Peter Newell. Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Unicef, Jungtinių tautų vaikų fondas, 2002;

25. Jatkevičius, Antanas. „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese“, Teisė, 2001 41;

26. John R. Spencer, Michael E. Lamb „ Children and cross-examination. Time to change the rules?“ Published in the United Kingdom by Hart publishing Ltd, 2012;

27. Jurka, Raimundas „Atstovo kaip liudytojo apklausa“ *Justicija (Teisės žinios)*., 2-3 (2006);
28. Jurka, Raimundas. et al. „Baudžiamojo proceso principai: metodinė mokomoji priemonė.“ (Vilnius: Eugrimas, 2009);
29. Jurka, Raimundas. „Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese“. *Jurisprudencija* 51 (43), 2004; Jurka, Raimundas. „Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas“. *Jurisprudencija*, 2006 (79);
30. Justickis, Viktoras. „Akcentuotas nepilnametis nusikaltėlis“, *Teisė* (1993 m.);
31. Ligeti Katalin, „Toward a prosecutor for the European Union, Volume 1“. A comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon, 2013;
32. Kanapeckaitė, Jolanta. „Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)“. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai: teisė (01S) / LTU. - V., 2004;
33. Kilinskas, Vidas. „Įtariamojo procesinis statusas“. *Teisė*, 47 (2003);
34. Krajewski, K. “The Juvenile Justice System in Poland. Juvenile Law Violations, Human Rights, and the development of new Juvenile Justice Systems”. Edited by Eric L. Jensen and Jorgen Jepsen. Oxford and Portland, Oregon, 2006;
35. Kuklianskis, Samuelis. „Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese“. *Jurisprudencija*, T. 19 (11), 2001;
36. Larry A. Holtz. Miranda in a juvenile setting: a child’s right to silence“. *Journal of criminal law and criminology*. Fall, 1987;
37. Matuizienė, Eglė. „Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese“. *Socialinių mokslų studijos* 4(3), 2012;
38. Melnikova E. “Juvenile Victimization (International Review of Criminal Policy)” Nos. 39 and 40, P 125-130, 1990-See NCJ-132076;
39. Merkevičius, Remigijus. „Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. (Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008);
40. Merkevičius, Remigijus. „Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese“. *Teisė* 60 (2006);
41. Merkevičius, Remigijus. „Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese“. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005;
42. Murauskienė, Dovilė. „Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą“ iš „Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai: mokslo studija“, Armanas

Abramavičius, Jolanta Bieliauskaitė, Dovilė Murauskienė ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014);

43. Nekrošius, Ipolitas, Nekrošius, Vytautas ir Vėlyvis, Stasys. Romėnų teisė. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas, (Vilnius: Justitia, 1999);

44. Pakštaitis, Laurynas. „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos“, *Jurisprudencija*, 2007, 8(98):13-18;

45. Panomariovas, Artūras. „The Legal Fiction in Criminal Proceedings – is it Historical Anachronism or Objectively Conditional Necessity?“, *Jurisprudencija*, 18(2), 2011;

46. Ton Liefwaard en Yannick van den Brink. „Juveniles’ Right to Counsel during Police Interrogations: An Interdisciplinary Analysis of a Youth-Specific Approach, with a Particular Focus on the Netherlands“, *Erasmus Law Review*, Issue 4 2014;

47. Sagatys, Gediminas. „Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje“, (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006);

48. Sakalauskas, Gintaras. „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos“, *Teisė*. 2001, 41: 148-162;

49. Siffler J. “Expanding the Role of the Victim in a Criminal Action. An Overview of Issues and Problems”. *Pepperdine L. Rev.* 1984, 125–126., Goldstein A. S. *Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution*. 1982;

50. Šapalaitė, Eglė. „Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos“. *Jurisprudencija* 3(93) (2007);

51. Ūselė, Laura ir Dobrinyna, Margarita. “Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18-20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas.” *Teisės institutas*, 2012;

52. Vaišvila, Alfonsas. *Teisės teorija (antrasis leidimas)*. (Vilnius: Justitia, 2004);

53. Valickas, Gintautas, Voropaj, Ksenija ir Justickis, Viktoras. „Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką“, *Socialinių mokslų studijos* 4(4) (2012);

54. Zaksaitė, Salomėja ir Sakalauskas, Gintautas. „Vaikai kaip nusikalstamų veikų aukos ir liudytojai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisėje“. (Parengta pagal 2005 m. liepos 22 d. JT Ekonominės ir Socialinės tarybos rezoliucija 2005/20 priimtas „Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese“ gaires);

55. Zajančkauskienė, Jolanta. „Specialioji pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų apsauga“. P. 325, iš Prapiestis, Jonas et al. „Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai“ (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014);

Elektroniniai leidiniai:

56. Ažubalytė, Rima, Ancelis, Petras ir Burda, Ryšardas. “Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais”, žiūrėta 2015-12-15, <http://www.vrm.lt/index.php?id=612> (2005);

57. European criminal bar association – measure E, žiūrėta 2016-02-15, http://www.ecba.org/extdocserv/20130515_ECBAonMeasureE.pdf;

58. Europos komisijos komunikatas Europos parlamentui, Europos Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. 2013 m. Komisijos darbo programa“ priedas, žiūrėta 2016-02-14, [http:// ec.europa.eu /atwork /pdf/cwp_2013 annex lt.pdf](http://ec.europa.eu/atwork/pdf/cwp_2013_annex_lt.pdf);

59. Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisių į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese projekto (00001/2010 – C7-0005/2010 – 2010/0801 (COD) .h http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/libe/pr/807/807292/807292lt.pdf, žiūrėta 2016-03-12;

60. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies, žiūrėta 2015-11-24, [http://www.coe.int/t/dghl/standard setting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/GuidelinesChild-FriendlyJusticeE.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/GuidelinesChild-FriendlyJusticeE.pdf);

61. Joey L. Caccarozzo „Juvenile Miranda rights“. žiūrėta: 2016-03-12, [https://www.fletc.gov /sites /default/files /imported_files/training/programs/legaldivision/downloads-articles-and-faqs/research-bysubject/5thamendment/juvenilemirandarights.pdf](https://www.fletc.gov/sites/default/files/imported_files/training/programs/legaldivision/downloads-articles-and-faqs/research-bysubject/5thamendment/juvenilemirandarights.pdf);

62. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2014 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-03-03, [http:// www.prokuraturos.lt /data /public /uploads /2015/12 /ataskaita -2014.pdf](http://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2015/12/ataskaita-2014.pdf);

63. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-03-03, [http://www .prokuraturos.lt /data /public /uploads/ 2016 /03 /prokuraturos -veiklos -2015-m-ataskaita-2016-03-30.pdf](http://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2016/03/prokuraturos-veiklos-2015-m-ataskaita-2016-03-30.pdf);

64. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierės 2012 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016-02-06, <http://www3.lrs.lt/docs2/NJVSGVTH.PDF>;

65. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008-01-09 įsakymu Nr. I-8 patvirtinta rekomendacija „Dėl liudytojo apklausos LR BPK 80 str. 1 p. ir 82 str. 3 d. nustatyta tvarka“, žiūrėta 2016-04-10, [https://www.e-tar.lt /portal/ lt/legalAct /TA R.CB6301C7E283](https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TA R.CB6301C7E283);

66. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015-02-18 įsakymas Nr. I – 52 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo.

Vilnius, 2015, žiūrėta 2016-01-20, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/9fd3cd50b76711e4b429deed97e8d594>;

67. 2008-07-03 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis Teismų praktika (29). „Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga“. Žiūrėta 2016-03-15, <http://www.lat.lt/lt/teismu-praktika/lat-praktika/teismu-praktikos-apzvalgos/naudziamuju-byly-apzvalgos.html>;

68. Magnus Matningsdal “The influence of the European Convention for the protection of Human rights and fundamental freedoms on Norwegian criminal procedure”, žiūrėta 2016-02-06, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-18.pdf>;

69. “A statement of service standards for victims of crime. Criminal justice system”, žiūrėta 2016-02-07, <http://www.cgm-probation.org.uk/wp-content/uploads/2013/04/victims-charter2835.pdf>;

70. „The history of juvenile offenders“. ABA Division for Public Education. <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/publiced/features/DYJpart1.authcheckdam.pdf>, žiūrėta: 2016-03-30;

71. Sakalauskas, Gintautas ir Girdauskas, Mindaugas. „Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga“ žiūrėta 2016-02-02, <http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/ivairus/lit14.pdf>;

72. Safeguard children: working together under the Children act 2004. Welsh Assembly Government, 2006. Žiūrėta 2016-02-07, http://www.conwy.gov.uk/upload/public/attachments/328/safeguarding_children_english.pdf;

73. Štarienė Lijana „Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos EŽTK 6 str. pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų Konvencijos teisių požiūriu“. http://tm.infolex.lt/?item=stras_publ, žiūrėta 2016-02-28;

74. “Vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, apsauga Lietuvoje”, Paramos vaikams centras. http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/national%20report%20lt%20fr%20project.pdf, žiūrėta 2015-10-24;

75. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių apžvalga 2013 – 2014“, žiūrėta 2016-02-14 <http://pasidomek.lt/lt/i-itariamuju-teises->;

76. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. 2011-2012 apžvalga, žiūrėta: 2016-01-03. <https://www.hrmi.lt/musu-darbai/apzvalgos11/>;

77. Žmogaus teisių stebėjimo instituto pateiktos pastabos dėl Direktyvos 2012/29/ES perkėlimo ir įgyvendinimo. Žiūrėta 2016-02-07, https://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Komentarai_Nusikaltimu_auku_direkt_ZTSI_20150805_1.pdf;

78. 2012, 2013, 2014 m. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ataskaitos apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą. [http:// www.teisinepagalba.lt/lt /antrine /tm/ataskaitos/](http://www.teisinepagalba.lt/lt/antrine/tm/ataskaitos/), žiūrėta 2016-02-28;

79. http://www.pat.lt/lt/panevezio-miesto-apylinkes-teismas/naujienos_604/tevu-teises-ir-7em2.html, žiūrėta: 2015-10-26;

80. 2011 m. tyrimas „Vaikai nusikaltimų aukos ir liudytojai“. Žiūrėta 2016-02-07, https://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Komentarai_Nusikaltimu_auku_direkt_ZTSI_2015_0805_1.pdf.

SANTRAUKA

Nepilnamečio proceso dalyvio procesinis statusas

Magistro baigiamasis darbas skirtas nustatyti, ar nepilnamečio, kaip baudžiamojo proceso teisės subjekto, statusas ir jo realizavimas yra pakankamai sureguliuotas Lietuvos nacionalinės teisės normomis, taip pat identifikuoti problemas, su kuriomis susiduriama nepilnamečiui savarankiškai negalint realizuoti visų teisių ir pareigų bei prisiimti atsakomybės.

Nepriklausomai nuo įgyto procesinio statuso, nepilnametis turėtų būti saugomas nuo galimų neigiamų baudžiamojo proceso pasekmių, tuo pačiu užtikrinant tinkamą jo teisių įgyvendinimą, įskaitant teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą užtikrinimą. Tyrimo hipotezė, jog nepakankamas nepilnamečio proceso dalyvio procesinio statuso reglamentavimas gali nulemti jo teisių ir pareigų netinkamą įgyvendinimą, pasitvirtino. Išanalizavus nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) ir įtariamojo (kaltinamojo) statusų ypatumus, atskleista nepakankamo procesinio statuso reglamentavimo problema, įtakojanti minėtų baudžiamojo proceso dalyvių netinkamą teisių ir pareigų realizavimą. Taigi, tikslas užtikrinti sąžiningą procesą gali būti pasiektas tik esant aiškiam nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio teisinio statuso reglamentavimui.

Atsižvelgiant į baudžiamojo proceso dalyvio amžiaus bei socialinės brandos kriterijų, šiems proceso dalyviams turėtų būti skiriamas išskirtinis dėmesys ir apsauga, taip pat užtikrinamos papildomos procesinės garantijos. Vienas pagrindinių saugiklių – teisių ir pareigų realizavimas per atstovą pagal įstatymą, todėl nemažai dėmesio šiame darbe skirta būtent atstovavimo institutui, pabrėžiant tinkamo atstovo paskyrimo svarbą.

Darbą sudaro keturi dėstomieji skyriai. Pirmajame darbo skyriuje analizuojama nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio samprata. Antrajame ir trečiajame – nagrinėjami nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) ir įtariamojo (kaltinamojo) procesinio statuso ypatumai, išsamiai aptariant kiekvieno baudžiamojo proceso dalyvio teises bei problemas, kylančias nepilnamečiui realizuojant savo statusą. Ketvirtajame šio darbo skyriuje nagrinėjamos nepilnamečio baudžiamojo proceso dalyvio galimybės prisiimti pareigas bei atsakyti už šių pareigų nevykdymą.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, nepilnametis baudžiamojo proceso dalyvis, baudžiamojo proceso dalyvio teisės, pareigos, atsakomybė.

SUMMARY

The status of a juvenile in criminal proceedings

The purpose of this master thesis is to determine whether the minor, as the subject of criminal procedure law, status and its realization is sufficiently adjusted in Lithuanian national law, as well as to identify the problems that the minor encounters, while being unable to realize all the rights and obligations and take responsibility.

Regardless of obtained procedural status, minor should be protected from possible adverse consequences of criminal proceedings, while ensuring proper realization of his rights including the right to fair criminal proceedings. Hypothesis of this research that lack of regulation of procedural status of the minor could lead to faulty realization of his rights and obligations, was confirmed. The analysis of peculiarities concerning the minor victim (witness) and the suspect (the accused) statuses revealed the problem of the lack in regulation of procedural status, which influences inappropriate realization of rights and obligations of the above-mentioned participants of criminal proceedings. Thus, the objective of ensuring fair criminal proceedings can be achieved only with a clear regulation of minor participant in criminal proceedings legal status.

Considering the criteria of age and social maturity of the participant in criminal proceedings, these actors should receive special attention and protection, to ensure additional procedural guarantees. Much attention in this paper is paid specifically on the representation institute, emphasizing the importance of proper representation, because realization of rights and obligations through a representative under the law is one of the main safeguards.

The work consists of four chapters. Juvenile criminal procedure participant conception is analyzed in the first chapter. Minor victim (witness) and suspect (the accused) procedural status peculiarities and problems arising from the minor realizing his status are analyzed in the second and third chapters. The possibility to take obligations and be responsible for the failure to comply with these obligations in minor's participation in the criminal procedure is analyzed in the fourth chapter.

Key words: criminal procedure, juvenile participant of criminal procedure; the procedural rights, duties and responsibilities.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2016 -
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas (-ė) _____,
(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

„_____“
_____“.

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)